

697

EURÓPA

A

MAGYAROK HONFOGLALÁSA

S A

FRANK BIRODALOM SZÉTBOMLÁSA IDEJÉBEN.

*

MAGYARÁZÓ SZÖVEG

A

HÖLZEL ÉS TÁRSA

MAGYAR FÖLDRAJZI INTÉZETE ÁLTAL KIADOTT ISKOLAI FALITÉRKÉPHEZ.

ÍRTA

DR MÁRKI SÁNDOR.

BUDAPEST,

KIADTA HÖLZEL ÉS TÁRSA

1893.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történelmi Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: VI.

..... 9. csoport: szám.

I. Bevezetés.

Abban az időben, mikor 895 táján honfoglaló útjokra indultak a magyarok, a IX. század második felében számos új ország keletkezett Európában. 857-ben Britannia minor (Bretagne), 862-ben Oroszország, 871-ben Velence, 875-ben Norvégia, 878-ban Angolország, 880-ban Arelát és Italia, 885-ben Alsó-Lotharingia, 887-ben Németország, 888-ban Franciaország, 889-ben Felső-Burgundia, 900 táján Dán- és Svédország, 905-ben Navarra. Az Európában a IX. század végén fennállott 29 független államnak 52%-a tehát körülbelül egyidős Magyarországgal. Ázsiának és Afrikának abban a részében, melyet Európa térképein dél és kelet felé közönségesen feltüntetni szokás, 12 független államból három (a Karmáták s a Szadsiták országa és Új-Armenia) szintén 885—900 közt alakult.

Területek, melyek régibb nagy államoknak — pl. a Görög-császárságnak, az Arab-khalifáságnak, vagy a Kazár-khánságnak — tagjai voltak, az anyaországból kiváltak és függetlenségre törtek; mások ellenben, hol a politikai szervezetnek idáig nyoma sem volt — különösen a normannok és a szlávok által lakott vidékek — egyáltalán most kezdték meg az államéletet. Az a forrongás és az a pezsgés, mely ennyi változással járt, a már régibb birodalmakat is arra figyelmeztette, hogy szervezetüket kiegészítsék, megerősítsék; így Görögország szintén ekkortájban, Bölcs Leó idejében (886—912.) rendezi újra közigazgatását s 25-ben állapítja meg a themák számát. Némelyik ország, ezek közt Nagy-Morvaország, vagy Lebedias és Etelköz, alig keletkezett, gyorsan meg is szűnt és történeti fogalomként alakult át. Európa 29 országa 64 s Ázsia és Afrika 12 határos országa 28, összesen 92 ilyen tartományt olvasztott magába.

Sok helyütt azonban szó sem lehet államéletről. A szlávok és finnugorok nagy része például politikai alakulásra még éretlenül, csupán törzsekben szervezkedve tanyázik a megszállt területen. A hasonlóképen csak ekkortájt alakult Német-, Orosz- és Magyar-birodalom közt azonban a szlávok már szintén forronganak, államalkotásra gondolnak s a csehek, lengyelek stb. alkalmazkodni kezdenek a nyugateurópai állam-eszmékhez.

Kelet-Európának későbbi óriás méreteire még csak a különállásra képtelen törzsek nagy számából következtethetünk; de Nyugat-Európa, mely az ó-kor vége felé reáerőszakolt egységtől, vagy az ennek örökébe lépő görög-frank dualismustól csak most szabadult meg igazán, és csak most szakított a világbirodalmak eszméjével, már megalkotta nemzeti államait. Az azóta lefolyt ezredév alatt egyik-másik ország változtatta ugyan gazdáját, de a keret nagyjából mindenütt ugyanaz maradt; talán csak azért is, mert a IX. század végén keletkezett államok rendszeren a természettől kijelölt határok közé igyekeztek illeszkedni.

Az az idő tehát, mikor az ó- és középkor egybekavarodott állam-eszméi kiforrnak s Európának maig is főbb államai megalakulnak, a IX. század vége mindenesetre alkalmas arra, hogy külön történeti térképet készítsünk róla s arra is, hogy ezt a kort, magyar iskolákban, a magyarok honfoglalása korának nevezzük.

Az egész középkorban három nagy népvándorlás gyakorol befolyást Európa politikai alakulására. A húnoké s ezt követve az avaroké összeroppantja a római birodalmat, óriási járás-kelést okoz Európaszerte s a vergődő népeknek tulajdonképen csak szállásokat ad, nem hazákat. Ennek száraz, de igaz bizonyossága, hogy a második nagy népvándorlás, a magyarok honfoglalása után 29-ből csak 7 olyan állama volt Európának, mely a VIII. század előtt keletkezve, ezt az újabb forradalmat is túlélte. A IX. században délről az arabok, középtől a magyarok, éjszokról a normannok mozgólódásai teremtettek új helyzetet. Azonban különbség van e mozgásban. Az araboknál megkezdődött a részekre való bomlás és Európára magára csak Afrikán keresztül tudtak hatni; de erősen hatottak s a Földközi-tenger partvidéke nagyobb részének arab jelleget adtak. Úgy, mint éjszakon a normannok az Éjszaki-s a Keleti-tenger partjának. Csakhogy míg az általuk Skandináviában s Jütlandon alapított országok, a kalózhajóikkal fölfedezett oczeáni szigetek úgyszólván kiestek a néparadatok útjából, azok az államok, melyeket Európa belsejében alkottak, fölséges tényezői lettek ugyan a műveltségben s politikában való fejlődésnek; de elveszett bennök maguknak az országalapítóknak egyénisége, nemzeti jellege. S ők, Európa éjszaki tájainak már századokon át lakói, örökös kivándorlósaikkal és

betelepedéseikkel ép oly kevésbé képviselhették az államisághoz oly szükséges állandóság eszméjét, mint az arabok, kik hatalmuk súlypontját Európán kívül keresték.

Ez az Európán kívül való helyezkedés mutatkozik a görögöknél, kiket a körülmények, főképp a bolgárok arra kényszerítettek, hogy inkább Ázsiában keressék államéletök föltételeit; sőt a kazároknál is, kik nem tudnak szakítani ázsiai hagyományaikkal s ha tőlük függ, beltengerré teszik vala a Kaspi-tengert. Mintha végzete volna a Szármáta-síkságnak, hogy államai egyszerre két földrészhez tartozzanak!

Az igazi népvándorlás emlékeit a magyarok elevenítik föl. Hazájuk az, a mi rokonaiké volt, a húnok s avarok népeié. Onnan a szélrózsa minden irányába intézik támadásaikat; van ország, melyet elkerülnek; de nincs nép, melylyel érintkezésbe ne jönnének. A három normann ország közül csak Dániát közelítik meg, de normannokkal már Kiev alatt verekesznek. Görögök, bolgárok, szlávok, németek, olaszok, sőt francziák és spanyolok is megérzik jöttüket. Tudomást kellett arról vennie egész Európának, hol többnyire ifjú államokkal állottak szemben, vagy éppen szervezetlen tömegekkel. Igaz ugyan, hogy a magyar történetnek, *általában véve*, nincs középponti fekvése az egyetemes történelemben; de az is igaz, hogy a honfoglalás nemcsak a magyarok házi ügye, hanem világtörténelmi tény, melynek súlyát megérezte Európa legnagyobb része s melynek nagy befolyása volt Európa államalakulásaira. A mellett a magyarok képviselik azt a nyers erőt, melyet Ázsia időnkint Európába küldött, s mely új életet, új helyzetet teremtett, — legutoljára a népvándorlás harmadik nagy hullámozása, a törökök betelepése által.

Az a lap, mely Nagy Károly alkotásait mutatja, a 800. évről szóló térkép teljesen érthetetlen volna a 900. évben. Ott a fitogtatott egység, mely csak pár esztendeig, addig tartott, míg a nagy császár élete; itt az egészséges nemzeti eszme, mely a koporsóból kitör és eget kér. S magyar iskolákban a honfoglalás és annyi más európai állam megalakulását mégis jobbadán a Károly-féle térképekről kellett megértetni!

Az Európa közepén a IX. század második felében történt összes államalakulások közül csak Magyarországé az igazán új és eredeti; a többi csupán átalakulás. Másik fontos eredménye, hogy kapcsolatot teremtett az uralaltájaiak közt, kiknek Magyarországból idáig csak egyes (avar, bolgár, kazar) elszigetelt országozskáik voltak, míg most az éjszaki szélesség 37. és 53. s a keleti hosszúság 33. és 80. foka közt Európában összefüggő tömegben sorakozott egymás mellé az uralaltájaiak három hatalmas birodalma: Bolgár-, Magyar- és Kazarország.

Szabad-e azt titkolni magyar ifjak előtt, hogy Európa a IX. század végén nemcsak árja, hanem ural-altáji és sémi eszmék hatása alatt is állott? S hogy ezek az eszmék nem veszték el egészen azokkal a népekkel együtt, a melyek képviselték?

Érezniök kell, hogy őseik már betelepedésök alkalmával küldetést teljesítettek Európa államéletében s hogy valamint az ő államuk megalakulását elősegítették az Európában, sőt a szomszédos Afrikában s Ázsiában is egymást érő államszervezkedések, úgy Magyarország keletkezése is lényeges befolyást gyakorolt Közép-Európa egyes államainak nagyságára, politikai szervezetére, hadi fejlődésére s műveltségére. Mert hiszen az maga is csak lényeges eredmény, hogy Magyarország, melyre Nagy-Morvaország vetette volt szemét, nem a szlávság, hanem a törökség kapcsa lett a Balkán-félsziget s a Szármáta-síkság közt.

Az a bizottság, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszterium meghívására 1891. január 30-án az iskolák történeti térképei ügyében tanácskozott, helyeselte azt a felfogásomat, hogy az egyetemes történelemben is követni kell a magyar nemzeti történet szempontjait, melyek az igazsággal úgy sem ellenkezhetnek. Helyeselte ehhez képest, hogy a nyugat-európai népekre vonatkozó történet-földrajzi tényeket saját nemzetünk szempontjából kell tárgyalnunk. Mert csak nem hamisítás, ha Európát arról az időről rajzoltatjuk meg, mikor annak viszonyaiból legjobban megérthetjük saját külön történetünket. Nagy korszakai körülbelül úgyis egybeesnek az egyetemes történelem nagy korszakaival, a mi maga is bizonyítja, hogy történetünk mindenkoron része volt az egyetemes történelemnek s hogy ha abban nincs is meg folyton az a sokat emlegetett centralis helyzet, centrifugalis törekvés semmi esetre sem mutatkozik.

Szükséges volt mindezt kissé bővebben elmondanom akkor, midőn a miniszterium támogatásával a Magyar Földrajzi Intézet közrebocsátja az *első történeti falitérképet*, mely idegen minták tiszteletbentartásával, a tudományos eredmények lelkiösmeretes felhasználásával, de teljesen a magyar nemzeti tanítás követeléseire képest készült. Mint paedagogus is rajta voltam, hogy főképp azt jelezzem e térképen, a mi a magyar tanulót kiválóbban érdekelheti. Ennélfogva Magyarország e korbéli térképe részletesebb, mint a külföldi iskolák számára készült kiadványokon s a szomszédó rszágok, melyek hazánkkal gyakrabban érintkeztek, szintén részletesebben vannak kidolgozva. A részletek a szélrózsa minden irányában abban az arányban fogynak, a miut fogy a hazánkra való hatás mértéke.

Azonban nincs minden alárendelve ennek az érdeknek. Ha pl. Európa keleti részén jobbadán pásztornépeket kell föltüntetni, viszont

ki kell emelni a mintaszerűen szervezett államokat. Innen van, hogy ezen a térképen Görögországnak ott áll mind a huszonöt témája; de távolról sem azért, hogy a tanuló megtanulja valamennyinek a nevét, hanem azért, hogy lássa, azokban az időkben hol volt a legjobb közigazgatás. És ha a magyarok nemzeti érdeke körén kívül esik is, részletesebben kell jelezni a normannok kalandozásainak terét, mert az a földrajzi ösmeretek bővülését is jelenti.

Több név van e térképen, mint a mennyit be kell tanulnia az ifjúnak; több azért, hogy a kép teljesebb legyen s hogy a tanuló első pillanatra lássa, a nemzetek vére abban az időben hol lüktetett erősebben. A nevek jelentékeny része máshonnan is ösmeretes már előtte s így itten inkább csak ismétlés és tájékoztatás végett szerepelnek.

40 állam, 93 tartomány, 53 nép és néptörzs, 290 város és 4 rom neve utal az emberek tevékenységére; 10 tenger, 40 sziget, félsziget és szoros, 7 öböl, 11 tó, 69 folyó s 14 hegy neve figyelmeztet arra a befolyásra, melyet a természeti viszonyok az emberek tevékenységére gyakorolnak. Egy lapon tehát 621 név szerepel, a minek mintegy 60%-át mindenesetre be kell tanulnia az ifjúnak. A mellékelt jegyzékben külön s bőven igazolom, mit miért vettem föl a térképre. A térkép részletesebb bemutatásától nem kell sajnálni az időt; s nem szabad könnyedén elsubanni a történeti tankönyvben említett egyetlen helynév mellett sem. A topographiai ösmeretek ébrentartásának kötelessége úgysis a történet-tanár nyakába szakadt.

A térkép helyesírásában nem lehettem mindenütt következetes; mert a IX. században nem volt egyetemes műveltség, mely egész Európára kiterjedt volna. A nemzeti nyelvek sem képződtek még ki teljesen, az irodalomban tehát nem is szerepelhettek. Legáltalánosabb mégis a latin s az arab műveltség; ehhez képest, a hol erre biztos alap kínálkozott, a nyugati népek helyneveit a latin, a keletiekét az arab, vagy a modern török nyelv szabályai szerint írtam ki. Annyira, hogy pl. a görög helynevek is középkori latinsággal vannak jelezve. A hol már nemzeti elnevezés divatozott, a mennyire lehetett, azt hagytam meg. Modern név csak ott (pl. az Irtisnél, Tobolnál) szerepel, hol hiányzik, vagy kétes a régi elnevezés, a tényre való utalás azonban szükséges.

A városok jelzésében teljes következetesség szintén nincs, nem is lehet még e korban. A nomádok tanyáit épp úgy karikák jelentik, mint a rendes, lakott helyeket, melyeket jobbadán csak történeti szerepök fontosságához képest különböztettem meg. Ezt a fontosságot a mellékelt névjegyzékben igyekszem kiemelni. Ott utalok arra is, miért fordítottam

gondot a nemzetek hagyományaiiban emlegetett tények és nevek följegyzésére. Tudományos eredményeket dolgoztam fel, de a paedagogia igényeihez képest; úgynevezett tudós térképnek a külseje is más volna.

Ilyes úttörő munkának mindig sok a hibája is, a hiánya is; azoknak javítására, emezeknek pótlására azonban örömmel vállalkozom, ha másrészt teljesülne az az óhajtásom, hogy térképem alkalmas eszköz legyen az egyetemes történelmet nemzeti alapon tanító tanártársaim kezében.

Márki Sándor.

II. A helynevek magyarázata.

A

Aachen, a római korban Aquisgranum, az alnémetben Aken vagy Aquen, a porosz Rajnai-tartományban. Virágzásának tetőpontján éppen ez időkben állott. Nagy Károly rendkívüli szabadalmakkal látta el; a «szent római királyság szabad városa», a «királyok székhelye», száz-ezer lakost számlált. Jámbor Lajos óta a német királyok koronázó helye. A császárok kápolnáját (Capella in palatio), mely a mostani nagyszerű münster magva, III. Leó pápa 804-ben szentelte föl. Császári palotáját Nagy Károly 778-ban emeltette. (Történetét megírta *Quix* és *Haagen*, *Geschichte der Stadt Aachen*; amaz 1841., emez 1873—4.)

Abasgok, vagy abcházok, a Fekete-tenger keleti partjain lakó kaukázusiak. A kereszténységet Justinianus korában vették föl.

Aberneth, Perthől 11 kilométerrel délkeletre, a Taybe ömlő Earn torkolatánál. hajdan a piktek királyainak székvárosa. Egy 24 m. magas tornya állítólag még ez időből való. 842-ben közelében győzte meg a pikteket *Kenneth* skót király, a skót királyság megalapítója.

Acca, később Saint-Jean d'Acre, a Földközi-tenger keleti partján, az európai és ázsiai kereskedésnek a középkorban fontos helye. Akkor rendszeren *Ptolemais*

nek nevezték. Az arabok jól megerősítették s a syriai és palaestinaí kereskedelem főhelyévé tették.

Adrianopolis, vagy Hadrianopolis, a mai Edirné, vagy Drinápoly, a Maricza mellett. Hadrianus császár állítólag a régi Uskadama helyén alapította. 378. aug. 9-én, itt győzték le a gótok Valens császárt; 586-ban az avarok ostromolták. Örmény Leó császár (813—820.) idejében bevette a bolgárok vezére, Krum, s onnan 12,000 férfit s talán még több asszonyt az Alduna éjszaki részén telepített meg. 25 év múlva 838-ban vagy 839-ben Theophilos császár hajókat küldött ezen volt alattvalóinak visszahozására. A bolgárok szövetkeztek a magyarokkal, kik ekkor jelentek meg először az Aldunánál; de két napi erős csata után engedniök kellett s a görögök hazavihették a száműzötteket.

Aghlabiták birodalma a 799—909. év közt a mai Tuniszt és Tripoliszt foglalta magában s délfelé megközelítette a Rák-tértőt. 799-ben a khalifa kairaváni helytartóvá tette *Ibrahim ben Aghlab*-ot, hogy az Edriszidákat elűzze Maghribból; ő azonban Maghrib keleti részét, a mai Tuniszt, Kairaván fővárossal, külön országgá tette. 803-ban történt meggyilkoltatása után az ország sok zavarnak volt kitéve, pedig jeles uralkodói is voltak. Így I. Zejadat Allah országúttakat s hida-

kat készítettett, Kairavánt pedig gyönyörű mecsettel ékesítette, elfoglalta Sziciliát; sőt utóda, a «rossz» Ibrahim Abu Izsák (875—902.) 878-ban Syracusáét is bevette. Tunisba tette át székhelyét és 100.000 néger katonájában bizakodva, kegyetlenül uralkodott. 902-ben szicíliai hadjáratában a pestis ölte meg. Utódát és fiát, Abu Nasr Zejadat Alláht 909-ben a Fatimidák családjából való Obeidallah buktatta meg s új birodalmat alapított, mely — Egyiptomot kivéve — magában foglalta Afrika egész éjszaki partját.

Alánok, a népvándorlásban emlegetett germánok. Nagy részök még az V. században nyugatra vonult ugyan, hol 468 után önállóan többé nem léptek föl; a bizánczi írók azonban alánokat még a X. században is említenek a Kaukázus vidékein.

Albis vagy **Albia**, az Elbe ó- és középkori neve.

Al-Daesira, «a sziget», Mesopotamia arab neve.

Al-Hadisza vagyis «Az új város», a Ghuz-birodalom fővárosa, a Jaxartestől 7 s az Araltótól 15 km.-re. Nevét Maszudi (943—8.) tartotta fenn, de arab alakban.

Alkant, másképp **Lekant**, a rómaiak korában Lucentum, most Alicante, híres bortermő hely s nevezetes kikötő- és kereskedő hely. Az arabok 715-ben foglalták el s egyideig külön emir székeltek ottan.

Almás, ma **Híd-Almás**, Kolozsvármegegyében. Anonymus szerint **Gyalu** (Gelu) «oláh» fejedelmet itt verte meg Töhötöm.

Almeria, Andalusia keleti sarkában, erős kikötőhely már az arabok korában, midőn kereskedelme, ipara és művészete legjobban virágzott. Alcázabája (kastélya), mely a város fölött emelkedő hegyhátat koszorúzza, ez időknék maig is elég ép emléke.

Alpár, Kecskemét pusztája, hol — az Anonymus szerint — Árpád legyőzte Zalán bolgár fejedelmet.

Alpok 1100 km. hosszan rekesztik el Európa közepét annak déli részétől, külö-

nösen az Apennini-félszigettől. Befolytak akkor is az országok határainak alakulására, de csak főgerinczökben képeztek választó vonalat. Főgerinczökön több helyütt vezetett át rendes közlekedő út, de — pl. a Szent-Gotthard és Szent-Bernát közt levő részen, — ilyenek hiányában is át tudtak kelni a magyar portyázó hadak.

Alsatia, vagy **Elsass**, 870. aug. 9-én a meerseni szerződés értelmében Németország királyának, «német» Lajosnak jutott. 925-ben a Sváb-hercegséggel egyesítették s ezzel együtt 1268-ig Alemannia hercegséget alkotta.

Alsó-Lotharingia 885-ben, I. Ottó idejében vált külön a 843-ban alapított Lotharingiától s a Maas és a tenger vidékén fekvő területet foglalta magában. Lotharingiának utóbb következetesen a Mosel partjain levő Felső-Lotharingiát nevezték.

Aluta, az Olt régi neve.

Amalfi, a Salernoi-öböl nevezetes kikötője; valóságos kis köztársaság volt, melyet azonban *Mansus Fusulus* (892—908.) családja hercegi címmel kormányzott. Voltaképp Salernohoz tartozott ugyan, az anyaállam ellenében mindamellett gyakran viselt háborút.

Anatolicon thema **Kis-Ázsia** helsejében. Bölcs Leó idejében (886—911.) egészen helyet cserélt. A Tarsus-hegység éjszaki részén levő **Anatolicon** megszűnt s belőle kivált a Th.-Charsiani és Cappadocia; ezentúl odább nyugatra, körülbelül a régi Phrygia és Lycaonia területét nevezték **Anatoliconnak**.

Ancona, az Ádriai-tenger egyik legfőbb kikötője. Fennállásának 1231. évében (839.) ugyan elpusztították a szaracénok, de csakhamar fölépült s köztársaság módjára szervezkedett.

Ancyra, a mai Angora vagy Engüri Phrygiában. Mese szerint Midas király alapította. A rómaiak Byzancz és Syria közt a karavánkereskedés legfőbb állomásává tették.

Andagavi, vagy **Andecavi**, a mai An-

gers, a régi Anjou-hercegség fővárosa, a Loireba ömlő Mayenne torkolata közelében. Már a rómaiak korában nevezetes város.

Andros, a Cycladok legéjszakibb szigete.

Anesus, az Enns középkori latin neve.

Angolország vagy Anglia 878. májusában Nagy Alfréd királynak (871—901.) a dánokon nyert győzelmé következtében lett ismét egygyé. Behódoltak a Merciatól éjszakra lakó dánok is és megfogadták, hogy fölveszik a kereszténységet. A most következő hat év alatt Alfréd fölépíttette a szétrombolt városokat és kolostorokat s diadalmasan visszavervén Hastings normannjait, rendezte a közigazgatást. Angolország tartományait kerületekre (shires), ezeket pedig tizedekre (tythings) osztotta s a shirek élére grófokat (earles) állított. Ő vetette meg Anglia tengeri hatalmának alapját is.

Anglesea vagy Mona, egykor a druidák főhelye, a középkorban Anglorum Insula, az Ir-tenger egyik szigete, melyet a IX. században a szász *Egbert* foglalt el; tőle azonban csakhamar elvették North-Wéales fejedelmei. Csak I. Edvárd idejében került végkép Angolországhoz.

Antakija vagy Antiochia Syriában az Orontes mellett, gyönyörű vidéken, Seleucus Nicator által (Kr. e. 300.) alapított város. Omar khalifa 638-ban foglalta el s azóta Nikephoros Phokas idejéig (963—969.) az arab birodalomhoz tartozott.

Antwerpen vagy Antwerpen (francziául Anvers), most a hasonló nevű belga tartomány fővárosa. A Schelde mellett levő várát 837-ben a dánok, 863-ban a normannok rombolták szét s a város jelentéktelen volt egészen a XIII. századig.

Aquitania eredetileg a Pyrenaeusok és a Garonne közt terjedett el; Augustus idejétől kezdve a Garonne és Loire közt levő vidéket értették alatta. Chlodvig 507-ben foglalta el a nyugati gótoktól. Herczegei utóbb függetlenségre törtek; Nagy Károly 769-ben mint külön király-

ságot adta fiának, Jámbor Lajosnak, ez pedig 817-ben Pipinnek. 843-ban Franciaország többi részével együtt Kopasz Károlynak jutott.

Aquileia, az Ádriai-tenger éjszaknyugati részén a Sontius és Natiso folyók közt Kr. e. 183 táján alapított város, melynek körülbelül 100,000 lakosa volt már, midőn Kr. u. 452-ben Attila szétrombolta. Narses azonban újra fölépíttette s ez időben egy, rangban a római pápa után következő patriarcha székvárosa volt.

Arábia 630 óta, midőn Mohammed Medinából Mekkába visszatért, egységes ország, 632 óta khalifaság, melynek székhelye Medina volt egészen Moavijah (661—680.) idejéig, ki a székhelyet Damascusba tette át.

Arab khalifaság alapítója Mohammed, ki 622—632 közt először tette Arábiát egységes országgá. Utódai, a tulajdonképeni khalifák («utódok») vallási és világi hatalmat egyaránt gyakoroltak s a birodalom határait messzire elterjesztették. Hatalmuk, mely alá tartozott Ázsiának és Európának délnyugati s Afrikának éjszaki része, 750 táján érte el tetőpontját. Ekkor azonban megoszlott a birodalom; az Abbaszidák a bagdadi, az Omajádok a cordovai khalifaságot alapították. A bagdadi khalifaság Nagy Károly kortársának, Harun Arrasidnak idejében volt a legdicsebb. A IX. században már megkezdődött a részekre való bomlás s a század végén a bagdadi arab khalifaság már csak Arábia, Syria, Kis-Ázsia, Armenia. a Kaukázus és Mezopotámia egy részére terjedett ki.

Arász, régente Araxes, az araboknál Rasz, a Kur legjelentékenyebb mellék-vize Armeniában.

Arbe, a Quarnero-öböl egyik szigete; az egyetlen dalmát sziget, melyen jó források vannak.

Arcadiapolis Drinápoly közelében feküdt. 970-ben a görögök vezére, Bardas, itt verte meg az oroszokkal szövetséget magyarokat.

Arelat, vagy Burgundia cisjurana, a mai Franciaország délkeleti részén. Ezt a királyságot viennei Boso gróf alapította 880-ban, midőn a montaillei országgyűlésen megjelent 23 püspök őt királylyá választotta s midőn az ország egyúttal elszakadt Franciaországtól. Magában foglalta Franche-Comtét, Mâcon vidékét (de csak 910-ig), továbbá Vienne és Lyon környékét, a Languedoc éjszaknyugati részét, Savoya egy darabját és a Provinciát. Az éjszaki rész azonban csakhamar (889-ben) külön vált.

Arelate, a mai Arles, az Arelati birodalom fővárosa volt.

Armenia, 636—885-ig arab helytartóság. 885-ben Mutamid Billah khalifa engedelmével I. Aschot armeniai királylyá koronáztatta magát s utódai, a Bagratidák, 1046-ig mint arab hűbéres királyok uralkodtak.

Armeniacon thema, a kelet-római birodalom kormányzósága Kis-Ázsiában, a Halys partján. Mielőtt Bölcs Leó (886—911) és Constantinus (911—959) a themákat újra rendezte, a birodalom legkeletibb részét értették alatta; t. i. Th. Armeniacont, Charsianit, Sebasteát, Mesopotamiát, Coloneát és Chaldiát.

Arnus, ma Arno, Közép-Olaszországnak a Tiberis után legnevezetesebb folyója.

Askalan, másképp Ascolon, vagy Askolon, Palaestinában a Földközi-tenger mellett. A Szentírás gyakran emlegeti. Az arabok 638-ban foglalták el s III. Balduin jeruzsálemi király csak 1153. aug. 19-én vehette vissza. Most lakatlan romváros.

Asta, vagy Asta Pompeia, Turintól 40 klm.-rel délkeletre. A középkorban Éjszak-Italia egyik legerősebb vára, mely száz tornyáról híresedett el.

Asztrabad, vagy Iszterabad, a Kaspi-tóól délkeletnek 30 kilométerre. A szuniták az *igazhívők házának* (Dar-el-Mumenin) nevezik.

Asturia-királyságot 718-ban Pelajo (Pelagius) alapította, kit az arabok hódításai elől Asturia hegyei közé menekült

gótok királylyá kiáltottak ki. Utódai közül III. vagy «nagy» Alfonz alatt (866—910) érte el legnagyobb terjedelmét a királyság, mely folyton harczban állt az arabokkal. Az ország fővárosa Oviedo volt.

Atel, másképp Ballandsar, vagyis «nagy vár», a mai Asztrakán táján, a kazárok erőssége.

Athén, Periklesnek csodás városa, főképp I. Justinianus császár ideje (527—565.) óta egyre hanyatlott. Más városok kedvéért megfosztották műemlékeitől, lerombolták, vagy keresztény templomokká alakították át templomait és becsukták nagyhírű iskoláit. Sovány kárpótlás volt ezért, hogy püspökségét 857-ben érsekességgé tette a császár. Athén ekkor már csak egyszerű vidéki város volt.

Athesis, az Adige (Ets) latin neve.

Atil, az Atil vagy Volga deltájában, Kazárország fővárosa volt, mely elég élénk kereskedést űzött szárazon és vizen.

Atil, Ilil, Etil. a mai Volga, a népvándorlás történetében nagy szerepet játszó folyam. A költőzködő magyarok a hagyomány szerint tömlőkön úsztatták át; a normann kalandorok pedig egy viking-csapattal végighajóztak az egész folyamon s a Kaspi-tengeren, hogy Perzsiát megtámadhassák. (L. Etelköz).

Atlanti-oczeán nevét többféleképp magyarázzák; némelyek azt hiszik, azért nevezték így, mert a Platonál említett mesés Atlanti-szigetet környezte; mások, mert az Atlas lábait mossa s mintegy ezen hegységhez tartozik; s ismét mások, mivel *atlanticus* szó szerint óriásit, nagyot, erőset jelent. Már ekkor az Európától és Afrikától nyugatra eső oczeánt értették alatta.

Atrebate, most Arras, Pas-de-Calais (a hajdani Artois-grófság) fővárosa, így nevezve a kelta atrebatákról, kiknek egy része utóbb Britanniába vándorolt át.

Augustburg, a mai Augsburg, melyet Augustus császár Kr. u. 15-ben Augusta Vindelicorum néven alapított. Tacitus már Rhätia legvirágzóbb városának ne-

vezte. 536-ban a frank királyokhoz, a 887-ki osztály után a sváb hercegekhez került. 910-ben a magyarok győztek itt a németeken, 925-ben szintén megadóztatták a várost, 955-ben ellenben a németek (aug. 9—10.) világtörténelmi nevezetességű csatában verték meg a magyarokat.

Aureliani, vagy Aurelianum, a mai Orleans, a Loire legéjszakibb kanyarulatánál. Attila ellen 451-ben hősiessen védte püspöke, szent Anianus, míg Aëtius római serege föl nem mentette. Chlodvig halála után többször szerepelt, mint a Merovingek egyik országrészének fővárosa.

Autun, a régi Augustodunum, a mostani Saône-Loire-departementban. Már a rómaiak korában híres volt rhetori iskolájáról. A IV. század óta püspökség székhelye, melyet 725-ben az arabok, 888-ban a normannok dúltak föl.

B

Babylon romjai Omarnak a szaszszanida III. Jeszdegeren Nehavend mellett (642.) kivívott győzelmével kerültek az arabok hatalmába; a khalifák nem vállalkoztak — mint egykor Nagy-Sándor tette — a romok fölépítésére, hanem 94 klm.-rel odább éjszakra (762—766-ig) Bagdadot alapították s tették fővárosukká.

Baffo, Neapaphrosnak, Cyprus egykori fővárosának romjain épült kis város, mely a rómaiak idejében tengeri kereskedelme által tűnt ki.

Bagdad, a Tigris mindkét partján fekvő. *Abu-Dsiafar-al-Manszur* khalifa 763-ban maga tette le alapkövét s még a madaini fehér palotát is leromboltatta, hogy márványköveit felhasználhassa. A város gyorsan fölvirágzott s már utóda, Mohammed Mahadi alatt fővárosa lett nemcsak a khalifaságnak, hanem az arab tudományosságának, irodalomnak, művészetnek, iparnak és kereskedelemnek is: a szó szoros értelmében világváros. Állat-

és növénykert, csillagvizsgáló torony stb. képezték különösségeit. 1258-ban elfoglalván a turkománok, megfosztották ropant kincseitől, megölték utolsó khalifáját, Al-Mustasimot s egy csapással véget vetettek jelentőségének.

Bahr vagy Bahri arabul tengert, általában nagy vizet jelent. Így Bahr El Akhdar, Bahr El Fars (Zöld-tenger, a mai Perzsai-öböl, Arábia és Perzsia közt), Bahr Es Szakak stb.

Bahr El Akhdar az Atlanti-oczeán Spanyolország nyugati partja előtt levő részének arab neve.

Bahr Es Szakak, a Gibraltári-szoros arab neve.

Bajorországot a kelta bojok és a germán kvádok utódai az V. század végén alapították. A VI. században a frank királyok fenhatósága alá jutottak. 778-ban. II. Tasziló letétele után, Nagy-Károly ez országot teljesen megfosztotta önállóságától; 817-ben azonban az már mint külön királyság jutott «német» Lajosnak, ki magát «rex Bojoariorum»-nak is nevezte. Halála után 876-ban Karlmann, 880-ban III. Lajos, 882-ben «vastag» Károly, 887-ben Arnulf és 899-ben «gyermek» Lajos — kivel 911-ben a Karolingok kihaltak — lett a király. Utána hercegi címmel II. Arnulf (Luitpold bajor őgróf) vette át az országot, melyet «gyermek» Lajos óta gyakran háborgattak a magyarok.

Bajuna, a mai Bayonne, a Noire és Adour összefolyásánál, a Biscayai-öböl mellett, a IV. század óta püspöki székhely, melyet Gascogne hercegei sok kedvezésben részesítettek.

Baku, az Apseron-félsziget déli részén, a Szaszszanidák idejében (a VI. században) épült, majd az arabok kezeibe esett.

Balaton-tó, Magyarország legnagyobb tava, mintegy 13 □ myr. kiterjedésben. Neve, blaton, a szláv blato (sár) szótól származik. A rómaiak már Galerius idejében lecsapolták s környékét villákkal ékesítették. Fekvésénél fogva, mivel csapásának iránya a Vereczke felől Triesztnak vívő útnak felel meg, a népvándor-

lás korában nagy szerepet játszott s a bonfoglaló magyarok is a tó délkeleti oldalán, a vasút mai vonalának megfelelő úton jártak itáliai kalandjaikra.

Baleárok neve alatt Mallorca- (Majurika), Menorca- (Minorika) és Cabrera-szigeteket értjük, Valencia partjával átellenben. Az arabok 798-ban foglalták el a frankoktól s tőlük csak a XIII. században vették vissza az aragoniak.

Balma, a mai Palma, a Baleárok erős fővárosa Mallorca (Majurka) - szigeten, Spanyolországtól keletre. 534—572-ig a görög császárhoz, azután a nyugati gótokhoz s 798—1228-ig az arabokhoz tartozott, kik Balmának vagy Majurkának nevezték.

Bálbek, máskép Baalbek vagy Baalath, Baal syriai napisten tiszteletének középontja, az Antilibánon nyugati oldalán. 4—5 kiöméternyi térségen ma is látszanak egykori palotáinak s főkép Baal templomának romjai. Az arabok, kik 636-ban foglalták el a görögöktől, falakkal vették körül e templomot, melynek födelét 54 korinthuszlop tartotta.

Barcelona, vagy Barchinona, az araboknál Barsaluna, a mai Barcelona, Catalonia fővárosa. Állítólag még Hamilcar Barca alapította. 801-ben, midőn Jámbor Lajos elfoglalta, az Ebrótól a Pyrenaeusokig terjedő spanyol márka fővárosa lett. Bernát és fia, Jámbor Vilmos herceg a IX. század végén önálló grófsággá alakította át Barcinonát.

Bari, az Ádriai tenger egyik legerősebb kikötője. 848—871-ig a szaracénok kezében volt és csak négy évi ostrommal vehette vissza tőlük I. Vazul görög császár.

Barna, az ó-korban Odessus, a Fekete-tenger partján fekvő mai Várna, a középkorban is elég élénk tengeri kikötővel. A bolgárok 679- vagy 680-ban foglalták el. Ez volt a Duna jobb partján első hódításuk.

Bascardia a baskirok vagy baskurtok hazája az Ural és a Volga közt. A baskurtokról először a X. századbéli Ibn Fozlán emlékszik meg a volgai bolgárok-

hoz tett követségének leírásában. A XIII. századbéli *Plano Carpini* és *Rubruquis* szerént a pascatirok nyelve egy a magyarokéval s hazájokat azért *Nagy Magyarország*-nak (Major Hungaria) is nevezik. *Kézai* szerént a hajdani Scythia három országa (Dentia, Bascardia és Mogoria) közé tartozott. A reá vonatkozó első és leghövebb magyar útleírást *Julián* barát elbeszélése után Richard barát készítette 1237-ben. Dentiának és Mogerianak nem lehet külön helyet kijelölni a térképen; Bascardiát azonosítani szokás a mesés Dentumogeriával vagy Nagy-Magyarországgal.

Basilia, a mai Basel vagy Bâle, Svájc legnépesebb és legmódosabb városa. Először 372-ben említik, mint római katonai gyarmatot. 843-ban Lothar, 870-ben «német» Lajos kapta. A jobbadán romokban heverő várost I. Henrik (917.) építtette újra.

Baszkok, főkép Navarrában s a mai Francziország délnyugati részében laktak, hol őket ma is gascogneiaknak nevezik. Ők maguk eskuarának, vagy euscarának nevezik nyelvüket, mely a keltibérek nyelvének egyik elszigetelt maradványa. Az arabok ellenében mindvégig megvédték függetlenségüket s Navarra is csak hamar lerázta a reá 806-ban rakott igát.

Bászra, Omar Ibn el-Khattab (634—641.) által 635-ben alapított város, a Sbat-El-Arab, azaz az egyesült Tigris és Euphrates mellett. Kereskedelme által gyorsan felvirágozott.

Bathaljusz, a rómaiak Pax Augustája, a mostani Badajoz, az arab hódítás egyik legnevezetesebb helye, mely a Kordovaikhalifáság feloszlása után 1030-ban Beni Alaftas királyságának székhelye lett.

Bauzonum, a mai Bozen (Bolzano) Tyrolban, az Eisak és Talfer összefolyásánál. 378-ban a rómaiak, 680-ban a longobárdok, 740-ben a frankok birtoka gyánánt említik.

Belogradum, vagy Biograd, a mai Zaravecchia, Zárától dkre. Püspöki székhely.

hely volt, hol több horvát király is lakott. A velenceiek 127-ben pusztították el.

Beneventum, a mai Benevento, a nápolyi Apenninek előhegységei között Kr. e. 269-ben épült. A longobardok 571-ben herczegség középpontjává tették e várost. E herczegség a longobardok birodalmának bukása után is megtartotta ugyan függetlenségét, 839-ben azonban két, 850-ben pedig három részre (Beneventum, Salerno, Capua) szakadt. 1077-ben a normannok a sicíliai királysággal egyesítették.

Bergen, most Norvégország első kereskedő városa, mely azonban csak a XI. századtól fogva vergődött nagyobb jelentőségre.

Besenyők vagy patzinakiták a kunokkal vagy uzokkal azonos török nép. A besenyők a IX. század vége felé két részre szakadtak; a nagyobb keleti rész a Kaspi-tó, a Volga és Ural közt telepedett le. A kazaroiktól és uzoktól nyugat felé üzött nép jobbadán a magyaroiktól elhagyott déloroszországi telepeket szállotta meg; a Danapris két oldalán 4—4 nemzetségek telepedett meg, s még Erdélybe is behatoltak. 8 tartományuk 40 kisebb részre oszlott. A Danaprist (Dniester) több kisebb erősségek védelmezte.

Besenyő-tenger-nek nevezi Maszudi arab író a Feketengert; valószínűleg annak csak éjszaknyugati részét értette alatta.

Bécs, a rómaiak Vindobonája, Ausztria mai fővárosa, a népvándorlás korában jelentéktelen helység volt. A magyarban használatos Bécs nevezet valószínűleg az avaroktól származik s várat jelent.

Bihar, a ma is róla nevezett vármegyében, Nagyvárad vidékén. Eredetileg avar földvár (gyűrű) lehetett, melyet Őcsőb és Velek vezér a 900. év táján ostromolt, mire Mén-Marót «kazár» fejedelem békealkudozást kezdett velök.

Bir, szó szerint «forrás», az Euphrates mellett ott fekszik, hol az — a síkságra lépve — hajózhatóvá válik. Itt van egyúttal a karavánok egyik legnevezetesebb átkelő helye és Zeugma név alatt már

a seleucidák és rómaiak alatt is mint ilyen híresedett el.

Bitlis vagy Bedlis, 15 kilométerre a Van-tó délnyugati sarkától. Az örmény hagyomány szerint Nagy-Sándor alapította.

Bizánc, Byzantion névvel Kr. e. 658-ban a megarariak által alapított gyarmat, Kr. u. 330-tól, midőn Nagy-Constantinus a római birodalom fővárosává tette Constantinopolis; főváros maradt 1453. máj. 29-ig, midőn a törökök elfoglalták. A középkorban a görög tudomány, irodalom, művészet és gazdagság középpontja, a föld leghatalmasabb erőssége és igazi világváros volt.

Bjelo Jezero, vagyis a Fejér-tó környékét, a Ladogától keletre, 862-ben a normann Sven törzse szállotta meg.

Blekingen, vagy Blekingey, a mai Svédország délkeleti részén. A IX. század végén az «öreg» Gorm, Seeland (Siöland) és Schonen (Sconia) uralkodója, megalapítván Dániét, Blekingent is hozzácsatolta.

Bodony a mai Viddin régi magyar neve; Bolgárországban a Duna jobb partján fekszik. A rómaiak Bononiának nevezték.

Bolgari, a Káma torkolatánál, az orosz krónikákban *Veliki Gorod*, vagyis nagy város, Nagy-Bolgárország egykori fővárosa. A X. században, mikor az oroszok lerombolták, már 10,000 lakosa volt. Omladékai a mai Bolgary faluban és környékén most is láthatók.

Bolgárok, török származásúak voltak, kiknek a finn-ugorokkal, kivált permiekkel való egyesülése adott alkalmat a bolgár nemzeti fogalom megalakulására. Földműveléssel korán foglalkoztak; kintüntek a bőrgyártásban s kivitelök czikkei közé tartozott a bagariabőr, viasz, borostyánkő, ércz, ólom stb. 866-ban a volgai bolgárok egy része már mohamedán volt, de tömegesen csak 922-ben tértek át az iszlámra.

Bolgárország a IX. században a Balkán-félsziget legerjedelmesebb állama volt.

679-ben Asparuch alapította, s legyőzte az ott lakó szlávokat, kik azonban lassankint magukba olvasztották a hódítókat. Krum khán 811-ben diadalmasan harczolt I. Nikeforos görög császár ellen, V. Leó ellenében azonban vereséget szenvedett. Omortag (827—829.) hadai a Szávánál már Jámbor Lajos frank király ellen küzdöttek. Boris khán 864. táján fölvette ugyan a kereszténységet, de sokáig habozott Róma és Konstantinápoly közt, míg végre az utóbbinak patriarcháját ismerte el. Istentiszteletök nyelve már ekkor szláv lett. Fia, Simon (893—927.) alatt érte el legnagyobb terjedelmét a bolgár birodalom. Diadalmasan harczolt VII. Konstantinos Porfirogenneta görög császár és Árpád magyar vezér ellen s a magyarokat Etelköz elhagyására kényszerítvén, a közvetlen alkalmat ő adta meg a mai Magyarország megalapítására. Ő nevezte magát először Bolgárország czárjának.

Bolgár-Fejérvár, utóbb Landor-, vagy Nándor-Fejérvár, középkori latinsággal Alba Bulgarorum, Alba Graeca, Belogradum, vagy Ballegrada, a mai Szerbország fővárosa, a Duna és Száva összefolyásánál. A rómaiak idejében Singidunum, vagy Singidon néven táborhely volt. A VII. és VIII. században az avarok, a VIII. és IX. században a bolgárok birodalmához tartozott. 896-ban meghódolt a magyaroknak, kik azonban nem szállották meg.

Bona, a mai Bône Algirban, a föld egyik legszebb öble mellett. Mikor a Sz. Ágoston püspöki működéséről (392—430.) is híres Hippo várost Otmán khalifa 697-ben szétromboltatta, Hippo lakói — valamivel odább éjszakra — ezen Bonát alapították.

Bononia, a mai Bologna, Olaszország egyik legrégebb, legnagyobb és legszebb városa, az etruszk Felsina helyén a rómaiak által 189-ben alapított katonai gyarmat, melynek igen fontos szerep jutott a császárok korában. Utóbb az exarchatushoz, majd a longobardokhoz került.

Bornholm-királyság a Balti-tenger hasonló nevű (a középkorban Borringbolmnek is nevezett) szigetén alakult s terjedelme alig 6 □ myr. Teljesen független volt 800—900 közt, azután azonban Dánországhoz tartozott.

Boszra vagy Bosztra, most Bosszeira, a damaskusi vilajetben nagyszerű romváros, Jozsue koráig visszamenő érdekes történettel; a Jordán keleti partján levő Hauran-vidék természetes középpontja, az arabok idejében a Mekka és Damascus közt levő kereskedés egyik főhelye. Az arabok Bosztrumnak vagy Busszerethnek is nevezték.

Brabant, a Németalföldi- és Belga-alföld közepe, a verduni szerződésben (843.) Lothárnak, 870-ben — Lotharingia megsztásakor — Franciaországnak, s 925-ben ismét Lotharingiának s vele együtt Németországnak jutott osztályrészül; 1005-től egy ideig külön hercegséget alkotott.

Braghara, ma Braga, Asturia délny. részén, most a portugáliai érsekprimás székhelye. A rómaiak Bracara Augustának nevezték. A nyugati gótok birodalmának megbukása után többnyire az arabok tartották megszállva s tőlük végképen csak 1040-ben foglalták vissza a castiliaiak.

Brema, a Weser torkolatánál, 787 óta püspöki, 845 óta érseki székhely. A magyarok 908 és 916-ban már egészen idáig dúltak.

Brenta, Italia egyik legéjszakkéletibb folyója. A magyarok már 898-ban idáig kalandoztak, 900-ban pedig egyik legszebb diadalukat vitták partjain.

Britannia minor, vagyis Bretagne, Franciaország legéjszaknyugatiabb felszigete. Julius Caesar idejében Armorica nyugati részéből vált ki; apró fejedelmek Chlodvig 497-ben hódította meg s népét a frankok bretonoknak vagy britannoknak kezdték nevezgetni. Kopasz Károly idejében Noinoi vezetése alatt függetlenségre tört s Károly valóban királyi címet adott fiának, Crispoinak, kinek

halála (857.) után a lakosok Salamont kiáltották ki uralkodónak.

Brundisium, a mai Brindisi, az Ádriai-tenger mellett, Italia egyik legősibb városa. Kikötője az ó- és középkorban is nevezetes volt. 675-ben a longobardok, majd az arabok foglalták el s tőlük csak 868-ban vehette vissza II. Lajos császár, kitől csakhamar a görögök kezére került.

Bucellariorum thema Kis-Ázsia éjszaki partjától a felföld közepéig terjedt, hol magában foglalta a régi Galatia nagy részét. Főbb városai Heraclea és Ancyra.

Buda, a mai Budapest éjszaknyugati része, Aquincum helyén feküdt. Az avarszláv korban csak egyszerű falu volt. A renaissance-korabeli magyar írók Sicambriának s az avarok fővárosának nevezik, hol Nagy Károly az avarokkal országgyűlést tartott és keresztény templomot emeltetett volna. A Névtelen Jegyző szerint Árpád magyarjai itt keltek át a Dunán túl levő vidék meghódítására s hogy «Attila városá»-ban azután húsz napig tartó áldomást tartottak. 907-ben a honalapító Árpádot e város közelében temették el. (V. ö. *Salamon*, Budapest története, II. 49–95. l.)

Bunna, a mai Bonn, a Rajna balpartján, Kölintől délre. Római castelluma helyén Julianus császár építtetett újat. A város sokat szenvedett a húnok, frankok, szászok és normannok támadásai alkalmával.

Burdigala, a mai Bordeaux, a Garonne és Dordogne összefolyása közelében. A rómaiak idejében Aquitania secunda fővárosa volt, melyet szülőltének, Ausonius költőnek leírása szerint, tornyos körfal, 14 kapu, sok templom és palota tett nevezetessé. Sok vihart állott ki a népvándorlás korában s 845-ben és 848-ban a normannok ismételve kirabolták. Csak a X. század elején indult újabb virágzásnak.

Burgos, utóbb Ó-Castilia fővárosa, 884-ben épült, midőn Castilia és Leon grófjainak, utóbb királyainak, székhelye

lett egészen 1087-ig. Ekkor VI. Alfonz Toledot választotta székhelyül.

Burgundia, l. Arelát és Felső-Burgundia.

Caieta, a mai Gaëta, a Garigliano torkolatánál, Olaszország egyik legszebb öblénél. Állítólag még Aeneas alapította s itt eltemetett dajkájáról, Caietáról nevezte el. A római birodalom bukása után eleinte köztársasági szervezete volt, majd a pápáknak hódoló hercegek uralkodtak rajta. 850 óta Formia püspökének székhelye lett.

Calabria Italia délnyugati félszigete. A VI–XI. században a görög birodalom legdélnyugatibb themája volt.

Calaisia, a mai Calais, a Pas de Calais mellett, elsőrendű hadikikötő. A középkorban Boulogne és Flandria grófságokhoz tartozott és Scalanak is neveztek.

Candax vagy Chandak, Kréta-sziget fővárosa. Az arabok Krétának 823-ban történt elfoglalása után Heraclaea romjain építették, de csak 961-ig bírhatták.

Cannae, az Ofanto torkolatánál. Hannibal 216. évi győzelmének színhelye. 1083-ban Guiscard Róbert normann király teljesen feldúlta.

Cantabria, Asturia-királyság egy része, a mai Santander környékén. Pelajo (Pelagius) idejében külön hercegség volt; mikor azonban az asturiaiak királylány választották Pelajót, beleolvadt az új országba.

Cantwaraburc, a mai Canterbury, Londontól 89 km.-rel délkeletre. 597 óta, midőn Kent királya, Ethelred megkeresztelkedett, érseki székhely. Első érseke, szent Ágoston (mh. 604.) kolostort alapított itt, melyet 1848-ban újraépítettek s azóta a hittérítők iskolája. C. érseke. Nagy-Britannia primása és a királyság első peerje.

Cappadocia thema, Anaticonon legkeletibb részéből Bölcs Leó idejében kiszakítva. Kis-Ázsiában dél felé a Taurusig

terjedt; e részén esvén a Ciliciai-kapu, az arabokkal különben is szomszédos tartomány hadi tekintetben igen fontos volt.

Capua, a Volturno balpartján, Nápolytól 29 km.-rel északra. 856-ban a 2. pún háborúban elpusztult Casilinum helyén Lando gróf és testvérei alapították; 839-ben ezen Lando, Beneventumtól elszakasztva, független hercezséggé tette 968-ban pedig egy érsekség székhelye lett. Az ókorban emlegetett Capua, Campania fővárosa, ettől 4 km.-rel odább délkeletre feküdt.

Carantania, vagy Korontánország, «a hegyek országa», Belső-Noricum helyén, a keleti Pusterthal, Stájerország és Krajna helyén alakult vind vagy szlovén ország. 662—772-ig önálló fejedelemség volt, 772—8-ig bajor, 788 után frank, 843 után német felsőség alatt állott. Arnulf halála után gyakran háborgatták a magyarok, kiket egyszer mégis sikerült megverni (901) s monda szerént e győzelem emlékére alapították St.-Veit városát. A Dunántúl elfoglalásakor a magyarok Carantaniának a Mura mellett levő részeit is meghódították s három századon át bírták.

Carniola, a mai Krajna. Nagy Károly 778-ban elfoglalván, 803-ban a friauli hercezséghez csatolta. Ljudevit lázadása és halála (828.) után szlovén törzsfőnökök helyett frank birodalmi tisztek kormányozták s magát a tartományt Bajorországhoz csatolták. 972 óta külön örgrófjai hercegi cízzel éltek. Székhelyök Kieselstein volt, Krainburg mellett.

Castilia, átlag 800 m. magasan fekvő fennföld, a burgosi grófságból alakult önálló állammá; teljes függetlenségéig azonban csak Gonzales Ferdinánd alatt vitta ki 923-ban. Királysággá I. vagy «nagy» Ferdinánd tette 1035-ben. Eredetileg Barduliának nevezték; Castiliának az ott épült sok várról nevezték el.

Catalaunum vagy Durocatalaunum, a mai Châlons-sur-Marne. 273-ban Aurelianus Tetricust, 366-ban Jovinus az alemannokat, 451-ben Aëtius Attilát e város

közelében verte meg. 643-ban Vermandois Herbert gróf, 931-ben Burgundi Rudolf foglalta el.

Chaldia thema Kis-Ázsia legészakkeletibb kormánykerülete, mely fővárosából, Trapeusból, élénk kereskedést űzött a Fekete-tenger parti városaival.

Charsiani thema Anatoliconból alakult. (L. ezt).

Cherson thema, a mai Krim déli partvidéke, a Görög-császárság legészakibb kormánykerülete.

Cherson vagy Ch. Heraklea, a mai Szebasztopol, Krimben a Fanary-foknál, Kr. e. az V. században épült és csakhamar virágzó kereskedő város lett belőle. Független volt a Kr. e. II. századig, midőn a pontusi birodalomhoz, majd Rómához került. A római birodalom megosztása után a görög császárság egyik tartományának és egy érsekségnek közép-pontja lett.

Chios, Lesbos és Samos közt fekvő sziget; Diocletianus idejétől 1346-ig, midőn a genuaiak elfoglalták, a görög császársághoz tartozott.

Cibyrrhaetarum thema Kis-Ázsiának déli partvidékén, a régi Cariából, Lyciából és Pamphiliából alakult.

Clarum mons, a mai Clermont, vagy Clermont-Ferrand az Auvergne-hegységben. A rómaiak korában. Nemossusnak, később Arverninek, 888 után pedig, midőn a normannok pusztítását kiheverni kezdte, Clarusmonsnek nevezték. Székhelye volt egy püspökségnek.

Clyud, a Firth of Clyde középkori neve.

Coforwyc az angolszászoknál, Jordvig a dánoknál; York középkori neve; most nagyságra London után Anglia második városa. Eburacum vagy Eboracum néven már Trajanus alatt Britannia-tartomány fővárosa s több római császár székhelye volt. Nagy Constantinust itt kiáltották ki császárrá a legiók. Az angolszász foglalás (449.) után Northumbria s Deira fővárosa lett. 867-ben a dánok foglalták el, kiket falai alatt nemsokára erősen

megverték az angolszászok. Ez időtől fogva York az elsőséget kénytelen volt Londonnak átengedni. 622-ben Paulinus már a kereszténységet hirdette itt s oly sikerrel, hogy 627-ben ő lett York első érseke, az általa épített fatemplom pedig az angol kereszténység középpontja.

Colonea thema, Kis-Ázsia keleti részén, örmény területen. Fővárosa Colonea.

Colonia Agrippina, a mai Köln vagyis Cologne, a Rajna mellett. Kr. e. 37-ben Marcus Agrippa alapította s Kr. u. 50-ben Claudius császár felesége, Agrippina bővítette. 511-ben, a frank birodalom megsztásakor, Austrasiához, a «német» Lajos és «kopasz» Károly közt 870-ben tett osztálykor Németországhoz került. Mai székesegyháza, mely a gót stílus mintaképe, a Hildebold kölni érsek által 814-ben építeni kezdett dom helyén áll. (*Ennen*, Geschichte der Stadt Köln. 5 kötet, 1862—79.)

Compostela, teljes nevén Sanctus Jacobus de C., a mai Santiago de C., Asturia-királyság északnyugati részében. Nevét szent Jakabról (Spanyolország védőszentjéről) vette, kinek testét 829-ben hozták ide. Ezóta tömérdek zarándok kereste föl, kik búcsújárásukról bizonytságot (compostela) kaptak; e tájban már e compostelákról nevezték a várost.

Connaught, Irland északnyugati tartománya, voltaképp az erez négyes királysága (tetrarchiája) közül az egyik. (Lásd Eirin).

Constantia, a mai Konstanz vagy Kostnitz, a Bodentó mellett. Már a VI. században püspöki székhely; 764 óta városnak nevezik az oklevelek. A középkor második felében annyira felvirágozott, hogy lakosainak száma egy időben 40 ezerre rúgott. 925-ben a magyarok leégették külvárosait, a kerített várost azonban nem ostromolták.

Constantina, a mai Constantine, Algirban, a numidiaiak egykori fővárosának, Cirtának helyén. E város 311-ben a Maxentius és Alexander közt folyt háborúban elpusztulván, «nagy» Konstantin

építtette újra s falakkal jól megerősítvén, önmagáról nevezte el. Még a XII. században is igen virágzó kereskedő hely volt, hol a pisai, genuai és velencei kereskedők ügyvivősegeket tartottak.

Constantinopolis, a mai Konstantinápoly. L. Bizancz.

Corifus, a mai Korfu, az ókorban Corcyra, a Joniai-szigetek legéjszakibb tagja. A Homeros Odysseájában említett pheákok boldog országa. A római birodalom megsztásától fogva Bizanczhoz és pedig a VI—VIII. században Longobardia s 887-től a Cephallenia themához tartozott 1186-ig, miközben a normannok kétszer is elfoglalták.

Corsica, Itáliának nagyságra nézve harmadik szigete. Már a phoeniciaiak kezdték gyarmatosítani. Kr. e. 238-tól K. u. 470-ig a rómaiak, 470—533-ig a vandalok, azután felváltva a görögök és gótok, 754—850-ig a frankok, azután a XI. század kezdetéig az arabok uralma alatt állott. E korból valók a partjain látható tornyok.

Cornweales, a mai Cornwall, Angolország legdélnyugatibb grófsága, a kelta korniaiak lakóhelye, a druidák koráig visszamenő emlékekkel. 809 óta a normannok gyakran háborgatták.

Cosentia, a mai Cosenza, az ókorban a bruttiak jelentékeny fővárosa. Alarich nyugati gót királyt 410-ben itt temették el katonái. Régi érsekség székhelye.

Cremona, az Adda, Oglio és Po közt, a rómaiaknak Kr. e. 219-ben alapított gyarmata. Kr. u. 69-ben a polgárháborúban elpusztult és csak a középkor derekán kezdett ismét épülni és gyarapodni.

Corinthus, Görögország egyik legrégebb és legdicsőbb városa, még a középkor első felében is tekintélyes kereskedő város volt s a görögök közt a kereszténység voltaképp innen terjedt el. Itt székelt a peloponnesusi helytartó; megmaradt görögnek akkor is, mikor a Peloponnesust csaknem kivétel nélkül elhórtotta a szlávok áradata.

Creta, Kréta, Kirid, vagy Candia, a Földközi-tenger egyik legnagyobb szigete. Kr. e. már 1300 táján gyarmatosították a phoeniciaiak. Diocletianus ideje óta külön kormányzó igazgatta. 823-ban a görögöktől az arabok foglalták el, 961-ben azonban Nikephoros Phokas visszavette tőlük.

Csehek, Kr. u. az V. század végén vándoroltak a mai Csehországba, hol csakhamar meghódították az avaroknak. 626-ban a frank Samo vezetése alatt kiűzték ugyan függetlenségüket, Samo halála (662) után azonban ismét apróbb törzsfőnökségekre darabolódott szét az imént még egységes ország. Nagy-Károly hadai keresztül-kasul jártak rajta s ez időtől Németország is igényt tartott reá. 844-ben 14 cseh főnök Regensburghban vette föl a kereszténységet; Szvatopluk Nagy-Morvaországának bukása után 895-ben a cseh főnökök Regensburghban Arnulfnak hűbérül ajánlották ugyan fel országukat, de nem kaptak tőle védelmet a bebetörő magyarok ellen. E zavarokat felhasználva, a Przemiszlidák családjából való I. Spythinev 912-ben teljesen független országgá tette Csehországot, melyet hercegi címmel kormányzott.

Csepelsziget, állítólag a kun Csepelről vette nevét. 896-ban saját osztályrészéül választotta Árpád s ott külföldi mesterekkel fejedelmi lakást építtetett magának; országa nagyjai részére is udvarokat és szállásokat jelölt ki s országának középpontjává tette a termékeny szigetet.

Cseremiszek ugor néptörzset képeznek, melynek szókincse csaknem $\frac{2}{3}$ részben török, alakтана azonban ugor maradt. Jobbadán a Volga és a Viatka folyók közt élnek s magukat mariknak, vagyis embereknek nevezik.

Csud-tenger a Peipus-tó az oroszoknál.

Csuvasok a törökség legrejtélyesebb eredetű töredékei. Saját hagyományaik szerint Csuvas volt az ősök s a Fekete-tenger mellől jöttek a hegyekre. Nagy

erdőségekben laktak s vadászat és méhtenyésztés volt a főfoglalkozásuk. Orosz évkönyvek csak 1524 óta emlékeznek csuvasokról. A magyarok honfoglalása idejében — úgy látszik — a Volga és Káma összefolyásánál laktak. Hunfalvy szerint (Ethn. 369. l.) a kabarok csuvas nyelvűek voltak s tőlük kerültek volna török szavak a magyarba.

Csorongrád, Csernigrád, vagy Csorna-grád, a mai Csongrád, a Körös torkolatával szemben. Ete vezér által szláv munkásokkal épített földvárának romjai Alpár és a Böldi-rév közt a Tisza egyik zugában ma is láthatók.

Cumbria a X. század közepéig önálló királyság volt s magában foglalta a mai Dumarton, Renfrew, Ayr, Lauark, Peebles, Selkirk, Roxburgh és Dumfries skót grófságokat s az angliai Cumberlandet.

Curia, teljes nevén C. Raetorum, a mai Khur, Coire vagy Coira, Svájcban, a Rajna közelében. Már 412-ben püspökség székhelye volt s 1464-ig püspökök uralkodtak rajta. Szent Lucius székesegyházának legrégebbi része a VIII. századból való.

Cutroni, ma Cotrone, a régi Croton, az Esaro torkolatánál, a Tarentoi-öböl mellett, az achájoknak Kr. e. 710-ben alapított gyarmata; Kr. e. 194-ben a rómaiak colóniája lett. A középkor első felében a görögöké volt. Közéleben 982-ben II. Ottó nagy csatát veszített a görögök és arabok ellen.

Cycladok vagy Körszigetek az Aegei-tengerben, Diocletianus idejétől kezdve Provincia insularum név alatt Róma külön tartományát képezték; 364—1204-ig a görög császársághoz tartoztak s a X. század közepétől az Aegei-tenger themáját jobbadán belőlük alkotta Constantinus Porphyrogenitus.

Cyprus vagy Kypros, a Földközi-tenger legkeletibb nagy szigete, a phoeniciaiak gyarmata, hová rézért stb. jártak s honnan Aphrodite tiszteletét mindenüvé elterjesztették. Csakhamar elgörögösödött; Kr. e. 525—332-ig a perzsaké, azután a makedonoké és egyiptomiaké, Kr. e. 58-tól

Kr. u. 364-ig a rómaiaké, azontúl a görögöké. 654—686-ig az araboké; 686—867-ig egy részét s 867-től az egészet is visszavették tőlük a görögök. 886-ban azonban teljesen elfoglalták az arabok.

D

Daghesztán vagyis «hegyvidék», a Kaukaszus keleti lejtősege, a Terek-folyó és Apseron-félsziget közt, a Káspitói nyugati partján vonuló terület. Daghesztanban mindjárt az első századokban sok bevándorolt zsidó fölvette a kereszténységet s a lakosság a III—VII. századig sok háborút viselt a perzsák ellen. Déli részét 641-ben fővárosával, Derbenddel együtt elfoglalták az arabok a kazároktól; Muszlime arab vezér pedig 733-ban elősmertette velök a mohammedán samchál-méltóságot. Az ország különben az egész középkorban samcháltságokra, kánságokra és fejedelemségekre volt felosztva egészen 1812-ig, mikor az oroszok igényt emeltek reá.

Dalmatia alatt a IX. században csak a Cettinától a Drinig terjedő tengerpartot értették. A régi Illyricum helyett az első római császárok kezdték Dalmatiának nevezni. A III. századtól kezdve mind több és több szláv özönlött oda. Éjszaki részét a horvátok külön országgá alakították. A 811. évi szerződés szerint a Cettina és Drina közt levő Dalmatia Nagy-Károlynak hódolt; erélytelen utódai alatt azonban apró szláv királyságok keletkeztek ottan, melyek vagy függetlenek voltak, vagy a görög császárt ismerték el hűbérurukul. Így szerbek szállották meg a mai Montenegrót, melynek fővárosa a Dioclea helyén emelkedett Czeta vagy Duklya volt. Az arabok elfoglalták ugyan egy időben Dalmatiát is, Vazul görög császár azonban († 886.) ismét visszavette tőlük.

Damascus, vagy Demesk, a régi magyaroknál Dömöczk, már Dávid király idejében fővárosa volt Syria egyik füg-

getlen országának. Róma, majd Kelet-Róma városa s egy püspökség székvárosa volt 635-ig, midőn Omár khalifa elfoglalta s Mekka után birodalma második városává tette. Muavijja, az Omájádok törzsapja és utódai 660—750-ig állandóan itt székeltek; midőn a khalifaság fővárosává Bagdad lett, helytartók kormányozták; ezek közül a IX. században a Tulunidák, a X.-ben a Fatimidák s végre a XI.-ben a szeldsukok az általok alapított országok fővárosává emelték. Az Omájádok korából ma is számos műemléke van, világhírű aczelgyártása azonban már a XV. században megszűnt.

Danapris vagy Baruk, a mai Dnjeper vagy Deneper, Oroszország egyik folyója. 866-ban 200 hajón először e folyón lemenve támadták meg a normann oroszok Bizánczot s útjokat többször ismételték. E folyón keltek át Lebediából Etelközbe a magyarok s általán az egész vonalon gyakran állottak szemben ellenségesen a szlávok és török népek.

Danastris, Trullos (a törököknél most is Turlos, vagy Turla) vagy Neszter, a Dniester középkori neve. Jobboldalán a besenyők idejében hat pusztavár állott; a legfontosabb volt Fejérvár, melyet — a folyó torkolatánál — későbbi magyar írók is Neszter-Fejérvár név alatt emlegetnek. A Danastris két oldalán terült el Etelköz; az Etel vagy Atel tehát a Danastris régi magyar neve s az volt még Nagy-Lajos idejében is.

Dánország, az ókor második felében több germán (cimber, szász, angol, fríz, jüt) nép hazája volt, honnan egyes törzsek már korán vándorútra indultak. Helyükbe az V. században a dánok nyomultak és több király alatt éltek. E királyok közül Godfréd (804—810.) «Nagy»-Károly ellen is harczolt, Ansgar pedig (mh. 865.) már az éjszaki skandináv államok megtérítését is megkezdte, de siker nélkül. A dánok — a többi normánnal együtt — valóságos ostorai lettek Európának. Az Eiderig terjedő Jütland, továbbá Fühnen, Seeland, Schonen, Hal-

land és Blekingen egységét a 940-ben elhunyt «öreg» Gorm teremtette meg s a 900. év táján ő vetette meg Dánország alapját, ha némi adót fizetett is Németországnak, melynek császára, II. Ottó, 976-ban egy sereg élén kényszerítette a «kékfogú» Haraldot hűbériségre s a kereszténység fölvételére.

Derbend vagy Bab-ul-Ebvab, azaz a «kapu», a Káspi-tó és a Kaukaszus közt. Közeliében kezdődik az ú. n. derbendi vagy kaukaszusi fal, mely hegynék föl, völgynek le 150 km.-re vonul nyugat felé. Eredetileg 9 m. magas és 3 m. széles volt, vaskapukkal, őrtornyokkal és kastélyokkal ellátva. Alkalmassint a perzsák építették, hogy az éjszakai népek betörései ellen könnyebben védhesék magukat. Derbendet 641-ben az arabok elfoglalták a kazaroaktól, 1220-ban pedig a mongolok vették be.

Deréviék, Kievtől éjszakra a Deneper jobbpartján lakó szlávok, kik 866-ban hódoltak be a normannoknak, s 883-ban az új kievi birodalom alapítójának, Olegnek, fekete menyétbörrel au. zván neki.

Desznicza, vagy Destinica, a mai Trojanovgrad helyén, a Drina mellett, Deszics falu közelében, Sabáctól délnyugatra. Régi várának romjai egy erdős hegy tetején most is láthatók. A IX. században itt laktak Szerbország főzsupánjai.

Distra, máskép Distron, Dorostulus, vagy Durostorus, a mai Szilisztria, Bulgáriában, a Duna mellett. Katonai tekintetben mindig fontos hely volt. 584-ben az avarok foglalták el; 894. táján a görögökkel szövetkezett magyarok három nagy csatában megverték s e várba szorították Simon bolgár fejedelmet; 970-ben Tzimiskes császár szintén itt verte meg az oroszokat stb.

Docetum, Doccinga, Dockynchirica, Tochingen, a mai Dokkum vagy Dockum, Holland éjszaki részében Fresia (Friesland) legrégebb városa, már a Mervingok idejében Ostoraeche (Hostraga, Ostergan) Gau főhelye. A frizek 755-ben e város közelében verték agyon Németország apos-

tolát, Szt-Bonifácot s néhány tanítványát.

Dravus a Dráva régi neve; hossza 749 km. Nagy-Károly halála után, úgy látszik, határvonalul szolgált a magyarországi avarok s a jobb partján lakó éjszaki horvátok közt.

Dorylaeum a kis-ázsiai Obsicium-the-mában a Thymbris-folyó mellett, nevezetes közlekedő-utak találkozása mellett, a mai Eszki-Sebr helyén feküdt. Nevezetességre a kereszties hadjáratok korában vergődött.

Dsebel-Daran az Atlas-hegység arab neve Marokkóban. Már Strabo is Dyrinnek nevezte. Gerinczmagassága mintegy 3960 m.

Dsebel-Szalir a Sierra Nevada közepkori arab neve.

Dsebel-Al-Tarik, a mai Gibraltár, az ó-korban Calpe, Spanyolország déli részén. Tarik, Valid khalifa vezére, 711. április 28-án itt kötött ki először, hogy a pártoskodó nyugati gótoktól elhódítsa Spanyolországot s hogy az Afrikával való közlekedést biztosítsa; megerősítette a hegyet, melyet azóta Tarik hegyének (Dsebel-Al-Tarik, összevonva Gibraltár) hínak, s 21 évi megszakítással (1302—33.) 1462-ig folyton is az araboké volt a Földközi-tenger bejáratát védő rendkívül fontos terület.

Dsebel Libnan, a görököknél s rómaiaknál Libanus, most Libanon, vagyis Fejér-hegység, Syriában, a régi Phoeniciában, 2300 m. általános gerinczmagassággal. Lakosai közé tartoznak a *maroniták*, kik 680-ban eretnekeknek nyilvánítottván, a II. Anastasius császár (713—716) idejében ellenök indított üldözések elől a Libanon éjszaki részében kerestek menedéket.

Dserba, a Gabeszi-öböl egyik szigete, melyet Tunisztól csak egy 500 m. széles tengerszoros választ el. Dserba az Odysseus mondájából ösmert lotophagok szigete.

Dsibal vagy Gihal volt a neve az arabok idejében Perzsia éjszakyugati részé-

nek, melyet a Dsibal területén eső Nehavendnél 642. nov. 29-én vívott csata adott kezeik közé.

Dsihun (Gihun) az Oxus arab neve.

Dsordsan vagy Gurgan, a róla Dsordsannak is nevezett Kaspi-tenger délkeleti partján. Az arabok ellen sokáig meg tudta óvni függetlenségét. 913-ban a dailemi perzsák a velők szövetkezett szökevény arabok némi viszonyba hozták akkor alapított országukkal s Mahatamot tették helytartójává. Ez Dsordsan uralkodójává tolta fel magát, de az arab Szamanidák egyik vezére, Mardavid (927—935) elűzte, s a Kaspi-tenger déli részén levő független partszegélyvel együtt a khalifasághoz csatolta.

Duina-bottn, a mai Rigai-öböl, melybe a Duina (Düna) ömlik. Partjain livek és esztek laktak.

Dubhlin, vagy Ballyath-Cliath, most Dublin, Írország fővárosa, talán a régi Eblana. Már 448-ban a kereszténységre térítette Szt-Patrik. A dánok 851-ben foglalták el, jól megerősítették s a Lyffey torkolatának iszapos mocsarairól Dublinnak (Fekete-víznek) kezdték nevezgetni. A IX. században egy normann, 945-ben egy dán királyi családnak székhelye lett.

Duljebek, a Bug mellett lakó szlávok; az arabok s később a magyarok meghódítván őket, monda szerint kiméletlenül bántak a duljeb nőkkel s őket lovák vagy ökrök helyett befogván, kocsiztak, vagy szántottak velők.

Duna, az 6-korban Danubius, alsó folyásában Ister, Európának a Volga után legnagyobb, 2860 km. hosszú folyama, mely a Fekete-tengerbe ömlik. Szláv Duna neve már ekkor használatos volt.

Dunkeld, vagy Dowally, skót faluban Szt-Columba követői, a culdik már 729-ben kolostort alapítottak, mely az egész szerezet középpontja lett, midőn a dánok Jona szigetét elpusztították. Dunkeld a pikt királyok egyik székhelye volt.

Duvira, a Douro középkori neve.

Dyrrachium, a XIII. századbeli magyaroknál (Kézainál) Duracs, a mostani törö-

köknél Durads, az olaszoknál Durazzo, Skutaritól délre, az Ádriai-tengernek egy tágas öble mellett fekszik. Epidamnus névvel Kr. e. 626-ban a korinthisk alapították. I. Justinianus alapította maig fennálló érsekségét. Dyrrachium egy görög kormánykerület (thema) székhelye volt. Szoárd és Kadocsa magyar vezérek 896-ban állítólag egészen idáig pusztítottak.

E

Eadwinesburh, a mai Edinburgh, Skótszország fővárosa. Legrégibb része az Edinburgh-Castle, vagy Castrum puellarum, hol a pikt királyok neveltették leányikat. A város csak a X. századtól kezdve indult nagyobb fejlődésnek.

Eastanglas, vagy Ostangeln, az angol-szászok egyik királysága, Angolország keleti részén a Thames- és Wash-öböl közt. 827-ben Anglia hűbére lett. Királyát, Edmundot 870-ben Ingvar dán vezér kegyetlenül kivégeztette, mivel keresztény hitéhez hű maradt; ezért az egyház a szentek közé sorozta. 870-ben tehát behódolt Eastanglas a dánoknak, kik azonban már 880-ban Alfréd angol királyt ismerték el hűbérúknak.

Eddendun, vagy Ethandun, Westseaxe éjszaki részén. Nevezetes a 823. évi döntő csatáról, melynek következtében az angol-szász heptarchiában a vezérszerep Merciaról Westseaxesre ment át, úgy, hogy két év múlva Egbert már megalapíthatta Angliát.

Edriszidák birodalma, vagy Maghrib, Éjszaka-Afrikában feküdt. I. Edrisz alapította, kit 789-ben a berberek imannak s egyúttal emirnek ismertek el. II. Edrisz fia és utóda, Mohammed (828—836.) azt a politikai hibát követte el, hogy országát hűbérül szétosztotta tizenegy testvére közt, misok polgárháborút okozott. Később egyesítette ugyan birodalmát, utódai, a négy Jahia alatt azonban egyre hanyatlott az s a bölcs és igazságos IV. Jahiát már 918-ban adófizetésre kényszerítették.

midőn pedig fellázadt, 921-ben legyőzték s országát Afrika egész éjszaki részére kiterjedő birodalmukba olvasztották a Fati-midák. Fővárosa Fesz.

Eirin, Erin, Irland, a mai Írország. Nevét, mely nyugati szigetet jelent, első ismert lakói, a kelták adták. A görögök Jernének, a rómaiak Hiberniának nevezték. A középkori írók egynek vették lakosait a skótokkal s az országot azért Scotia majornak és Scotia Hibernicának is irták. Valóban skót volt Szt-Patrik, ki 430-ban a kereszténységet, írást és ösmereket terjesztette köztük. A VI. században Eirin már a barátságosság középontja volt, melynek kolostorai külföldre is rajokat bocsátottak. E tudományos életet a normannok és dánok öiték meg, kik a IX. századtól fogva minduntalan rabolgatták a partokat, melyeket a törzsszerkezetben élő irek nem tudtak megvédelmezni. Végre az egész szigetet elfoglalták, de az X. század közepén maguk is fölvtették a kereszténységet. A gyűlölt idegeneket csak a XII. században űzheték el az irek. A normann időkben Leinster, Munster, Ulster és Connaught királyságokra oszlott Eirin.

Emba folyó, a Káspi-tó legéjszakkeltibb mellékveze. Ikh néven már a VI. századbeli Zemarchos is említi.

Ennsburg várát az Enns torkolatánál, Lorch romjainak közelében, a 900. évben építtette Luitpold őgróf, hogy Bajorországot a magyarok ellen védelmezhesse.

Ephesus, Kis-Ázsia nyugati részén, a középkorban már eliszapolt kikötővel. Egyik épületét, Artemis templomát, a világ csodái közé számították a régiek. A középkorban több zsinatot tartott Ephesusban a keresztény egyház. Mióta a görögökhöz tartozott (394—1391.), mindjobban hanyatlott.

Erdély, vagy Erdélv, azaz Terra ultra sylvam, vagy Transylvania, olyan név, mely a történetírók egy része (pl. Hunfalvy Pál) szerint csak a XI. század végén, Szt-László idejében keletkezhetett; mely azonban Erdeuelu, vagy Ultrasylva-

nia név alatt szerepel a honfoglalás történetében a Névtelen Jegyzőnél. X—XI. századbeli írók Fekete-Magyarország (Ungria Nigra) névvel illették. A honfoglalás részleteit a Névtelen Jegyző beszéli el; s adatait, melyekhez igen sok szó fér, nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. E fennföld valószínű lakosai a IX. században a szlávok, a Fogarasi-havasokban már vlachok is, a Hargitta vidékén avarok és székelyek s a vidék több pontján besenyők, kik a magyarokkal szemben vitássá tették ezt a területet.

Esküllő, a mai Szolnok-Doboka vármegyében, a honfoglalás hagyományai szerint azon hely, hol a legyőzött erdélyiek hűséget esküdtek Töhötöm hadainak. Nem hitelesebb elbeszélés, mintha Plutarch az írja (Theseus, XXVII.), hogy az athéniek és amazonok közt folyt háborúnak béke vetett véget, mint ezt a Theseus temploma mellett az ő korában is Horkomosióknak (Eskühelynek) hitt térség neve bizonyítja.

Esztek a szuomaliak közel rokonai s nyelvök a csud-csoportba tartozik. Hazájuk, melyet őik maguk Meie-mának (hazánknak), a finnek pedig Viromának neveztek, a Finn-öböl mellett fekszik. Halászat, vadászat, állattenyésztés és némi földművelés volt főfoglalkozása e pogány népnek, melyet II. Valdemár, ki keresztess haddal tört reá, csak 1219-ben hódíthatott meg a kereszténység számára.

Etelköz, vagy Atelkuzu a Neszter mellett fekvő Kameniectől kelet felé, Kievtől délre a Deneperig, helyesebben Lebediáig, s más irányban a Serethig s a Fekete-tengerig terjedt. A magyarok 888. táján itt vetették meg alkotmányuk alapját, 894-ben vagy 895-ben azonban e földet is a besenyőknek kellett átengedniök.

Euboea vagy Euripus-sziget, a VII. századtól fogva Hellas themájához tartozott. I. Vazul idejében (867—886.) elfoglalására sikertelen kísérletet tettek az arabok.

Euphrates, a mai Eufrát, a hébereknél Prath, az örményeknél Efrát vagy

Aradsani, az ó-perzsáknál Ufrat, az araboknál Frát vagy Furát, a törököknél Karafán, Délnyugati-Ázsia legnagyobb folyama. Alsó folyásánál alakult Babylonia, melyet utóbb Nagy Sándor egy újabb világhatalom középpontjává akart tenni; s az E. századokon át keleti határfolyama volt a római birodalomnak. A folyam környékének nagy részét még Abu-Bekr (632—634-ig) foglalta el.

F

Famagusta, Cyprus keleti oldalán, a régi Salamis (Constantia) romjainak közelében. Csak a VIII. században kezdett élénkülni s a XII. században már a sziget leghatalmasabb városa volt.

Färejjar, a mai Färöer, vagy Faröer, (Juh-szigetek) neve alatt a normannok a Skótország és Izland közt levő sziklás szigetet értették. Irszai jámbor remetek már korán letelepedtek rajta s 795. táján onnan Izlandot is fölkeresték. 861-ben norvég gyarmatosok szállták meg s 867-ben egy ilyen gyarmatos, Naddod fedezte föl újra Izlandot.

Farsz, a mai Farszisztán, Perzsiában, a róla nevezett tenger (most Perzsa-öböl) éjszakkéleti partján. Perzsa és arab költők természete szépségei és áldásos földje miatt paradicsomnak nevezgették. Farsz a régi Persis, a perzsák őshazája, melynek egykori fényére Persepolis és Pasargadae romjai emlékeztetnek. Az arabok 642-ben foglalták el.

Fejér-tenger felfedezője úgy látszik, a norvég Ottar, ki 870 táján rozmáragyarakért az Éjszaki-fokot megkerülve jutott el odáig, illetőleg egészen a Dvina torkolatáig.

Fejérvár, a besenyők pusztja vára a Danapris torkolatánál. A régi magyarok Neszter F.-nak nevezték. Tőle éjszakra még 5 vár volt a Danapris mellett a besenyők földén.

Felső-Burgundia vagy Burgundia Transjurana, 889-ben I. Rudolf herceg

alatt Burgundia Transjurana néven külön királysággá alakult. Magában foglalta a Franche-Comté, Svájcznak a Reusstól nyugatra eső részét, Wallist és Savoya egy részét. Rudolf Arnulf császárnak ajánlta föl hűbérül Felső-Burgundiát, melyből halála (912.) után fia, II. Rudolf alatt a Franche-Comté határán a Burgund-hercegség alakult.

Felső-Lotharingia, l. Alsó-L.

Fertő-tó, a rómaiaknál Pelso vagy Peiso, Magyarországnak nagyságra nézve második tava. Elnevezését valószínűleg az avaroktól nyerte. Galerius császár (292—311-ig.) kiszáraitatta, de természetes úton is gyakran változott a tó alakja s medre hol megtelt vízzel, hol ismét elapadt. A magyar vezérek besenyőket telepítettek környékére.

Ferraria, a mai Ferrara, a Po deltájában. Az ó-korban és a középkor első felében elég jelentéktelen hely a X. századtól kezdve indult gyors virágzásnak.

Fesz vagy Fez városát 807-ben II. Edrisz alapította Éjszak-Afrikában s azt Maghrib fővárosává tette. Mekka után a mohammedán világ legszentebb városának tartották s legpompásabb és legnagyobb városai közé sorozták. A XI. században már 90,000 háza, 785 mecsete, 472 malma s 9082 kereskedése volt; palotái, iskolái és tudományos intézetei pedig világhírre vergődtek.

Finnek vagy szuomiak laktak a középkorban a Balti-tenger éjszaki felének mindkét oldalán. Az Altajtól az Uralon át ősrégi időkben vándoroltak e vidékre, hol a szlávok, kikkel gyakran harcoltak, csudoknak (jövevényeknek) is nevezték őket. Tacitus már tud róluk. Úgy látszik, hogy a Ladoga- és Onega-tó s a Finn-öböl (Kyriala-bottn) vidékéről indultak újabb vándorútra. A novgorodi szlávok 862-ben részben ellenök hitták be Rurikot, kinek utódai egy részöket meg is hódították.

Finn-ugorok, az uralaltáji-néptörzs öt főágából valók. Ujabbán egyszerűen csak ugoroknak nevezik őket. Ide tartoznak

a vogulok, osztjakok, zürjenek, votjakok, cseremiszek, mordvinok, lappok s finnek. Altájaiaknak azért nevezik őket, mert az Altáj vidékén s a Jeniszei felső folyásánál, különösen a vizek neveit, részben csak a finn nyelv segítségével lehet megmagyarázni s így föl lehet tenni, hogy onnan költöztek be Európába.

Firmum vagy Firmus, a mai Fermo, Anconától d.-re, az Ádriai-tenger mellett. Firmum Picenum Kr. e. 264-től római colonia volt. A longobardok és frankok idejében egy hercezség (Ducatus Firmanus) feje volt, de a spoletumi-hercezségtől függött.

Flandria, most részben Belgiumhoz, részben Franciaországhoz, részben Németalföldre tartozó vidék. A frank uralom idejében e földön a Schelde (Scaldus) vetett határt Neustriának és Austrasiának. Még a Karolingok osztzkodása után is jobbadán megmaradt e hatás, úgy, hogy Flandria é.-i és dny.-i része Francia-, a többi pedig Németországhoz tartozott.

Florentia, a mai Firenze, vagy Flórencz, az Arno mellett, Augustus császár katonai állomásából kifejlett város, mely azonban csak a XII. századon erről virágzott föl teljesen. A longobard és frank uralom alatt hercegek és örgrókok igazgatták.

Fontanetum, Franciaországban. 841. jún. 25. az ú. n. «istenítéleti csata»-ban Lajos és Kopasz Károly itt győzte le az egész birodalmat s a császárságot követelő Lothárt. 1870-ig ez volt a legvéresebb germán-francia csata, mely egyik erős oka lett a verduni (843.) szerződésnek s Nagy Károly birodalma felosztásának.

Foraheim, a mai Forchheim, Halazstattól dk.-re. Nagy Károly, ki gyakran fölkereste, 804. elbevidéki szászokat telepített ide s 810. templomokat építtetett. Szlávok és avarok ez időtájtban vásárokra jártak ide. 887. Arnulfot, 900. Gyermeke Lajost, 911. Konrádot itt választották német királyokká. 890-ben egyházi zsinatot is tartottak e városban.

Forth, vagy Firth of Forth, Skótszág keleti részén a legnevezetesebb öböl.

Forum Julii a mai Friaul. A longobardok idejében egy a 36 hercezség közül. Egyik hercege, Gisulf, 610. az avarok ellen küzdve esett el. 774. Nagy Károly elfoglalta a várost s a longobard Rotgandot tette herceggé, majd, midőn ez fellázadt, örgrófsággá alakította át Friault. 828. egyenesen Italiához csatolták. I. Lothár Eberhard grófnak adta, kinek Jámber Lajos leányától, Gizellától született fia, Berengár, 888. Italia királya lett. A magyarok többnyire Friaulon át rohantak Italiára s útjokat a nép Via Ungororumnak nevezte már egy 888. márcz. 21-iki oklevél szerint.

Földközi-tenger arab neve Bahr-Er-Rum.

Franciaország, Nagy Károly világbirodalmának legnyugatibb tagja, a 843. évi verduni szerződés idejétől kezdve bizonyos önállóságra kezdett vergődni. Királya, Kopasz Károly elvesztette ugyan a spanyol határgrófságot, de megszerezte (870.) Lotharingia nyugati részét, sőt (876.) a császári méltóságot is. Három év múlva bekövetkezett halála után azonban birodalmából kivált s önálló országgá alakult Arelat. Vastag Károly, kit német király létére a francziák is királylyá választottak (884—887.), szintén szerencsétlenül harczolt a normannok ellen, mire letették s a francziák (888-ban) Odo párisi gróftól ültették a trónra. Ő a francziák első nemzeti királya. Rudolf herceg éppen akorszakította ki Franciaország testéből a jurántuli Burgundiát, mi ellen Odo semmit sem tehetett, mert 893. óta Károly ellenkirálylyal kellett küzdenie s 896. óta a trónt is megosztania vele. 898. óta 929-ig Károly lett az egyedüli király, ki a 876-ban Rouent is elfoglaló normandoknak 912-ben Normandiát bűbérül engedte át. Alatta már a magyarok is pusztították Franciaországot.

Franconofurt, a mai Frankfurt, a Majna mellett. Nevét állítólag Nagy

Károlytól kapta, ki frankjaival egy gázlón (Furth) itt kelt át a Majnán s megverte a szászokat. — 794. zsinatot tartott itten s 804. egy egész csapat szász foglyot telepítettide. Jámbor Lajos 822-ben császári palotával díszítette, melyből maig is áll a házi kápolna. 876-ban a keleti frank birodalom fővárosának nevezik.

Fraxenetum Forum Julii (a mai Fréjus) és Oppidum Grimaldi (a mai Grimaud) közt a Provincia délkeleti részén feküdt. Midőn a spanyolországi arabok Fréjust 889-ben elpusztították, a Földközi-tenger ezen igen fontos kikötőjének védelmére a partoktól heljebb jól megerősítették Fraxenetumot s onnan éveken át úgy uralkodtak a Földközi-tengeren, mint most, annak bejáratán, az angolok uralodnak Gibraltarból.

Frisia, a mai Friesland vagy Vriesland, Németalföld éjszakkeleti részén. Agermán frizek (frisii, középkori latinsággal frisones, frisiones) már Kr. u. 28-ban elkeseredetten küzdöttek a rómaiak ellen. 689-ben Heristali Pipin frank király hódította meg őket. Martell Károly, 734. megölvén Poppo friz herceget, e hódítást még jobban megszilárdította. Nagy Károly 802-ben megerősítette régi törvényeiket (Lex Frisionum), majd, hogy a normannok betörései ellen védje, külön hercezséggé (Ducatus Frisia) alakította e tartományt. Német Lajos 870—879. a Mosa torkolatáig birta; fiainak osztozkodásánál 879-ben a Schelde (Scaldus) lett a határ Francia- és Németország közt. A frank befolyás alatt lassankint eltűntek a frizek nemzeti sajátságai s a X—XI. században már megalakult a holland nyelv.

Frisinga, vagy Frigisinga, most Freising, az Isar mellett. A mai székesegyháza helyén álló Freya-szentélyt Maximilianus 270-ben romboltatta szét. Első püspöke 724-ben sz. Corbinián volt. Egyik püspöke, Uto, 907. a magyarok ellen esett el. A tudományoknak, művészeteknek és az Agilolfingi Grimoald hercegnek ezt a székhelyét a magyarok

955. elpusztították; I. Ottó azonban újra felvirágoztatta.

Fulda, a hasonlónevű folyó jobb partján fekszik. Buschunnâ erdőségeiben maga Bonifacius alapított ott 744-ben egy apátságot, mely már 751-ben független lett minden más egyházhatóságtól s 968. elnyerte a német apátságok fölött való primatust. Kolostori iskolája igen híres volt már a IX. század végén is. Püspökségre csak 1752. emelték.

Fyen vagy Fünen, Dánországnak — melyhez Gorm idejétől fogva tartozik — nagyságra nézve második szigete.

G

Garan, középkori latinsággal Gron, a magyarok által megbuktatott Nagy-Morvaország keleti határa volt. A Szvatopluk ellen vonuló magyar sereg csak a partján álló egyik kis földvárnál talált némi ellenállásra.

Garnatha, a mai Granada, 686 m. magasan rendkívül bájosan fekszik a Sierra Nevada (Ds. Szalir) tövében, a nyilsebes Darro mindkét partján. Az Abderrahman által megvert Juszuf 756-ban alapította a lerombolt Eliberi (Elvira) püspöki székhely közelében. Az új város gyorsan felvirágzott; 200,000 (sőt a móruralom vége felé 400,000) lakosa, 70 könyvtára, 50 iskolája, sok mecsetje, fürdője stb. volt. Világhírű palotája, a búbajos Alhambra, csak a XIII—XIV. században (1213—1338.) épült.

Garonna, a Garonne középkori neve.

Gaza vagy Ghaza, az araboknál Ghazzé, a Földközi-tenger legdélekelebbi részén, a tengertől 7 kmeterre. Fontos volt már akkor is, mikor az izraeliták elfoglalták Kánaánt. Kr. u. 65. a lázadó zsidók lerombolták; — Nagy Constantinus újra építtette s egy püspökség székhelyévé tette, de a mellett ott virágzott legtovább a pogányság s a rabszolgakereskedés. A görögöktől az arab Amru foglalta el 634-ben s az arabok kezén is maradt, egyre süllyedve, 1100-ig.

Geneva, ma Genève, vagy Genf, a róla nevezett tó délnyugati partján. A város katonai jelentőségét már J. Caesar is fölismerte. Az első burgundiai királyságnak 443—533-ig fővárosa volt. A királyság bukása után a frankok, a IX. század végén pedig a burgundiaiak foglalták el, kiktől 1033. került a német birodalomhoz. Az V. századtól kezdve püspökség székhelye volt.

Georgia, a régi Iberia, az oroszoknál Gruzia, az ottlakóknál Kartlosz, a perzsáknál és törököknél Gurdhisztán, a Kaukázus déli részén. Kr. e. a III. században alakult országgá; fénykorát Vachtang-Gurgaszlansz (446—499.) alatt élte, ki az úzokat és besenyőket is legyőzte és Tifliszt alapította. Az V. századtól kezdve mindjobban terjedett ott a kereszténység, mind a mellett, hogy Otman (644—656.) az országot az arab felsőség elismerésére kényszerítette. A IX. században a Guramidák voltak a királyai.

Ghuzok a X—XI. századbeli arab írók szerint azok a török nomádok, kik a Kaspi-tenger és Aral-tó éjszaki részétől délre, egészen Dsordsánig s Khoraszánig laktak. Fővárosuk a Jaxertes torkolata táján levő Al-Hadisa volt s hozzájuk tartozott Bokhara éjszaki részén Dsend is. A ghuz vagy oghuz szó durvát, míveletlent jelent s a nem-mohammedán turkománokat értették alatta.

Gilan, a Kaspi-tenger déli részén, Dsordsannal (l. ezt) egy sorsban részesült.

Gotland, a Keleti (Varég)-tenger legnagyobb szigete. A legrégebb időtől fogva Svédország egyik grófsága volt, önkormányzati joggal. A góthok korából sok műemlék romjait láthatni itten.

Görög-császárság, másképp Bizánczi- vagy Keletrómai-császárság, a IX. században már sokat veszített régi nagyságából. Alapítására Nagy Theodosius halála adott alkalmat; az egységes római birodalom ugyanis 395-ben két fia, Arcadius és Honorius közt oszlott meg; a keleti rész Arcadiusnak jutott. Virágkorát I. Justinianus (527—565.) alatt élte. A IX. század

császárai, mint Nikephoros (802—811.), V. Leo (813—820.), II. Mihály (820—829.), Theophilus (829—842.), III. Mihály (842—867.), I. Vazul (867—886.), VI. vagy Bölcs Leó (886—912.) gyakran és kitartóan küzdöttek az arabok és bolgárok ellen, kik azonban a császárság rovására egyre terjeszkedtek. Bölcs Leó 893. táján Simon bolgár fejedelemmel a magyarok ellen is szövetekezett s a neve alatt kiadott taktikában kitűnő jellemzést adott szövetségesei hadviselésének módjáról. Az ő idejökben 25 themára volt felosztva a birodalom, mely közigazgatás tekintetében, ha kül- és belviszályok egyre rongálták is, még mindig példaképen állhatott egész Európa előtt. E themákat Bölcs Leó és Const. Porph. (886—959.) rendezték újra s a beosztást sokban módosították. Constantinus idejében kettővel több thema volt; a császár jegyzéke maga is hiányos; Leó idejében — az adatok szerint — ezek voltak a themák: Anatonicon, Armeniacon, Bucellarium, Calabria, Cappadocia, Chaldia, Cherson, Cibyrhaeotarium, Colonea, Dyrrachium, Hellas, Longobardia, Lycandi, Macedonia, Mesopotamia, Nicopolis, Opsicium, Optimatum, Peloponnesus, Sebastea, Seleucia, Strymon, Thessalonice, Thraciesion, Thracia.

Göteland (Ganthiod) nevet viselt Svédországnak a Gotland-szigettel szembeneső része. Főképp itt laktak a germán gótok, kik azonban a svédekkel közös szentélyt tartottak Upsalában.

Gredistye, Sarmisegethusa romjainak szláv elnevezése. A névnek élnie kellett már a honfoglalás korában, mert szlávok azontúl nem laktak Erdélyben. Sarmisegethusa a dákok híres fővárosa, Ulpia Trajana névvel pedig a rómaiak gyarmata volt. Nagyszerű romjai közt a népvándorlás korában a szlávok ütöttek tanyát. Ma Várhely, Hunyadmegyében.

Gulpa, ma Kulpa, a Száva legnagyobb mellékveze. A honfoglalás mondája szerint a Ráczföldön való kalandozásból hazatérő Bulcs, Lehel és Botond a Pe-

turgor (Petrovadora)-erdőn keresztül nyomulva, a Gulpa mellett ütött táborn s azon és a Száván átjutott Zágráb alá.

H

Haikh, Gilan, Daghesztán. Georgia és Armenia közt feküdt.

Halazstat, a mai Halberstadt, a Majna közelében. 804. óta püspökség székhelye.

Haleb, Haleb-Es-Sabba, vagy Aleppo, az Orontes és Euphrates közt; az ókorban Chalibonnak. Seleucus Nicator óta, ki nagyban szépítette, Beroának nevezték. Régi nevét csak 638. kapta vissza, mikor az arabok a görögöktől elfoglalták. A város hercege az első keresztény főúr volt, ki egyenesen áttért az izlamra. Az araboktól a szeldsukok már 998-ban elvették s itt egy 1117-ig tartó szultánságot alapítottak.

Halics (Civitas Galiciae) 888 táján hódolt Árpádnak. Egy havi pihenés után hagyták oda a ruthéneket a honfoglaló magyarok. Halicsról azonban, mint országról, csak 1113. évről van biztosabb emlékezet.

Halland, most Svédországhoz tartozik, a Kattegat keleti partjain. Gorm Dániához csatolta.

Halogaland vagy Helgenland Norvégország éjszaknyugati partvidéke az éjsz. sz. 65. fokától é-ra a Lofodokig. A 870. év táján a norvég Ottar vagy Ohtere uralkodott rajta, kinek 600 rénszarvasa, de csak 20 juha, 20 barma és 20 disznaja volt; a finnek prémes állatok bőrével, dunna-ludtollal, a cethalak némely részével s földjük némi terményével adóztak neki.

Hammaburg, a mai Hamburg, az Elbe torkolatánál, annak köszöni fennállását, hogy Nagy Károly 809-ben itt egy magaslaton várat és templomot építtetett. Az új telep kedvező fekvése sok lakost csalogatott ide s Hammaburg mindamellet is gyarapodott, hogy a szomszédjában lakó dánok és szlávok minduntalan hábor-

gatták. 845-ben Erich dán király pusztította el, a szászok azonban megverték a dán sereget. Szent Ansgar a pusztulás következtében a hamburgi püspökséget a bremaival egyesítette és székhelyét Hamburgból Brémába tette át. 908-ban a szlávok dúlták fel.

Hanság, a Fertő keleti lápos folytatása. Nevét állítólag még az avaroktól nyerte.

Havaserdő a neve Béla király Névtelen Jegyzőjénél a Beszkideknek, hol Árpád a honfoglaló magyarokat (895. táján) bevezette.

Hebuda-szigetek, a mai Hebridák. Már Plinius Hebudáknak nevezte s ez elnevezésből tollhiba következtében lettek a Hebridák. Őslakói gaëlok, kiket a skandinávok süderöknék (Sodor) neveztek; eleinte Man-királysághoz, a X. századtól a skótokhoz tartoztak.

Hebrus, a mai Maricza vagy Merics folyó, 298.7 km. hosszú lévén, az egész európai Görög-császárság legnagyobb folyója volt. Az éjszaki népek a Duna völgyéből a Vasziikapun át rendszeren a Hebrus völgyén lefelé haladva nyomultak a birodalom belsejébe.

Hellas themája a régi Thessaliából s Hellas keleti részéből alakult. Fővárosa Athén.

Helsingebottn, a Bottni-öböl középkori neve.

Helsingeland, Svédországnak a Bottni-öböl mellett fekvő része.

Hengestesdun, Plymouthtól éjszaknyugatra, Cornwealesben feküdt. 838-ban Egbert, az angol-szászok királya, itt elhátározó ütközetet nyert a dánokon.

Hims vagy Emesa, ósrégi város az Orontesnél. Damascustól 150 km.-rel é-ra. Pompeius idejében még egy független kis arab ország középpontja volt; a rómaiak Kr. u. 72-ben Szíriához csatolták. A görögöktől 636-ban foglalták el az arabok.

Hira, az Euphrates jobbpartján feküdt. A joktanidák, kiket Jemenből már Kr. e. 170—150-ig kiűzött egy nagy vízáradat, Hirába költöztek s itt külön királyságot

alapítottak; e királyság utóbb keresztény elemeket fogadott magába s perzsa fenhatóság alatt állt akkor, midőn 633-ban Abu-Bekr vezére, Khalid, meghódította s az arab-khalifasághoz csatolta.

Hjaltland, a mai Shetland-szigeteknek 117 szigetből álló csoportja. Massiliai Pytheas valószínűleg ezt értette Thule alatt. A IX. században norvégek szállották meg s Hjaltlandnak nevezték. A kereszténységre a X. században térítette a lakosságot Bresterson Zsigmond és Tryggeson Olaf király. Első városukat (Skallowayt) az 1000. év táján alapította Stewart Patrik.

Holsatia, most Holstein az Elbe torkolata s az Eider közt. A 800. évben, midőn Nagy Károly elfoglalta, négy Gaura oszlott; nyugaton laktak a ditmarschok, középtűt a tulajdonképeni holstok, vagy holtsatok (azaz erdőlakók), délen a stormarok s éjszakon a wagriak. Nagy Károly 809 óta várakat építtetett itten s a dánok és vendek (pomeránok) ellen egy-egy őgrófságot állított fel.

Horvátország, vagy Croatia a Száva, Verbász és az Ádriai-tenger közében a VII. században alakult meg. A mai Galiczia nyugati részén lakó fejér horvátokat Heraclius görög császár (610—641.) az avarok ellen hitta Dalmatiába, melyet 642-ben el is foglaltak s azt hűbérül vették a görög császároktól. 799-ben Horvátország behódolt Nagy Károlynak s a 811. évi békében néhány város és sziget kivételével a görög császár valóban le is mondott róla a frankok javára. 837-ben Terpimir horvát fejedelem — a horvátok legrégebbi írott emlékében — szintén a frankok hűbéresének vallotta magát; utódai azonban csakhamar a görög császár főuralmát ismerték el. Országuk ez időben 14 kerületre oszlott; fővárosa Nona volt. A honfoglalás idejében a magyarok itt is pusztítottak ugyan, foglalásokat azonban nem tettek. Constantinus Porph. szerint az országnak a IX. században 60.000 lovas és 100.000 gyalog katonája volt, továbbá 80 dereglyéje és

100 ladikja. A mai Zágráb környékén szintén állítólag horvátok által alapított országról (Braszláv országa) a fuldai évkönyv 896. már csak mint voltról emlékezik.

I

Iberus, az Ebro ó- és középkori latin neve.

Irikija, Tuniszsország arab neve. (L. <Aghlabiták birodalma.>)

Ingolf-gyarmata képezte Izland-szigetén Reykjavik alapját. A norvég Ingolf és Leif alkotta 874-ben. Ingolf, midőn a szigetet megpillantotta, a szülei háznak bálványnyá faragott ajtófélfáját a tengerbe dobta s ott kötött ki — a mai Reykjaviknál — s ott épített gyarmatot, a hol az partra vetődött.

Ingriek vagy isórok a Kyrialabotn és a Ladoga-tó közt lakó finnugorok. 862-ben már behódoltak Ruvíknak.

Iona, Erna, Hyona vagy Hy, az ireknél Icolmkill, a Hebridák közé tartozó kis sziget. Szent volt már a druidák idejében is és mese szerint a vízőzön csak éppen ezt a szigetet nem borította el. 565-ben ott telepedett meg szent Columba, ki a piktek apostola lett s ott halt meg 595-ben. Az általa alapított szerzetes-iskolát egészen a XVI. század elejéig főkéj a skót urak látogatták.

Irák perzsa tartományt Abu-Bekr (632—634) vezére, Khalid foglalta el az Arabkhalifaság számára. Magában foglalta a Tigris és Euphrates egész alsó folyását, a fővárossal, Bagdaddal együtt.

Irtis, az Obi baloldali mellékvíze, alkalmasint egy a Maszudi által említett Fekete- és Fejér-Irsattal, melynek főenyéből aranyat mosott a kejmak-bajgur török törzs. Felső folyásánál laktak — Abulghazi Behader khívai khán és történetíró (1644—1663) szerint — az onujgurok, kik halászzattal és prémes állatok vadászattával foglalkoztak. Mivel az osztjakok az Irtist Tangatnak nevezik, Hunfalvy Pál az Irtist tartotta a Togatának, mely

azonban Thuróczy krónikájában s a Pozsonyi Codexben csak tollhibából áll Tora-gara helyett.

Isbilijah, a mai Sevilla, a Guadalquivir (Vad-el-Kebír) balpartján. Sephela, vagyis «Mélyedés» névvel még a phoeniciaiak alapították; a rómaiak Hispalisnak (Julius Caesar idejében Julia Romulanak) nevezték. 712-ben Musa arab vezér foglalta el; közelében 762-ben verte meg az Omajjádá I. Abderrahman az Abaszszidáknak Afrikából áttört vezérért, Ali Ibn Mughitot; viszont 844-ben a normán vikingek verték meg II. Abderrahmant. A XI. századtól kezdve annyira felvirágzott, hogy 400,000 lakossal legnagyobb és legnépesebb városa lett a félszigetnek. 712—716-ig az arabhódítások fővárosa volt.

Iscus, a mai Bolgárország legnagyobb folyója, az Iszker; az egyetlen, mely áttör a Balkán-hegylánczon. A völgyén fölfelé haladó éjszaki támadók a Damir-kapun át a Hebrus és a Traján-kapun át a Strymon völgyébe ereszkedettek alá. Az út Sardicánál (Szófia) vált ketté; innen van e hely hadtörténeti fontossága.

Island vagy Eisland szigetét a VIII. század végén irországiak fedezték föl. 861-ben kötött ki ott az első normann, Nadodd, de csak 874-ben vetette meg az első gyarmat alapját Ingolf (l. ezt) és Leif. A sziget csakhamar menedéket adott mindenkinek, a ki más úrnak hódolni nem akart. Szabad állam alakult ott aristokratikus alkotmányval. Harald király hiába tett kísérleteket, hogy külön jarlra bízsa a sziget kormányát; 924 óta egészen külön törvény-könyvet írt a sziget számára Ulfiot.

Isphán vagy Iszfahán, Dsibal-tartományban, a régi Media Aspanája. A VII. században került az arabokhoz, a X. században kezdett virágozni s a XVI. században érte el virágkorát, midőn a legkiválóbb világ-városok közé tartozott.

Ister, az Al-Duna (Danubius) ó- és középkori neve.

Istria-félsziget nevét a rómaiaknak Kr. e. 177. behódolt illyr iroktól kapta. A VII. században szlovének, horvátok és szerbek árasztották el, partjain azonban megmaradt az olasz lakosság. Nagy Károly fia, Pipin, a frank birodalomhoz. Német Lajos pedig (870.) Németországhoz csatolta. A X. század közepén külön örökség lett.

Italia nagyjából megmaradt azon határok közt, melyeket 568—774. a longobárdok adtak neki. 774—961. a Karolingok uralkodtak rajta. Nagy Károly 809. decz. 25. fölvette a római császári címet, Dél-Italia azonban a Gariglionon túl részint önálló maradt továbbra is, részint pedig a görög császársághoz tartozott. A verduini szerződésben (843.) Italiát a császári címmel Lothar kapta, ki azonban már 850-ben fiának, a derék II. Lajosnak adta át az Italián való uralmat. Halála után (875.) összeveszték az örökségen a Karolingok s nagy küzdelmek után 880-ban Vastag Károly szerevén meg Italiát, rövid időre egyesítette Nagy Károly hajdani birodalmát. 887-ben történt letétele után fejtelenség kapott lábra s két longobárd herceg, a friauli I. Berengár és a spoletoi Guido küzdött a koronaért. Guidot 880-ban Italia királyává s 891-ben Italia császárává választották. Halála után fia, Lambert uralkodott (894—898.); 894-ben azonban I. Berengár is királylyá koronáztatta magát s a királyságot szintén igénylő Arnulf császár halála (899.) után elkeseredetten küzdött vetélytársaival, alsóburgundiai Lajossal és felsőburgundiai Rudolfal. Italia zavarait felhasználva, az arabok 890 s a magyarok 899 óta gyakran betörték és pusztítottak s 900-ban ez utóbbiak a Brentánál magát Berengárt is nagyon megverték. Berengár 915—924. mint császár uralkodott Italián.

Itil, l. Atil.

J

Jadra, vagy Jadera, most Zára, Dalmátország fővárosa. Legrégibb temploma,

melyet egy bőrkereskedő-társaság most pinczéül használ, a IX. századból való; szent Donát, zárai püspök építtette. Jadra a 811. évi szerződés értelmében a görög császáré maradt s helytartója, «egész Dalmatia kapitánya», a magyar hódítások idejéig fenntartotta magát.

Jafa, Jafo, Jaffa, vagy Joppe. Palaestina partvidékén. A phoeniciaiak alapították; még Strabo idejében is egyetlen kiktője volt Judaeának. Nagy Constantinus püspöki székhelyé tette. Az arabok már a VII. században elfoglalták s hogy közte és Jeruzsálem közt a közlekedésen könnyítsenek, feleúton 716—717-ben Ramlét építtették. 868—905. az egyiptomi arab Tulunidák uralkodtak rajta. Virágkorát a kereszties háborúk idejében élte.

Jaik, Jajik (azaz «Széles»), görög írónál Dajkh vagy Geéch, azaz Jajkh, a Kaspi-tengerbe ömlő Ural török neve.

Jamok, a Finnöböl (Kyriala-bottn) éjszaknyugati bejáratánál lakó finnek, hol a népfaj műveltsége most is a legnagyobb.

Jana a Guadiana folyó arab neve.

Janua, vagy Genua, most Genova, a róla nevezett öböl éjszaki részén, a Liguri-Apenninek déli lejtőségén. 774-ben foglalták el a frankok; 888-ban azonban függetlennek nyilvánította magát a város, megalapította autonómiáját s konzuloktól igazgatott köztársasággá alakult át. Mint ilyet — ha meggyöngült is az araboknak 935. évi pusztítása után — 958-ban Berengár itáliai király is elismerte.

Jeruzsálem, a föld egyik legmeghatóbb multú városa, a zsidó-királyok székhelye, Mózes és Jézus Krisztus monotheismusának középpontja, Palaestinában. Omár khalifa 637-ben személyesen jelent meg a város hódolatának elfogadására s az a szerződés, melyet a keresztényekkel ekkor kötött, mintá lett a mohammedánoknak hódoló városokra nézve. A mohammedánok szemében emelte a hely szent jellegét, hogy az egyszerű Omár nagyszerű mecsetet emelt Jeruzsálemben, mely tehát 637 óta a zsidó, keresztény és mohammedán vallásnak egyaránt szent

városa. Az arabok maguk El-Kudsnak (szentélynek) nevezték. Rövid ideig (868—893.) az egyiptomi Tulunidák, azután 969-ig ismét a khalifák uralkodtak rajta s ez időben a nyugati zarándokoknak nem is volt lényeges panaszuk vallásuk háborítása miatt; a helyökre lépő egyiptomi Fatimidák már nem voltak oly türelmesek; az 1077-ben utánuk következőszeldsuk-törökök kiméletlensége pedig közvetlen okot szolgáltatott a kereszties háborúkra.

Jordán. A klasszikusoknál Jordanes, a vidék mai lakosainál Seriat-El-Kebir, Palaestina főfolyója, melynek vizéhez már a középkor első felében zarándokoltak a keresztények.

Jugria, Ugria vagy Juhra a középkori írók előadása szerint az Éjszaki-Jegestenger mellett (az Obi alsó folyásánál) feküdt. Kies, sziklás, közepes magasságú hegyek vannak ottan, melyeket sűrű erdők borítanak. A bámulatosan nagy morsz nevű halak — mint írják — a tengerből néha fölvetik magukat a hegyekre, hogy agyaraikat megvakargassák; ekkor azonban felakadnak, a hegy másik oldalára hanyatlanak, mire a juhrok s éjszak más lakói megfogják őket s kitört agyaraikkal kereskednek. A nép nyomorúságosan, erdőkben és földalatti lyukakban él; halakkal és vadállatok húsával táplálkozik, vizet iszik s állatok bőreivel ruházódik. (E középkori felfogást előadja s részben megigazítja Miechow, Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana. Augsburg. 1518.) — Klaproth óta (Mémoires relatifs à l'Asie) a finn-ugor származás hívei ezt tartják a hunok és avarok valószínűs a magyarok kétségtelen őshazájának.

Jütland, vagy Jylland, Dánország legnagyobb félszigete, melyet a Cimberek-félszigetének is neveztek, mivel az ó-korban onnan indultak Róma ellen a germán cimberék. A középkor elején a jütek vagy geoták szász törzse lakott ottan. A jütek később jobbadán Angliába telepedtek át. Az otthon maradtok királya, Siegfried,

777-ben a szász Wittekinddel szövetekezett Nagy-Károly ellen. A ker. hitet itt sz. Ansgar kezdte hirdetni. Az «öreg» Gorm a IX. század végén Dániához csatolta.

K

Kadesz, a mai Cadix, Spanyolország délnyugati részén, kitűnő öböl mellett, melynek fontosságát már a phoeniciaiak fölismerték. A várost Kr. e. 1100. táján ők alapították. A rómaiak Gadesnek nevezték. Az arabok 711-ben, a castiliaiak 1250-ben foglalták el a várost.

Kairaván, a mai Kéruan városát az arabok alapították s Okba vezér Tunisz lakóit is ide telepítvén át, 675-ben Ifrikija fővárosává tette. Kairaván csakhamar főhelye lett a karaván-kereskedésnek s egyik legnagyobb és legszentebb városa az arab khalifaságnak. 799. óta az Aghlabiták birodalmának fővárosa volt.

Kalisz vagy Kalis, Lengyelország egyik legrégebb városa; alkalmasint egy a római íróknál emlegetebb Calisiával. Nagyobb virágzásra különben csak az 1000. év táján jutott.

Kama folyó a Volga mellékvize. Kam, Kama, Kuban, Kuma a votjákoknál s más finn-ugoroknál folyót jelent.

Karin, a mai Erzerum, az Euphrates éjszaki forrászve mellett. Az örmények Karinnak vagy Garin-Khalakhnak, az arabok Kalikalahnak nevezték. II. Theodosius vezére, Anatolius az V. században építette Theodosiopolis néven e várat, mely Erzerum (Arsen-Er-Rum) nevét csak a XI. században nyerte, midőn a tőle ény.-ra levő Arsen lakosai a szeldsukok elől e várba menekültek.

Kárpátok már a honfoglalás idejében Magyarország természetes határait képezték éjszakon és délkeleten. Ptolemaeus idejétől kezdve az irodalomban is Kárpátoknak nevezik a hatalmas hegyláncot. Nevét a Kr. e. a mai Máramarosban s Erdély éjszaki részén tanyázó géta-dák karpokról vette. A honfoglalás idejében

legnagyobb részét rengeteg erdők borították; de nagyszámú leletek bizonyítják, hogy a völgyek mentében nem volt lakatlan. Némely részének külön nevei voltak; pl. a Kis-Kárpátokat Mudre-Sylvának, az Erdős-Kárpátok Beszkédjeit Havas-erdőnek nevezték.

Karmáták országa Arábia éjszakkeleti részén 891-ben keletkezett s Hamdan ben-Ashath, a karmáták felekezetének apostola alapította. Al-Mutad-hid-Billahi khalifa azonban már 899-ben legyőzte őket. de még utódának, Muktafinak (902—909-ig) is harcolni kellett ellenök.

Karsz, 180 km.-rel ék.-re Erzerumtól (Karin), 1848 m. magasan. A III., X. és XI. században külön örmény dynastia uralkodott rajta.

Karthadsena, Carthagen arab neve. Kr. e. 230-ban alapították a karthagóiak.

Karthago romokban hevert már az arab uralom idejében. A harmadik pún háború végén (Kr. e. 146-ban) lerombolt világváros Gajus Gracchus korától kezdve újra emelkedett ugyan s 439—533-ig a vandál birodalom legvirágzóbb városa volt; 697-ben azonban az arabok teljesen lerombolták a görögök kezébe esett várost. Omladékai Szidi-Bu-Szaid mellett most is láthatók.

Kaszbin, a mai Kaszvin Teherántól éjszakkeleti irányban 142 km.-re. 642 óta az araboké. Iparával és kereskedelmével tűnt ki.

Kazár-ország, Ibn-Das'ta és József kazar király levele szerint délen benyúlt mélyen a Kaukázusba, Derhend kapujáig és a Rhion partjáig, éjszakon a bolgárokig. nyugaton a Dnjeperig és Krim közepéig s keleten az Ural forrásvidékéig. A kazarok a többi török fölött hegemoniát gyakoroltak. Félnomádok voltak, kevés várossal, de jelentős közvetítő kereskedéssel. Élén a khagan és ise állott. Tért foglalt köztük a mohammedán és zsidó vallás. Vallástürelem uralkodott a roppant nagyságú országban, mely a IX. század közepén az úzok, besenyők, bulgárok, alánok és magyarok szövetekezéséből ala-

kult, melyből azonban 890. táján már teljesen kiváltak a magyarok és besenyők. Fővárosa, a mennyiben ilyenről szó lehet, Atil volt.

Kazár-tenger, az araboknál Bahr-Kazar, máskép Bahr-Dsordsan, és Bahr-Tabarisztan, a környékén levő országok szerint elnevezve, a mai Kaspi-tó, vagy Kaspi-tenger. Használható partvonalának mintegy $\frac{2}{5}$ -e az araboké, $\frac{3}{6}$ -e turáni népeké volt; ezek azonban nem sok hasznát vehették. A varégek a Volgán lefelé már a IX. század végén fölkeresték.

Kazarok, az ural-altáji néptörzsnek török-tatár ágához tartozó népek; királyuk, József, 960-ban nyíltan töröknek vallotta magát. Heros eponyosuk Kazár, Thogarma hetedik fia. Az iszlám föllépéséig a törökök közt övék volt a vezérszerep.

Keleti-Frankherczegség, (Francia orientalis) a Nyugati-Frankherczegséggel (Fr. occidentalis) együtt Franciát, vagyis a Frankherczegséget képezte. Lakosai hesszeniek, frankok és thüringiaiak voltak, kik a Rajna halpartján, a Nahetól éjszakra s a Lautertől délre, a Neckar, Majna, Lahn s Eder vidékén éltek. A Babenberge hatalmát itten Henrik gróf (ki Páris alatt 886. esett el) alapította meg. Fiai ellenében, kik a Majna mellett levő Gaukat örökölték, Arnulf (887—899-ig) rokonaikat, a Konradinokat pártolta s 902-ben ezek le is győzték a Babenbergeket. A Babenberge a Nyugati-, a Konradinok a Keleti-Frankherczegség urai voltak. A magyarok itten 909-ben pusztítottak először.

Kent, máskép Cantia vagy Cantwara, a Themse torkolatától délre, az angolszászoktól 449-ben alapított királyság. Az angolszászok e föld éjszakkéleti részét, a Stone folyótól képezett Tenet-szigetet kapták jutalmul a britektől s Hengist innen terjesztette el hatalmát. Osztozott a heptarchia sorsában.

Kerbela vagy Medsed-Husszein, Bagdad közelében, a siiták legszentebb bucsújáróhelye, a hová sok előkelő perzsa kíván temetkezni. Itt esett el 680. okt. 10-én

Alinak, a próféta vejének fia, Husszein, ki Muavija ellenében a khalifaságot kereste. Sírja fölé nagyszerű mecsetet emeltek hívei.

Kerch vagy Karch, valószínűleg Nikolajev, mások szerint azonban Eupatoria helyén (Krim nyugati partján) feküdt. Ibn Dasta szerint a lebediasi magyarok itt a görögökkel rabszolgakereskedést folytattak.

Khoraszán (Turán s Irán közt), Otman (644—656.) óta az arab khalifaság kiegészítő része volt; 820-ban azonban Tahir helytartó független országgá tette s az is maradt a XI. század elejéig, mikor a Szamanidák bukásával a Ghaznavidák foglalták el.

Kiev, Kió vagy Kijev a Deneperrajbpartján. A mese szerint Kij, Stsek és Choriv testvérek alapították. A kazarok a VIII. században meghódították s fegyvereket és prémes állathöröket követeltek tőlük adó fejében. 866-ban két normann kalandor (Aszkold és Dir) foglalta el a várost, melyben a kereszténység már 867. táján terjedni kezdett s Kiev a keresztény Oroszország középpontja lett. 882-ben Oleg, Igor gyámja elfoglalta s Aszkoldot és Dirt megölette. Pár év múlva (888?) a magyarokat csak ajándékokkal birhatta rá, hogy a város alól távozzanak. Kievben csakhamar megalakult a keleti egyház harmadik érseksége.

Khuzisztán vagy Arabisztán Lurisztán, Irák-Adsmi, Farzisztán és a Perzsából közt. Mintegy 1000 □ myriaméternyi területén feküdt a régi Susiana, Susa fővárossal.

Kharezm vagy Chovaresmia, a régi Hyrcania, a Dsihun (Oxus) alsó folyásának mindkét oldalán Mervig és Bokharáig elterjedő ország, mely éjszakra a hasonló nevű (ma Aral-) tóig ért, Velid khalifa (705—715-ig) idejében hódolt az araboknak.

Kharezmi-tó, most Aral.

Kirgizek vagy — a középkor arabjai szerint — khirkhizek a IX—X. században a Jeniszei, Obi és Irtis felső folyá-

sánál laktak. A VII. század közepe táján már Szibéria déli részétől egészen Tibetig barangoltak. A IX. században nagy harczokat vívtak e hatalmas nomádok műveltebb törzsrokonakkal, az ujgurokkal, kik őket a X. század közepe táján vissza is szorították a Jeniszei partjaira. A most Európa és Ázsia határán élő kirgizek voltaképp kazakok.

Klyazma, vagy Kljasma, a Volgába ömlő Oka baloldali mellékveze.

Kordova, a mai Cordova vagy Cordoba, a Guadalquivir jobb partján; Kr. e. 152 óta szerepel a történelemben. Strabo idejében már a félsziget legszebb városa volt. 571-ben, midőn Leovigild király elfoglalta, püspökség székhelye lett. 711-ben elfoglalta Musa, s 716-ban Kordova már a spanyolországi uradalom középpontja s 756-ban az I. Abderrahman által akkor alapított kordovai emírség fővárosa lett. Virágzásának tetőpontjára II. Abderrahman (822—852.) és IV. Abderrahman (1018—1023.) idejében jutott. Állítólag egy millió lakosa, 200,000 háza, 80,000 palotája, 600 karavánszerájja, egy fő és 80 kisebb iskolája, egy 600,000 kötetből álló könyvtára, 900 közfürdője, s 300 mecsetje volt és 12,000 faluból állottak volna külvárosai.

Kordovai-emírség alapítója az Abaszszidák elől nyugatra menekült I. Abderrahman 756-ban. Az Omajjádoknak ezen független vezérsége III. Abderrahman (912—961.) idejében 929. khalifasággá alakult át. Az Omajjádák mint khalifák 1031-ig uralkodtak.

Körös, a Fekete, Fejér- és Sebes-Körös, valamint a Berettyó egyesüléséből támadó folyó. A középkor elején (a VI. században) Jordanis Gresianak írja s úgy látszik, ebből alakult Keres vagy Körös neve. A honfoglalás idejében partjain Marót Kazárországa terjedett el. Tas és Szabolcs az első hadjáratban a mai Szeghalom, a másodikban pedig Öcsőb és Velek a szarvasi halomnál kelt át rajta, hogy Marót uralmát megdöntse. (Anonymus szerint).

Körtvélytó Csongrádvármegyében, a Gyümölcsény-erdő közelében feküdt. Zalán legyőzése után Árpád 34 napon át tanácskozott e tájon a nemzettel s az itt hozott törvényekről a tanácskozás helyét Szernek nevezték el. (Anonymus szerint). Körtvélytó az oklevelekben 1509-ben még mint halastó, 1571-ben mint falu s 1668-ban mint pusztá van említve.

Krakó, vagy Krakov, a Visztula mellett. Állítólag Krakus, a lengyelek fejedelme alapította, 700. táján.

Krivicsék szláv törzse a Csud-tengertől a Moszkva forrásáig lakott. Már 859-ben adót fizettek a tengeren túl lakó varégnak; végleg azonban (862-ben) csak a szintén varég Truvor hódította meg őket. 882-ben Rurik fiának, Igornak gyámja, Oleg, e területet is az egységes Oroszországhoz csatolta.

Kubu, a Bug neve Const. Porph.-nál.

Kufa, az arab khalifák legrégebbi székhelye az Euphrates mellett. Szád, Omar khalifa hadvezére építtette közel azon csatatérhez, Kadesziához, hol 638-ban teljes diadalt aratott. Előbb Kufa, utóbb Baszra, Vaszit s végül Bagdad lett a székváros. Bagdad fölépülte előtt ez volt az arab műveltség középpontja; azért a legrégebbi arab codexet kufikéziratnak nevezik. Sok viszontagságon ment keresztül s a hajdan gazdag város már a középkorban faluvá süllyedt.

Kuma a Kaukázus egyik folyója, Ptolemaeusnál Udón, a cserkeszeknél Kumis néven. A Kumbasi-hegyen ered s 442 km-ternyi folyás után a Káspitóba ömlik.

Kunok, l. besenyők és palóczok.

Kur, vagy Kura, az ókorban Kyros vagy Cyrus, a törököknél Ardagancsai, a Kaukázus déli fővölgye, mintegy 1000 km. hosszú. Alsó folyásában fölveszi az Arasz folyót is. Vidékéhez sok ősi monda fűződik.

Kurdok, vagy kirmandsik, az ókorban karduchok, évezredek óta a Kis- és Nagy-Zab vidékein élnek s rablókalandokkal foglalkozó nomádok. 24 törzsre oszla-

nak s Noé egyenes ivadékainak tartják magukat. Nyelvök legközelebbi rokona az újperzsa.

Kvének, a lappok egyik törzse, mely a Balti-tenger éjszakkéleti partvidékén tanyázott. Azt hiszik, hogy nyelvök 2000 év óta ugyanaz, mint a finneké.

Kyriala-bottn, a mai Finn-öböl, így nevezve az éjszaki partján levő Kyriala-földről, mely a tulajdonképeni finn földtől éjszakra terült el.

L

Laborcz, a Bodrog egyik fő mellékveze, mely Ung és Zemplén hegysegeinek minden vizét fölveszi. Nevét a hagyomány szerint Ungvár ispánjától, Laborcz dukától vette, kit ennek partjain fogtak el s akasztottak fel a honfoglaló magyarok, kik Magyarországhoz először e folyó mellékén telepedtek meg.

Lacus Cumanus, a Comoi-tó neve.

Lacus maior, a mai Lago-Maggiore.

Ladoga Európa legnagyobb (181 □ myr.) tava. A belföldi hajózásnak e nevezetes középpontján érintkeztek egymással leggyakrabban a finn- és a szláv törzsek, melyeket a normann varégek már 860. táján adófizetésre kényszerítettek.

Lappok, a Skandináv-félsziget éjszaki részén és Kola-félszigeten laktak. Ottar, ki 870. táján Halogalandból a Dvina torkolatáig hajózott, az Éjszaki-fok körül s a Kola-félszigeten, mindenütt a finnekhez tartozó s halászattal, vadászattal és madarászattal foglalkozó nomádtörzseket talált.

Lausona, a mai Lausanne, a Genfi-tó éjszaki részén. Kr. u. a VI. században alapították s a 3½ kilométerrel odább délnyugatra omladozó Lousona római gyarmatról nevezték el. 590-ben már püspöki székhely lett. A városon egészen 1536-ig püspökök uralkodtak.

Lebedia magában foglalta a doni kozákok földjének délnyugati részét, Krim kivételével Tauriát, a jekaterinoszlávi helytartóságnak a Deneper balpartján

fekvő részét, Kharkovot, Poltavát s talán még a voronezsi és kurszki kormányzóság déli részét. Neve, Livadia, szláv remniscentia és mezőséget jelent. Lebedia a magyarok távozása (888 ?) után nem volt többé politikai fogalom; maguk a magyarokat kiűző besenyők is csakhamar odahagyták s a század végén már Etelközben s annak szomszédságaiban kalandoztak.

Lechus, a Lech folyó régi neve. Mellette ismételen nagy csatákat vívtak a vezérek korabeli magyarok. L. különösen «Augsburg».

Leinster, az ír-tetrarchia délkeleti része, a normann hódítás korában királyság. (L. Eirin).

Lemnos, most Limno, az Aegei-tenger legjelentősebb éjszaki szigete. A IX. században hasonlónevű fővárosának érseke is volt. 900. az arabok elpusztították, de 924. oly nagy veszteségét szenvedtek Lemnosnál, hogy ez időtől kezdve az Aegei-tengerről le kellett mondaniok.

Lengyelek, (lechitek vagy lachok) a Visztula vidékén éltek tömegesebben, de községekbe szétszórva, úgy, hogy országos történelmükről a IX. században még alig lehet szó. Heros eponymosok már korán akadnak köztük. Krakus alapította volna Krakót s Lech a legrégebb fejedelem. A legősibb mondák Gnézna és a (poseni) Goplotó nevéhez fűződnek. Több már a történeti ér abban a hagyományban, hogy a polánok a IX. század közepe táján a paraszt Piasztot választották fejedelmökül. Piaszt negyedik utóda, I. Miczisláv, 963-ban tényleg összekötésben állt a német birodalommal.

Lesbos, az Aegei-tengernek a kis-ázsiai oldalon fekvő egyik legszebb és leggazdagabb szigete.

Ligeris, a Loire latin neve.

Lincoln, Londontól éjszak felé 211 km.-re a heptarchia és a normann-beütések idejében a merciai királyok székhelye, mely az öt dán város közé tartozott. Igazi fölvirágzása azonban csak Hódító Vilmostal (1066.) kezdődik.

Lingones, a mai Langres, a Marne balpartján, a gall lingonok fővárosa (Andomatonnum, vagy Civitas Lingonum). 680-ban e város közelében verte meg Ebroin majordomus Dagobert királyt. 843-tól Burgundiától Franciaországhoz csatolták, mint már külön püspöki székhelyet.

Linza, a mai Linz vagy Lincz, a Duna jobb partján, most Felső-Ausztria fővárosa. Várát a bajuvárok építették az éjszakai part szláv lakosai ellen való védelmül. A VIII—IX. században híres vásárai voltak.

Lisbuna, a mai Lisboa, vagy Lizsabon, Portugália fővárosa, a Tajo (Tadja) torkolatánál. Az arabok, kik a régi híres várost 716-ban foglalták el, Lisbunának, vagy Al-Osbunának nevezték. I. Alfonz portugál király csak 1147. okt. 25. foglalhatta vissza.

Lívek, a finn-ugoroknak a Dvina-bottn és Csud-tenger közt lakó törzse, kik onnan már a VII. században kiszorították a gótokat, a IX. században azonban már adót fizettek a skandináviai gótoknak s a X. században a varég-oroszoknak. 1879. nyelvök teljesen kiveszett; Oroszországnak azt a részét azonban most is róluk nevezik.

Lodomeria, jobbadán a mai Volhynia területén, a Bug mellett. Magyar hagyományok szerint szláv ország volt már 888-ban, midőn a Kiev felől jövő magyarok előtt önként hódolt. Vezére Lodomér (a mai Wladimir, vagy Volinszkij) városban lakott. Ennek Szent-Vazul-templomát, helyi hagyomány szerint, I. Szentoszlavics Vladimir építtette volna. Galiczia és Lodomeria azonban csak a XII. században szilárdult meg.

Lofoddok, Loffodok, vagy Lofotok neve alatt a Norvégiától ény-ra az é. sz. $67\frac{1}{2}$ — $69\frac{1}{3}$ ° közt levő 6 nagyobb s több kisebb szigetet értették. 870. a norvég Ottar még mint meglehetősen ismeretlen földet látogatta meg. A halogalandiak, kiken ő uralkodott, csakhamar fölkeresték s a halászat főhelyévé tették a szigeteket; szent

Olaf idejében (1020.) már nagy bíre volt az itteni halászatnak.

Longobardia, Görögország egyik thematicája, Apuliában, éjszak és nyugat felé nagyon vitás határokkal.

Lorch vagy Laureacum, a Duna és Enns összefolyásánál feküdt. 738-ban az avarok rombolták le. Nagy Károly 791-ben itt lépett át — 3 napi ima és böjt után — az Ennsen, hogy megtámadja az avarokat. Luitpold keleti őgróf 900-ban e város romjainak közelében építtette Ennsburgot, hogy a magyaroknak Bajorországba való betöréseit visszaverhesse.

Lotharingia (Lotharii regnum) önálló története a Karoling-házból való II. Lothárral kezdődik, ki a 855. évi osztályban a Schelde, Rajna, Maas és Saône közt levő vidéket kapta. Halála után 870. aug. 9. a meerseni szerződésben kétfelé osztották Német Lajos és Kopasz Károly közt; 879. már jobbadán Németországhoz tartozott. A magyarok a X. században ismételve dúlták.

Lugdunum, a mai Lyon, a Rhône és Saône összefolyásánál. Már a rómaiak idejében itt tartották legnagyobb vásáraikat a gallok. Augustus éveken át lakott itt, Claudius pedig császári palotát építtetett a gyorsan felvirágzó városban. A kereszténység egész Galliában itt vert először gyökeret; itt épült Gallia első ker. temploma. 407—534. a burgunduké, 534-től a frankoké volt. Környékét a VIII. és IX. században gyakran pusztították az arabok.

Lunden, a mai London, a Themse mellett, nevezetes város már a rómaiak idejében, kik Augusta Trinobantum, Legio secunda Augusti, Lundinium, Londinium név alatt ismerték. Nagy Constantinus 15 km. kerületű fallal erősítette meg. A kereszténység behozatala után egy püspökség székhelye lett, Alfréd király (871—901.) pedig Angolország fővárosává tette. Hódító Vilmos 1066. már sok elődének kiváltságlevelét erősíthette meg, midőn a londoniak e végből hozzáfordultak.

Lycandi thema, a Görög-császárságnak Kis-Ázsiában az Arab-khalifasággal határos, legújabb alkotású kormányke-rülete.

M

Macedonia themája a IX. században még kiterjedt a Maricza (Hebrus) egész völgyére. 895-ben a magyarok már dúlták éjszaki részét.

Maeotis tava alatt régi krónikáink az Azovi-tengert értik. A VI. századbéli Jordanis már fenntartja azt a hagyományt, hogy a Maeotis tulsó partján tanyázó húnokat egy szarvasűnő kalauzolta be a M. ingóványai közé. Maeotis tartománya, a hazai hagyományok szerint, Persiával (!) határos; egy igen keskeny gázlón kívül mindenfelől tenger övezi. A vadászat közben odatévedt Hunyor és Magyar öt évig lakott már ott, midőn a hatodik évben a távolabb eső pusztákra rontottak s a bulár (bolgár) nőket kincseikkel együtt elrabolták; köztük volt az alán király két lánya is. Az egyiket Hunyor, a másikat Magyar vette feleségül s e két házaspártól származtak a hunok és a magyarok. (Kézai, 3—4. §.)

Magdaburg, a mai Magdeburg, az Elbe baloldalán; 805 óta már mint kereskedő várost emlegetik.

Maghrib-Al-Aksza, szószerint Nyugat; az Edriszidák idejében nemcsak Marokkót, hanem Algirt is értették alatta (L. «Edriszidák birodalma.»)

Madsar, az orosz-kaukázusi Sztavropol-kormányzóságban, a Kuma torkolatvidékén, az Asztrakánból Moszdok felé vezető úton. Régibb történetíróink szerint a Parthiából a III. század elején kivándorolt magyarok építették volna, mit a néven kívül a kaukázusi népek hagyományaival támogatnak. Madsar utóbb a tatárok arany hordájának fővárosa lett. Romjai ma alig láthatók. — Egy más Madsar a Tigris és Euphrates összefolyásánál, Karna helyén állt; ezt az arabok 635-ben hódították meg.

Majurka, az araboknál Mallorca, Menorca s az amazon levő Balma neve. L. Baleárok és Balma.

Malaka, a mai Malaga, gyönyörű vidéken, Spanyolország déli tengerpartján. A phoeniciak alapították; a rómaiak korában már nevezetes hely volt; az V. században a vandálok, svédek, nyugati gótok, 534—624-ben a görögök, 624—711-ben a nyugati gótok s 711—1487-ben az arabok kezében volt.

Man-királyság középpontja az Ir-tenger közepén levő Man-sziget volt. A közép-korban Eubonia, Manaw, Maning néven külön királyságot alkotott s függetlenségét megővta a XIII. századig, midőn a skótok szállották meg, kik egy század múlva viszont az angoloknak engedték át helyüket.

Maltache, ó- és középkori latinsággal Melite, a mai Málta-sziget, már Kr. e. 1400-ban phoeniciai gyarmat, a mesés Ogygia, hol az Odyssea szerént Kalypso nympha lakott. A karthagoiaktól a 2. pún háborúban a rómaiak, Kr. u. 454-ben a vandálok, 494-ben a gótok, 533-ban a görögök, 870-ben az arabok s 1090-ben a normannok foglalták el. Az arabok Maltachenak nevezték.

Mantua (olaszul Mantova), a Mincio egyik szigetén, már a rómaiak korában virágzott. A longobardoktól Nagy Károly foglalta el; a német birodalomhoz Nagy Ottó idejében került.

Marida, most Merida, Badajoztól (Bathal-jusz) 56 km.-rel kelet felé, a Guadiana (Tana) folyó mellett, melyen a Trajántól épített s 786 m. hosszú hid vezetett keresztül. A várost Augustus alapította s Emerita Augustának nevezte. Az arabok 713-ban csak hosszas ostrom után foglalhatták el s Mavida vagy Borg Asuhuda néven 1230-ig megtartották.

Maros, vagy Maris alatt Herodotos még az Alsó-Tiszát is értette. Plinius és Tacitus idejében a rómaiak nem ösmerték s Marusnak a Moravát nevezték. A VI. századbéli Jordanis Marisiának írta. A

honfoglalás idejében Marót és Glád birodalma közt ez volt a fő választóvonal.

Massilia, a mai Marseille, nagyságra nézve Franciaországnak harmadik s Európának egyik legnagyobb kikötő-városa. A phoeniciaiak Kr. e. a 600. év táján alapították s a római uralom idejében Cicero már méltán nevezette Gallia Athénjének. A népvándorlás idejétől kezdve a Provincia sorsában osztozott.

Mediolanum, most Milano, a Ticino, Adda és Po közében. Kr. e. 600. táján a kelta Bellovesus alapította. A rómaiak 222-ben foglalták el s a császárság idejében, mint a tudományosság egyik közép-pontját, Új-Athénnek, vagy Új-Rómanak nevezték. A III—IV. században több császár lakott benne. Szent Ambrus ideje (374—397) óta Felső-Olaszországban Mediolanum érsekségének volt legnagyobb tekintélye. 452-ben Attila, 490-ben Theodorik foglalta el; 569—774-ig Longobardiához tartozott. Nagy Károly utódainak egy része itt, vagy Paviában koronáztatta meg magát Italia királyává. 899-ben környékét elpusztították a magyarok, a következő évben pedig a város egy részét is kifosztották.

Meersen, a Maas (Mosa) jobb oldalán, Antwerpen és Aachen közt; nevezetes a Német Lajos és Kopasz Károly közt 870-ben kötött szerződésről, melyvel Alsatia, Burgund egy része, Frisia és Lotharingia Németországhoz került.

Meran, az Ets mellett. Castrum Majense név alatt Kr. u. az I. században már római telep. A IX. században itt székeltek az Andechs-grófok, kiknek sok jószáguk volt az Adige és az Inn környékén. Közülök Gottfried 901-ben a Karinthiába tört magyarok ellen küzdve esett el.

Mercia (Myrcna), a Trent két oldalán a Maltraith-öböltől Walesig terjedett. 585. táján Cridda (Creoda), Odin egyik ivadéka alapította s az angolok legifjabb királysága volt. A VIII. század kezdetén királya, Offa, a Bristol-i öböltől a Dee torkolatáig a walesi britek rablóhadjáratai ellen hatalmas erődláncolatot (Offan dic) épít-

tetett s ezzel a heptarchiában Mercianak szerezte meg a hegemoniát. 823-ban azonban az eastanglok ellenökben Westseaxe királyával, Egberttel szövetségbe, Ellendunnál megverték a Bernewolf vezetése alatt álló merciaiakat s 825-ben Mercia királya, Wiglaf behódolt Westseaxenek, mely most Angolország alapját megvetette. Alfréd idejéig (871-ben) azonban Mercianak még külön királyai voltak.

Meriek a Volga forrásvizének jobbpartján lakó finn-ugorok.

Merseburg, a Saale mellett, Németország egyik legrégebb városa, a IX. század közepe óta a hasonlónevű grófság középontja. I. (Madarász) Henrik gyakran és szívesen tartózkodott itt; 922-ben falakkal vétette körül s 933. közelében, Riadenál verte meg a magyarokat.

Mescserek, vagy mescserjások, a Don forrásaitól a Volgáig laktak. Valószínűleg a finn-ugorokhoz tartoztak, de már korán a kazarak és bolgárok alattvalói lévén, csakhamar eltörökösödtek (s egy részök újabban eloroszosodott). Nyelvük közép-helyütt áll a csuvas és tatár közt; ők azonban egyik atyafiságot sem ismerik el. Testök jellege határozottan mutatja, hogy nem török eredetűek; s a baskirok most is csak türkeknek nevezik őket.

Mesopotamia thema, az Arab-khalifaságtól az Euphrates által elválasztva, rendkívül hegyes és könnyen védhető vidéken feküdt.

Messina, legrégebb nevén Zankle, Kr. e. 668-tól, midőn messeniaiak szállották meg, Messina, Sicilia északkeleti részén 396-ban a karthágóiak, 264-ben a rómaiak foglalták el. 395-ben a görög császársághoz került; 831-ben az arabok foglalták el.

Mettis, a mai Metz, a Moselle (Mosella) jobb partján. A gallok Divodurumnak nevezték. A IV. században püspöki székhely, majd Austrasia fővárosa lett. 870-ben szabad német birodalmi várossá emelkedett.

Midleseaxe vagy Middel-Seaxe, azaz «Középső-Szászország», a 449-ben alapított angolszász királyságok közül a

legkisebb, melynek azonban kiváló fontosságot adott, hogy területén állott London (Lunden). Nagy-Alfréd óta az egységes Anglia fővárosa.

Minorica, a mai Menorca, l. Baleárok.

Mineus, a Miño (Minho) latin neve.

Misni, ma Meissen, az Elbe mellett. Fontosabb szerepe csak I. Ottó alatt jutott, ki 965-ben a hasonlónevű márka, 968-ban pedig egy püspökség székhelyévé tette.

Moenus, a Majna latin neve.

Moguntia, Mogontiacum, Magontiacum, a mai Mainz, a Majna torkolatánál. Kr. e. 13. Drusus alapította. A népvándorlás korában elpusztult s két századon át lakatlanul állt. Nagy Károly azonban gyorsan felvirágoztatta, Bonifacius pedig érsekséget alapított benne.

Mons Jovis, vagy Jupirei montes, a mai Montblanc, az Alpok legmagasabb (4810 m.) csúcsa, ez időben a két Burgundia és Italia határhegye.

Monte Cassino, a középkori Beneventumban a régi Casinum fölött emelkedő hegy, melyen a római korban Apollo temploma, 529-ben pedig a benedekrendek legrégebb kolostora emelkedik, melynek alapját maga sz. Benedek vetette meg. (A szerzetet 1866-ban feloszlatták). E kolostor volt a benedekrendiek tudományosságának középpontja.

Mordvinok vagy mordvák a Volga jobb partján Nagy-Bolgárország délnyugati részében a VI—XIII. században tömegesen laktak. A finn-ugorok közé tartoztak s ma már csak 1—200.000-en vannak. A XIII. századbeli Julián magyar barát szerint, ki a Volgán 15 nap alatt járta be földjüket, pogányok és oly kegyetlenek, hogy semmibe sem veszik, a ki embert nem ölt; s magukkal hordozzák megölt ellenségeik koponyáit. Arab írók szerint 15 napi, a bolgároktól 3 napi távolságra esett a burtaszok földje, melyet az orosz írók Mordjának tartanak. Földjük 15—17 napi járóföld széles volt s így tudósításuk e része egybevág a Juliánéval.

Mosa, a Maas vagy Meuse ó- és középkori neve. A Rajna mellékfolyója.

Mosaburg, a mai Moosburg, Klagenfurttól két órajársányira. A 850. év táján Privina alapította s a salzburgi érsek mesterembereivel (853-ban) diszította. 885-ben az érsek maga is itt töltötte a karácsonyt. 888-ban Arnulf megerősítette őt az itt levő javakban s 895-ben védelmét Braszlávra bízta. Salamon Ferencz a Századokban (1882., 89—122. lap) bebizonyította, hogy Mosaburg és megyéje nem a Balaton körül, hanem Karinthiában és Stájerországban feküdt.

Mosella, a Mosel vagy Moselle ó- és középkori neve. A Rajna mellékveze.

Moson, a régi Misenburg. hol — a Nibelungenlied szerint — Attila és Krimhild hajóra szállt. IV. Henrik még 1074-ben is Misenburgnak nevezte; a Névtelen azonban már Musunnak írja azt a mocsarat, mely mellé már Zoltán telepítette volna a besenyőket.

Munster (Mown), Írország déli tartománya.

Munkács, a Latorcza mellett. Nevét az Anonymus szerint attól a munkától nyerte, melybe a honfoglaló magyarok bevonulása s a hely megerősítése került. A környék szláv lakói itt hódoltak Árpádnak, ki e helyen 40 napig pihentette seregét.

Mura a Dráva baloldali mellékveze.

Muromiak, vagy muromok, a finn-ugoroknak a Moszkva mellékén lakott legdélibb törzset képezték, kik részben már behódoltak a kazarooknak, a IX. század végén pedig az oroszoknak.

Murszija a mai Murcia, Spanyolország délkeleti részén. Az arabok 711-ben foglalták el s eleinte a damascusi, később (755—1021-ben) a kordovai khalifaság egyik tartományának, majd 1241-ig egy külön mór királyságnak fővárosa volt.

Mutina, a mai Modena, Parma és Bologna közt. A VI—VIII. században Longobardiához, azután Toskanához, majd a Torelliekhez tartozott. 452-ben a hunnok, 900-ban a magyarok is bevettek s a végpusztulástól — a monda

szerint — csak szent Geminianus mennybeli közbenjárása mentette meg a várost. Fennmaradt e korból az az egyházi latin ének, melyben hajdani püspöküktől, sz. Geminianustól, a magyarok ellen védelmet kérnek a modenaiak.

N

Nagy-Bolgárország a mai ufai, kazáni és vjatkai kormányzóság területén körülbelül a Kr. után való első században alakult meg, mintegy 500 □ myr. területen. 677. táján a bolgárok rajt bocsátották Moesiába, honnan lassankint a Balkán-félsziget nagyobb részét elfoglalták.

Nagy-Morvaország az avarok birodalmának felbomlása után alakult. Lakóit, a szláv moravákat Nagy Károly legyőzte és királyukkal, Szamoszlávval együtt a kereszténység fölvetelére szorította. 856-tól Cyrill és Method a szláv nemzeti egyház apostolai gyanánt működtek. Jámbor Lajos adófizetésre szorította Megomir királyt, Német Lajos pedig fogásba vetette az engedetlen Radiszláv királyt. Arnulf császár az Oderától a Garamig terjesztette ki határait; midőn azonban Szvatopluk király föllázadt ellene s Németország kárára akart terjeszkedni, 892-ben szövetekezett ellene a magyarokkal és csehekkel s leverte őket; Nagy-Morvaország ezentúl pár évig Magyarország kiegészítő része volt.

Narbona, a mai Narbonne, 8 km. távolságra a Lioni-öböltől, a római uralom alatt Gallia Narbonensis fővárosa, a gótok idejében Septimania egyik legélénkebb helye; 719—759-ig az arabok kezében volt. Nagy Károly idejétől kezdve grófok vagy algrófok kormányozták. Lakosainak száma a középkorban 40,000-re ruggott s élenken kereskedett a Kelettel.

Narova, a Peipuszóbfolyó Narva középkeri neve. A hasonlónévű város csak 1256-ik táján épült.

Navarra a Pyrennaeusok nyugati részé-

ben, Nagy Károly idejében a Spanyolhatárgrofsághoz tartozott; 806-ban egy részét az arabok elfoglalták ugyan lakóitól, a baszkoktól, míg más részén az asturiai, vagy pedig a frank királyok uralkodtak; 905-ben azonban I. Sanchó valamennyit egyesítette s magát Navarra királyának kezdte nevezgetni. (Mh. 926.).

Neapolis, a mai Napoli, magyarúl Nápoly, a róla nevezett gyönyörű öböl mellett. Régi görög gyarmat, mely Kr. e. 372-ben önként hódolt a rómaiaknak. A római korban a tudományok, művészetek és az előkelő világ egyik központja volt. Belizár hódítása (540.) óta a VIII. századig a görög császársághoz tartozott, de saját hercegei kormányozták. Azután 1140-ig (a normann-hódításig) független volt.

Nehavend, a mai Perzsiában. Iszphántól éjszaknyugatra. Omar khalifának 642. nov. 29-én itt nyert győzelme következtében az egész Perzsia meghódolt Arábiának s fölvette Mohammed hitét.

Németország, mely jobbadán a régi Germaniát foglalta magában, az apró törzsekből Nagy Károly idejében kezdett egységes birodalomá alakulni, de önálló fejlődésének alapját a verduni szerződés (843.) vetette meg, midőn a frank birodalomnak a Rajnától (Frisiát oda nem értve) keletre fekvő része Német Lajosnak jutott. Régi nevén még Keleti-Frankországnak hitták, egészen I. Henrik idejéig, a mikor nemz. és polit. tekintetben általánosan először nevezték Németországnak. A meerseni szerződésben (870.) újabb területekkel gyarapodott a Rajna balpartján. Vastag Károly még egyszer egyesítette ugyan Nagy Károly birodalmát, de 887-ben karinthiai Arnulf királysága által teljesen külön vált a Keleti-Frankország a nyugatitól. Arnulf (887—899.) a magyarok szövetségében megtörte Nagy-Morvaországot, meggyőzte a normannokat stb.; fia Gyermeke Lajos (900—911.) azonban szerencsétlenül harczolt a magyarok ellen, kik az ifjú ország nyugalalmát minduntalan veszélyeztették.

Nicomedia. ma Iszmid, vagy Iszkimid, a megariaiak által alapított, de Lysimachos által elrontott Astacus helyén I. Nicomedes király által újjáépített város, Diocletianus óta több római császár székhelye, a középkorban a Thema Optimatum fővárosa Kis-Ázsiában. Az akropolisnak s néhány római épületnek romjai most is láthatók.

Nicaea, most Isznic, a kisázsiai Thema Opsiciumban, a régi Bithyniában. Építőjéről, Antigonusról, eleinte Antigoníának, majd Nicaról, Perdiccas feleségéről, Nicaeanak nevezték. Az első püspöki, majd érseki helyek közül való. Világhírű az első (325.) és hetedik (787. évi) egyetemes zsinatról.

Nicea, a mai Nice, vagy Nizza, az Areláti-birodalom s most Franciaország legdélekeletibb városa. Csak a ker. korban jutott nagyobb jelentőségre. Első templomait a hithirdető Nazarius építtette. A középkorban a Provincia sorsában osztozott.

Nicopolis, a görög császárságnak egyik themája, mely magában foglalta Epirus és Hellas nyugati részét a Pindusig s annak déli ágazataig. Magát Nicopolis várost az Artai-öböl éjszaknyugati részén az actiumi győzelem (Kr. e. 31.) emlékére Augustus alapította.

Ninive romjai, az ókor egyik leghatalmasabb világvárosának omladékai, eleinte nem igen vonzották az arab hódítókat; tőlük délre, szintén a Tigris mellett, csak 903–904-ben alapították Mosszult, vagy Moszult.

Nona, most Dalmatiában, Zárától éjszakra, az avaroktól 640-ben lerombolt Oenona helyén. A két év múlva alakult Horvátországnak csakhamar fővárosa lett s püspöke a IX. század végén azon volt, hogy a spalatói érsek helyett övé legyen Horvátországban az egyházi fenhatóság.

Normandia, Franciaország éjszaki félszigete, melyet a normannok Rolf vezetése alatt 876-ban ideiglenesen, Odo francia király halála után (898.) pedig

végképen is megszállottak s addig háborgatták «együgyű» Károly királyt, míg ez 912-ben vezéröknek, Rolfnak, vagy Rollonak hűbérül adta az egész területet. Rollo s népe csakhamar megkeresztelkedett s rendkívül gyorsan elszajátította a francia nyelvet, viseletet és erkölcsöket.

Northumbria, Northanhumbria, vagy Northumberland, így nevezve a Humber-folyóról, melynek éjszaki (bal-) partján, Anglia legéjszakibb részében feküdt. Az V. században az angolszászok királysággá tették. Eredetileg két királyságból állott, Deiraból (Deornas) és Berniciából. A IX. század elején Westseaxe hűbéres állama lett. I. Ethelred (866–871.) idejében nagyrészt a dánok szállották meg s ott normann-angol királyságot alapítottak, honnan kényök-kedvök szerint pusztították Anglia többi részét. 880-ban az eddingtoni csatában Alfréd király hódolatra kényszerítette Guthrum northumbriai királyt.

North - Weales, vagy Nord - Wales, Anglia nyugati részén, Merciatól a Bristol- és Dee-öböl közt az Offan-dic által elválasztva. Óslakói a kymry-kelták s a walesiek most is kymryaknak nevezik magukat. Hengist és Horsa betelepédése után az angolszászok elől más kelták is ide, a Cambriai-hegységbe (Cambrian-Mountains) húzódtak és külön fejedelemségekben éltek, kik folytonos betöréseikkel háborgatták, főképp Merciat. Adelstan angol király azonban már adófizetésre szorította őket. (830.).

Norvégországot nehéz harcok után 875. táján Harald Haarfagre egyesítette először; a fennföld s a nyugati partok apró királyságai azonban majdnem egy századig küzdöttek függetlenségükért és csak I. Olaf (Tryggvason) teremtette meg az ország egységét s ő hozta be a kereszténységet a X. század végén.

Novgorod, vagy Novgorod-Veliki (Nagy-Újváros), az Ilmen-tó éjszaki részén, hol a szlávok ismeretlen időkben alapították és gyakorolták a hegemoniát a szomszéd szláv népeken Gosztomiszl haláláig. Ez-

után nem oltalmazhatván meg magukat a szomszédos szláv és finn népek ellen, 862-ben behitták a Rusz-nemzetségből való varég Rurikot, ki bejövén, Novgorodot tette az új orosz-birodalom közép-pontjává. De fiának gyámja, Oleg 882-től kezdve már inkább Kievet tekintette fővárosnak.

Nyitra, a hasonlónevű folyó mellett. Püspökségét állítólag még a markomanok királynéja, Fritigilda alapította 380-ban. 838-ban épült első keresztény temploma. Szvatopluk idejében Nagy-Morvaországának fővárosa volt és szent Metód t-tartózkodása idejében a vallásos életnek is középpontja. Metód itt fejezte be a bibliának szláv nyelvre való fordítását is. A magyarok (állítólag Zoárd, Kadocsa és Huba vezetése alatt) már 895-ben elfoglalták s püspökségét is megszüntették.

Nyugati-Frankherczegség, 1. Keleti-Frankherczegség.

Nyugati -oczeán, Jotlandshaf, vagy Westarsalt, a mostani Éjszaki- vagy Német-tenger középkori neve. A normannok hajói szeldelték ez időben a legsűrűbben.

Obotriták, vagy bodrizok, a Keleti-tenger délkeleti (a középkorban Sinus Schlavanus, vagyis Szláv-öböl nevű) része mellett laktak. A szláv polábhokhoz tartoztak. 804-ben Nagy Károlylyal szövetségbe harczoltak a szászok ellen.

Obi, vagy a finn-tatár törzseknél Kuai, Ass, Jag, Kolta vagy Omar, a Jeges-tengernek az Altajban eredő mellékvize. Gyakran szerepel a finn ősmóndákban, melyek azonban nem mai nevén emlegetik.

Odera, a régi Viadrus, 930 km-éternyi futás után ér a Balti-tengerbe. A mellékén élő szláv törzsek a IX. században még többnyire államon kívül éltek, magának a folyónak azonban, mint a közlekedés eszközeinek, meg volt a maga fontossága.

Oka, a Volga jobboldali mellékvize, mely hosszabb (1136 km.) a Tiszánál.

Oenus, az Inn folyó régi neve. A magyarok külföldi kalandozásában gyakran említik.

Olomutici, a mai Olmütz, vagy Olomouc, a régi magyaroknál Alamóc, a Morvának egy szigetén fekszik. Morvaország egyik legrégebb városa.

Opsicium vagy Obsequium thema Kis-Ázsia éjszaknyugati részében, közepén az Olympus-hegygyel. Nevezetesebb városai Nicaea és Dorylaeum. Nyugati részén szlávok is laktak; keleti része a régi Phrygiához és Bithyniához tartozott.

Optimum thema a Bosporustól délkeletre. Fő folyója a Sangarius, fővárosa Nicomedia. Déli része magában foglalta Bithynia egy részét is. Éjszaki részén, a tenger partján, szlávok is letelepedtek.

Orsova (Castrum Ursicia, Ursoua) azon a helyen, hol a Duna elhagyja Magyarországot. Közéleben fekvő Tierna római gyarmat. — A Névtelen Jegyző szerint a Glád holgárjait és vlahjait legyőző magyarok ezt a várat is bevették.

Onega-tó, a Ladoga után Európa legnagyobb (97 □ myr.) állóvize, mely már a középkorban úgy elhíresedett halakban való gazdagságáról, hogy egyes finn törzsek állandóan partjain tanyáztak.

Orkneyjar, vagyis a 67 Orkádi-sziget, Skótországtól éjszakra. Nevét egy delfin-féltől, orkntól, vagy orkantól kapta. A rómaiak Orcades Insulae néven ismerték. Kelta lakóit már 876-ban meghódította Harald Harfagr norvég király s jarljává Einart tette, ki a fátlan szigeten a tőzeggel való tüzelést hozta divatba. A X. századtól 1098-ig független normann jarlok uralkodtak rajta.

Orontes, a mai Nahr-el-Asi, Syria éjszaki részének legnagyobb folyója.

Oroszország, melynek mai roppant (53.000 □ myr.) területén a szlávok által elválasztott finn és török törzsek éltek, nevét s első alakulatát a IX. század második felében nyerte, mikor a varég «evezők» (roszok) hol önként, hol hivatva

jöttek a Ladoga-tó s a Néva tájára. Rurik rosz vezér s társai, Sineus és Truvor 862. táján Novgorod elfoglalásával s a környék behódoltatásával vetették meg Rosz-, vagy Oroszország alapját s a varég oroszok, kiknek dynastiája uralkodott a szlávokon és a finneken, nevet adtak a szlávágnak, melynek nyelvét, erkölceit stb. csakhamar elsajátították. A Kiev környékén a szintén orosz Aszkold által alapított második országot Rurik utóda, Oleg vagy Olaf (879—912-ig) egyesítette az anyaállammal s 882-ben a magyarok által már előbb ostromolt Kievet tette egyre jobban terjeszkedő birodalma fővárosává.

Ostfalia nevet viselt, a VIII. századtól fogva, a Nagy Károly által a frank birodalomba kebelezett szász hercegség keleti része. Ez a hercegség Arslán Henrik idejéig (1181—1195) állt fenn.

Ostmark, a mai Alsó-Ausztria, vagyis keleti határgrófság, melyet az Enns és a Wiener-Wald közt levő vidéken Nagy Károly az avarok ellen alapított. Műveltségét a bajor püspökök keltették új életre. A frank birodalom felosztásakor Német Lajosnak jutott. A magyarok, kiket Arnulf Szvatopluk ellen segítségre szólított, 900-ban az egész örgrófságot elfoglalták; a németek csak 955-ben szerezhették vissza annak Melkig terjedő nyugati részét.

Osztjások, a tulajdonképi Jugriától délre, az Obi jobbpartján lakó finn-ugorok. Régen, mint most is, halászok, vadászok, kik rénszarvasaikkal ide s tova vándorolnak. Ma már csak mintegy 20,000-en vannak.

Oviedo (középkori latinsággal Ovetum), Asturia fővárosa. Maig is áll székesegyháza, melyet 760-ban Pelajo unokája, Fruela alapított s hol 14 király és királyné sírját mutogatják; áll Silo király (775—784) temploma is. Oviedot Fruela 765. táján alapította s Gijon helyett 792-ben II. Alfonz tette fővárossá. 877-ben és 901-ben zsinatot is tartottak itten; II. Fruela azonban 924-ben Leont választotta székhelyül s ezóta Oviedo hanyatlott.

Oxenaford, a mai Oxford, Londontól 95 km.-rel éjszaknyugatnak. A dánok kétszer is elfoglalták, de nem tarthatták meg. Főiskoláját még Nagy Alfréd (871—901) alapította.

Oxus, a Dsihun régi neve. Az Aral-tóba ömlik s torkolatvidéken a Kharezm-ország területét el, mely a IX. században az araboknak hódolt.

P

Paderborn, vagy Patrisbrunnon, Westfaliában. Alapját Nagy Károly vetette meg, ki itt püspökséget állított, székesegyházat építtetett, 777-ben fényes országgyűlést tartott s 799-ben rendkívüli fényvel fogadta a pápát.

Padua, vagy Padova, a rómaiak Pata-viuma, Itáliának egyik legrégebbi városa. — 900-ban már a magyarok is ostromolták.

Palermo, az ókorban Panormus, vagy Panhormus, a phoeniciaiak alapítása, melyet a karthagóiak, majd Kr. e. 254-ben a rómaiak foglaltak el. Belizár a görög császársághoz csatolta; 831-ben az afrikai arabok foglalták el s ezóta a csaknem egészen független helytartó székhelye és Sicilia fővárosa lett. A normanok 1071-ben kerfették hatalmukba.

Palóczok, oroszosan poloveczok, voltaképen kunok. Az orosz évkönyvek először csak 1061-ben említik őket. Nestor szerint a paloveczek négy ága: a besenyő, turkmén, török és palovecz (azaz palócz vagy kun).

Pampilona Pampilo, vagy Pampiluna, a mai Pamplona, Navarra fővárosa volt. Nagy Károly 778-ban elfoglalta az araboktól, kik 907-ben is hiába ostromolták a két évvel azelőtt I. Sancho által a független Navarra-királyság fővárosává tett erős helyet.

Páris, így nevezve a parisiusokról, kik I. Caesar idejében a Szajna (Sequana) egyik szigetén, Franciaország mai fő-

városának Cité-szigetén építették Lou-touhezi nevű fővárosukat, melyet a rómaiak Lutetia Parisiorumnak híttak. A parisiusokat hagyomány szerint sz. Dénes 250. táján térítette a kereszténységre. A várost egyszerűen Párisnak (Parisii) Julianus ideje (360.) óta nevezik. Chlodvig építette sz. Genovéa templomát; de sem ő, sem utódai (a Merovingok és Karolingok) nem laktak állandóan Párisban, melyet «Kopasz» Károly idejétől fogva ismételten (857., 885.) megtámadtak a normannok. Erre a nép száműzte a Karolingokat, kik Párist különben is elhanyagolták s helyébe Odo (Eudes) párisi gróft emelték a frank birodalomból most már teljesen kivált Franciaország királyává. Vele kezdődik Páris városi életének lendülete. A XIII. században már 310 utcából állott a város és fölépült, vagy épülőfélben volt a közelmúlt, vagy a jelen sok történeti nevezetességű temploma, palotája stb.

Párma, a hasonlónevű folyó mellett, ősrégi kelta város, melyet már Kr. e. 183-ban coloniává tettek a rómaiak s a császárság korában Colonia Julia Augustának nevezték. 569-ben a longobardoké, 774-ben a frankoké, 870-ben a római császároké lett.

Patrimonium Sancti Petri (vagy Romania) volt a neve a pápa világi birtokának, melyet Kis Pipin frank király 755-ben adott II. István pápának s utódainak. Adományát 774-ben Nagy Károly is megújította, felségjogait azonban fenntartotta.

Pavia vagy Papia, a Ticino torkolata közelében. 271-ben itt nagy vereséget szenvedtek az alemánok Aurelianus császár ellen. 452-ben Attila, 476-ban Odoaker, 489-ben Nagy Theodorich, 774-ben Nagy Károly, 924. márcz. 12-én a magyar sereg foglalta el.

Pazowa, a mai Passau, a rómaiaknál Castra Batava, az Inn (Oenus) torkolatánál. Püspöksége 738-ban a megszűnt lorchi püspökség helyett alakult s mint ilyen, utóbb Magyarország egyh. kormányára is igényt tartott.

Peloponnesos, a mai Morea-félsziget, a görög császárságnak legdélibb európai tartománya, melyet valószínűleg III. Leó (718.) tett ismét külön themává. A VIII. századtól fogva mind jobban előzönlötték a szláv bevándorlók; zsupánásokat alkottak és csak heves harcok után ismerték el a görögök főségét. A kereszténységet I. Vazul (867—886) idejében elfogadván, lassankint egybeolvadtak a görögökkel s együtt újra felvirágoztatták a P. tengeri városait.

Permiek, ma mindössze 50—60,000-en, a Dvina és Kama közt laknak. A műveltebb finn-ugorok közé tartoztak s a VII. századtól kezdve nem csekély befolyást gyakoroltak a tőlük csak a votjakok földje által elválasztott bolgárookra. Az Irtisen, a pusztaságon és Sogdián keresztül kereskedtek Perzsiával és nyugati Ázsiával. 870-ben Ottar norvég hajós szerint a Dvina torkolatától jobbra is laktak a bjarmiak, kik alatt valószínűleg szintén permieket kell értenünk; ez esetben a Dvina forrásától annak torkolatáig keleten mindenütt ez a népes törzs lakott volna.

Persthlaba, Persthlaba magna, Preszlav, vagy Perisztlava, a mai Eszki-Sztambul, Várna és Provadi közt, Sumlától nyugatra, a Trajanus által alapított Marcianopolis helyén feküdt. A keleti gótok 377-ben fényes győzelmet arattak itt a rómaiakon. A VII—IX. században itt székeltek Bolgárország czárjai; de már Simon czár (893—927.) szívesen tartózkodott Preszbában és Ochridában is.

Perusium, az ókorban Perusia, a mai Perugia, a hasonlónevű tó mellett. Az ókorban a 12 etruszk város szövetségébe tartozott. A rómaiak sok nevezetes csatát vívtak e város mellett, melyet 309-ben a latin coloniák jogával ruháztak fel. A keleti gótok idejében Tuscia legnevezetesebb városa volt. 592-ben a longobardoktól az exarchatushoz, 774-ben szent Péter örökségéhez (Romania) került s ott maradt a XII. századig, midőn a spoletoi hercegek foglalták el.

Phasis, ma Poti, a Phasis vagy Rhion torkolatánál, a Fekete-tenger keleti partján. Ide, a régi Kolchisba intézték útjokat az Argonauták. Lazica görög themával együtt került az arabok kezébe.

Philippopolis, a mai Filippopol. Filibé, vagy a bolgároknál Plovdiv, a régi magyarok kiejtése szerint Filippápoly, a Maricza termékeny lapályán. II. Fülöp macedoniai király alapította. A rómaiak Trimontiumnak is nevezték; középkori magyar krónikásoknál Castrum Philippi regis. 895-ben a Névtelen Jegyző szerint bevették a magyarok.

Piktek, voltakép peghtek, Skótország déli kelta lakosai; eredetileg úgy látszik, tátozáltak magukat, onnan ragadt rájuk a latin pictus (festett) név. A Grampian-hegység szerint két részre (dicaledonok és vecturionok) oszlottak. Amazok, a déliek, az V. században szent Niniantól, emezek, az éjszakaiak, szent Columbától nyerték a keresztiséget. Első keresztény királyuk, Brude, 586-ban halt meg. Egy másik királyuk, Nektan, ki 710-ben lépett a trónra, a tudományok barátja volt. Virágkorukat Urgust fia, Hungus idejében (730—760.) élték a piktek, kik többnyire győztesen harcoltak az angolszászok, skótok és britek ellen. 839-ben azonban a skótok megtörték hatalmukat s 843-ban az ő uruk is Kenneth skót király lett. Utóbb a piktek és skótok teljesen összeolvadtak.

Piktek fala, másképp Hadrianus fala, az az óriási határerősítés, melyet Hadrianus 122—124-ben a tengerbe Newcastle táján ömlő Tyne torkolatától a Solwayig (Carlislelől nyugatra) 412 km. hosszan a piktek és skótok heroanásai ellen Britannia védelmére építtetett.

Pisa, Italia egyik legrégebb városa az Arno mellett. A rómaiak Julia Pisanának nevezték. A középkor derekán már a legkiválóbb kereskedő városok közé tartozott.

Po, vagy Padus, Olaszország legnagyobb (630 km. hosszú) folyama. Vidékén nevezetes városok feküdtek s környéke különösen a longobardok idejében —

midőn Longobardiát ketté hasította — virágzott fel; azért a magyarok is gyakran fölkeresték s partjain már 900. táján nevezetes csatákat vívtak.

Pola, Istria délnyugati részén, igen nevezetes emlékekkel a rómaiak korából, midőn (Kr. e. 178-tól) Pollentiának, majd Pietas Juliának nevezték. Máig is megvan a IV. században emelt s a IX. században újraépített székesegyháza. Ez időben különben a város nagy hanyatlásnak indult.

Polánok, I. lengyelek.

Policastrum, a mai Policastro, a Tusciai-tenger mellett. Micythus, Messana zsarnoka, Pyxus néven Kr. e. 467-ben alapította s a rómaiak Buxentum néven 195-ben gyarmattá tették. A longobárdok korában Beneventumhoz, azután Salernohoz tartozott, míg Guiscard Róbert 1055-ben el nem foglalta.

Pomeránok az Odera, Netze, Visztula és a Keleti-tenger közt laktak. E földre az V. században vendek vándoroltak be, s ők nevezték el a vidéket Po Morenak, vagyis Tengermelléknek s viszont őket is pomoreknak, pomorjánoknak (pomerani) nevezték már Nagy Károly korában. Ezek a szlávok már némi állami kötelékben éltek s földjükön több kereskedőváros virágzott. Később Pomerania egyik főrése lett a vend királyságnak, s bár hercegeit már a XI. század elején emlegetik, külön fejedelemséggé csak 1062-ben alakult. A kereszténység terjesztését a IX. század óta többször megkísérelték egyes hittérítők.

Placentia, a mai Piacenza, a Pó mellett. Kr. e. 219-ben, Hannibal ellen építették a rómaiak. A középkorban különböző nemes családok uralkodtak rajta. Könyvtárában ma is őrzik azt a psalteriumot, melyet Engelberga, II. Lajos császár felesége, 847—857. táján sajátkezűleg írt.

Pszkov vagy Pleszkov, a Csud-tenger délkeleti részén, 882 óta az oroszok városa. Oleg és Igor már gyakran vadászgatott környékén.

Poloczk, vagy Polotszk, a Duna mellett, a krivicsek földén. 882-ben hódolt Olegnek.

Pontus Euxinus, az araboknál Bahr-Nítas. a Fekete-tenger ó- és középkori neve.

Portucale, a mai Oporto vagy Porto, a Duvira (Douro) torkolatánál. 716-ban az arabok, 820-ban I. Alfonz, 825-ben ismét az arabok vették be s földig rombolták; francia bevándorlók csak 984-ben építették föl újra.

Pozsony, Posonium, vagy Pressburg, a mai Pozsony. A IX. században már vára volt, melyet Vratislávtól a honfoglaló magyarok vettek el. Prespurch néven először 769-ben, Pozanum — a mai hangzáshoz közelebb álló — néven 784-ben említik.

Poznan, a mai Posen vagy Poznan, a Warthe mellett, Lengyelország egyik legrégebb városa. 968-ban püspökség székhelye lett.

Prága, most Csehország fővárosa, állítólag a VIII. század kezdetén épült, midőn Libussa királyné a Hradsinon egy Praha vagy «Küszöb» nevű várat építtetett. Később a Visegrád és Hradsin közt levő egész területet Prágának nevezték. A városnak különben a VI. századig visszamenő emlékei vannak.

Provincia, az ókorban Provincia Gallia, a mai Provence. Az V. századtól kezdve, midőn a burgundok foglalták el, már csupán a Durance, a Rhône, a Földközi-tenger és az Alpok közt lévő részt értették alatta. 507—536-ig a keletigótokhoz, 536—870-ig a frankokhoz, 870—879-ig a francziákhoz, 879. óta a Bozó gróf által alapított burgundiai új királysághoz tartozott.

Przsemisl, Galiczia (Halics) egyik legrégebb városa, melyet a VIII. században Przsemisláv lengyel fejedelem alapított s önmagáról nevezte volna el. A magyarok és lengyelek egymás közt való érintkezésében később nagy szerepet játszott.

Pyrenaeusok hegyláncza a magyarok honfoglalása idejében nem képezett szigorú határt Franciaország s a déli ré-

szén eső Navarra és a Kordovai-emírség közt; a harcinoi órgrófság legalább, a hegység délkeleti részén, névleg Franciaországtól függött.

R

Radimicsek, a Felső-Denepér és Deszna közt lakó szlávok, megőrizték függetlenségüket a kazarak ellen, de 862-ben meghódoltak a normann Ruriknak, 885-ben pedig a kievi Olegnek. Az orosz Nestor szerint erdőkben laktak, mint a vadállatok s a míveltségnek oly alacsony fokán állottak, hogy még a családi életet sem ismerték.

Ragusa Dalmatiában, a tenger partján fekszik. A várost 656-ban a szlávok által a régi Ragusából menekülők alakították s görög fenhatóság alatt — velencei mintára — lassankint köztársasági szervezetet adtak neki.

Ramle, Jafa és Jeruzsálem közt, 716—717-ben építették s gyorsan felvirágoztatták az arabok. Úgy látszik, a bibliában említett Arimathia helyén emelkedett. Most kicsiny, romszerű.

Ravenna, Italia egyik legrégebb városa, a római birodalom utolsó századaiban a császárok és a germán királyok székhelye. — 644—751-ig az ú. n. exarchatus képezte s első exarchusa (előljárója) maga a győztes Narses volt; az utolsót, Eutychiost, Aistulf longobard király űzte el. A longobardokat innen már 755-ben kiszorította a frank Pipin s azt, az exarchatussal együtt, a római pápának adta.

Reganesburg, a mai Regensburg, a Duna legéjszakibb kanyarulatánál. A rómaiak Reginumnak nevezték. Az Agilolfingek uralkodása alatt Bajorország fővárosa volt. Püspökségét sz. Bonifác 739-ben alapította. 900-ban egy részét feldúlták a magyarok.

Remi, a mai Reims vagy Rheims a Champagneban, J. Caesar idejében Durocortum, a Gallia Belgicában lakó remiek fővárosa. Szent Remegius 496-ban itt

keresztelte meg Chlodviget. 511-től Austrasiához, 843-tól Franciaországhoz tartozott e város, melyet még azon században a Vermandois-grófok kerítették hatalmukba. 813., 1049. és 1119. zsinatot is tartottak benne.

Regium, most Reggio, Italia legdélnyugatibb részén. A görögök állítólag még Kr. e. 743-ban alapították. 410-ben Alarich, 549-ben Totilas foglalta el. Azután a görögök uralkodtak rajta 918-ig, midőn az arabok vették be.

Rhenus, a Rajna ó- és középkori neve. Curiától kezdve Németország belső vize, völgyében élénk kereskedő városokkal.

Rhodanus, a Rhônë folyó ó- és középkori neve.

Rhodus, Kis-Ázsia délnyugati oldalán fekvő sziget, melyet már a phoeniciaiak gyarmatosítottak. Névleg önálló volt Diocletianus idejéig, midőn a szigettartomány (Provincia Insularum) középontja lett. 1309-ig a görögök kezén volt.

Rothomagus vagy Rodomum, a mai Rouen, a Szajna (Sequana) torkolata közelében, régi római város, 260-ban már püspöki székhely. A normannok 841-ben elfoglalták és feldúlták; 896-ban Rollo normann vezér jól megerősítette s 912-ben (már mint I. Róbert) Normandia hercegség székvárosává tette.

Róma, az egykori római birodalom szézületes múltú fővárosa, a középkorban mint a pápák székhelye tartotta meg világra szóló fontosságát. 754-ben Kis Pipin az Exarchatus és a Pentapolis fővárosává tette Rómát, mely a 800. évben — legalább névszerént — ismét feje lett a Nagy Károly által megújított császárságnak. 850-ben IV. Leó pápa jól megerősítette a Vatikánt, melyet ezóta Civitas Leoninának neveztek.

Roncesvalles, vagy Roncevaux, magas hegyektől környezett völgyalápolyban, a Pyrenaeusok tövében fekszik. A történelem és a monda ezerféleképp beszéli el, Nagy Károly legnagyobb hőseit, Rolandot 778-ban mint verték meg itten a baskok. Ugyanazon völgyben 812-ben

Nagy Károly fia. Lajos is csak nagynehezen verhetette le Vaconini Adalrichot.

S

Sabaria, a mai Pannonhalma, a bojok alapítása, melyet Kr. u. 48. Claudius császár Colonia Claudia Savaria néven coloniává tett s utóbb Felső-Pannónia fővárosa lett. 193-ban Septimius Severust itt kiáltották ki császárnak. A római korból számos emléke maradt. 445-ben a hunok szállották meg s a honfoglaláskor a salzburgi érsekséghez tartozott, melyet Arnulf császár utóljára 888-ban erősített meg ennek uradalmában.

Saefern, a Severn angolországi folyó középkori neve. Az ókorban Sabrinának hítták. A Themse után Anglia legnagyobb folyama.

Sala, az Elbébe ömlő Saale középkori neve.

Salmanka, a mai Salamanca, a Douroba ömlő Tormes mellett, melyen át a rómaiak által épített kőhid vezet. A rómaiak idejében Salmanticanak, középkori latinsággal Salamanticanak hítták. Az arabok 860-ban foglalták el.

Sardinia szigete 458 óta a vandálokhoz, 533 óta a bizanciakhoz, a VIII. századtól fogva 1022-ig pedig a szaraczenekhoz tartozott.

Salerno, a régi Salernum. Nápolytól délkeletre, Kr. e. 196-ban már római gyarmat. A longobardok idejében külön hercegek kormányozták. 839-ben Sicard beneventumi herceg megöletése után testvére. Siconulf elszakította Salernot és Amalfit Beneventumtól, független hercegséggé tette s véres háborút indított Beneventum ellen; 846-ban azonban hűséget esküdött Lothár császárnak, ki megerősítette a Salernoi-hercegségben.

Salzaha, a Salcach régi neve. Az Inn jobboldali mellékveze.

Salzburg, a Salzach (Salzaha) mellett. 696. táján szent Rupert a régi Juvavum vagy Iuvavia helyén építette. Az általa

alapított püspökséget Nagy Károly érsekre emelte. 810 óta Magyarország azon részében, mely a frank uralom alá jutott, Salzburg érseke gyakorolta az egyh. főhatóságot. 907-ben Dietmár érsek halálával elvesztették a salzburgi érsekek magyarországi minden befolyásukat, Szombathely és Pécs körül való jószágaikra azonban századokon át jogot tartottak.

Samos-sziget, Kis-Ázsia nyugati partjain, ókori fényes multja után a középkorban jelentékenyen hanyatlott. A IX. században Thracésion themájához tartozott; a következő században ennek nyugati partvidékét, vele együtt, külön themává alakította Constantinus és azt Samosi-themának nevezte el.

Szadsiták országa Azerbeidsán területén feküdt. Igen rövid életű volt. Afsin fia, Szads alapította 900 előtt kevéssel; Juszuf halálával (927-ben) azonban már elvesztette függetlenségét.

Sarakosza, a mai Sarakossa vagy Zaragossa, az Ebro jobb partján, már a rómaiak idejében tekintélyes város és (255-ben) egy püspökség székhelye. 409-ben a vandálok, 452-ben a svévek, 475-ben a nyugati gótok s 715-ben az arabok foglalták el. Abderrahman 780-ban 2 évi erős ostrom után szorította engedelmességre Nagy Károlylyal szövetségelt lázadó várost, mely 1017-től a hasonlónevű arab királyság székhelye volt 1118-ig, midőn I. Alfonz elfoglalta.

Sardes, a mai Szart, Kis-Ázsia egyik legrégebb és egyik legjelesebb városa, a Thema Thracésionban; a perzsák idejében Lydia fővárosa. Tiberius császár romjából fölépítvén, a görög birodalomban a kereszténységnek egyik első telepe lett. A középkor derekán hanyatlani kezdett. Most csak némi nyomát láthatni.

Sarkel, a mai Bjelajevszkaja kozák tanya a Don torkolatánál. Neve (Suir-Keal, vagy Suir-Kala) szintén vizivárost jelent. Görög mesterek 839-ben építették a kazarak számára, hogy az Ural felől betörő besenyők ellen védekezhessenek.

Sárvíz, a Lajta folyó ősi magyar neve.

Saxonia, vagy Szászország, az Ems és Elbe torkolatvidéke közt levő földet foglalta magában. Már Ptolemäus is tudott a saxonokról, kik nevüket a Sahstól (késtől, vagy rövid kardtól) vették. A bátor germán nép régóta háborgatta a rómaiakat, sőt a brit és gall partokat is. Letelepédtek Gallia éjszaki részén, az V. században pedig angolszászok alapították Angliát. 753-ban Pipih adófizetésre kényszerítette ugyan őket, de a nép tudni sem akart szabadsága elvesztéséről s világhírré jutott Nagy Károly ellen 772—804. folytatott szabadságharcza által. Ezóta a frank birodalomhoz tartozott s a frankok főképp püspökségek felállítására által igyekeztek hatni a népre. Jámbor Lajos 830. Saxoniát fiának, Német Lajosnak engedte át; 843-ban végleg Németországhoz jutott s 858 óta külön hercegek kormányozták.

Scaldus a Schelde ó- és középkori neve.

Sconia vagy Skaney, most Skane vagy Schonen, Svédország legdélibb, legtermékenyebb és legnépesebb vidéke. A IX. század végén ennek és Seelandnak volt a királya Gorm, ki innen indult Dánország egyesítésére.

Sebastea themát Kis-Ázsiában a IX. század végén Armeniaconból hasították ki. Délkeleten határos volt az Arabkhalifasággal. Hasonlónevű fővárosa a Halys felső folyásánál feküdt.

Seleucia thema Kis-Ázsia délkeleti partján; másképp Isauria.

Septimanca, a mai Simancas, a Douroba ömlő Pisuerga mellett, melyen egy, még a rómaiak idejéből való kőhid vezet keresztül. 934. aug. 8-án II. Ramiro leoni király itt nagy diadalt nyert az arabokon.

Septimania, így nevezve a rómaiak idejében ott állomásozó hetedik legióról, a mai Franciaország délkeleti részén, a Földközi-tenger, a Rhóne torkolata, s a Pyrenaeusok közt terjedett el. A gótokól csak 720-ban vették el az arabok, kiknek 738-ban és 759-ben történt legyőzése után e tartomány végképp Franciaországhoz került.

Senones, az ókorban Agedincum, vagy Civitas Senonum, a mai Sens, Páristól délkeletre, hajdan a gall senonok, s Diocletianus óta Senonia fővárosa. Már a III. században püspökség, majd érsekség székhelye; érseke egy időben Gallia és Germania primásának nevezte magát. Nagyszerű székesegyháza 972-ben kezdett épülni.

Sequana a Szajna ó- és középkori neve.

Seretos, a Sereth görögös neve.

Sicilia, az ó-korban is oly nagy fontosságú sziget, Rómának első provinciája, 395 óta a keletrómai birodalomhoz, 493 óta a keleti gótokhoz, 535 óta ismét Kelet-Rómához tartozott. 827 óta gyakran háborgatták az afrikai arabok s 831-ben el is foglalták Palermot, 878-ban Syracuseaet, 901-ben Taorminát s 965-ben (Messinától délnyugatra) Ramettát, úgy, hogy a IX. század végén már, mondhatni, az egész szigetet hatalmukba kerítették, s Kairavánból (Tunis) az Aglabiták uralkodtak rajta.

Sinope, ma Sinub, a Fekete-tenger déli partján. Régibb assyr-telep helyén Kr. e. 780-ban a görögök alapították; kettős kikötője miatt csakhamar igen élénk kereskedő város lett. I. Pharnaces király Kr. e. 183-ban Pontusország fővárosává tette, s a rómaiak alatt is az maradt Kr. u. a IV. századig, midőn Amasia váltotta föl. Ettől fogva süllyedt. A görögök alatt a IX. században a Thema Armeniacon főhelye lett. Görögországtól 1204-ben foglalta el a trapezunti császárság s ettől 1214-ben az iconiumi sultán.

Sírász, Farsz fővárosa. A Szaszzanidák elűzetése után a VII. században a khalifák egyik főtáborhelye lett; virágkorát azonban csak a XIII. században, Hulagu mongol császár idejében érte el.

Sirmium a Száva balpartján, a mai Mitrovicza. Első felvirágoztatója szülötte, Probus császár (276—282.). A római birodalomnak Diocletianus idejében való felosztásakor Galerius innen kormányozta Görögországot, Macedoniát, Thraciát és

Illyriát. Első püspöke a hagyományok szerint sz. Pál apostol társa, sz. Andronicus volt. Utódai közül sz. Irenaeus idejében a keresztények utolsó üldözése épen Sirmiumban dühöngött legjobban. Sirmiumot egymásután foglalták el a húnok, gepidák és avarok. Ez utóbbi alkalommal (582.) a nép a püspökkel együtt elhagyta a várost, mely gyors hanyatlásnak indult. 790. táján a frankok elfoglalták ugyan, de csakhamar Bolgárországhoz került. 869 óta sz. Method, mint új érsek, a szlávok közt innen hirdette a kereszténységet.

Sirván-királyság a Kaukázus déleti részében a Kaspi-tóig terjedt. Nevét talán a Szasszanida Khozru Anusirván újperzsa királytól (531—579.) veszi, ki itt, birodalma határán, számos gyarmatot alapított. A Szasszanidák bukásával (642.) apróbb országokra oszlott; a tulajdonképeni Sirván khánjai mindig megőrizték függetlenségüket az arabok s mások ellen.

Siöland, most Själland vagy Seeland, Dánország legnagyobb szigete. Dániához Gorm csatolta.

Siscia, a mai Sziszek, a Kulpa és Száva összefolyásánál. Octavianus Kr. e. 34-ben 30 napi ostrom után foglalta el a pannonoktól. Tiberius újra építtette, Septimius Severus pedig Colonia Septimiana-nevezte. A római korból most is sok emléke van. — A VIII—IX. században Slavonia legnevezetesebb helye.

Skótország vagy Alban-királyság öslakói azok a kelták voltak, kiket a római hódítók caledoniaiaknak neveztek. A rómaiak Kr. u. 80-ban a Grampian-hegységig meghódították, berontásaik ellen pedig falak építése által védekeztek. A falak közelében lakó keltákat pikteknek nevezgették. Maguk a skótok, valamivel később, úgy látszik Irországból jöttek át. 426-on túl, midőn a rómaiak odahagyták Britanniát, a piktek és skótok rabló-hadjáratokkal zaklatták a délüket, kik 449-ben csak az angolszászok behívásával szoríthatták őket vissza. A 600. év táján

a skótok a nyugati partokon már saját fejedelmök (Fergus) alatt állandóan letelepedve éltek, míg a piktek éjszakon és keleten laktak. Mindkét népet szent Columba térítette a keresztény hitre. Mikor a piktek uralkodó-családjá kihalt, Kenneth skót király 844-ben mind a két népet egy királyságban egyesítette s ezt a X. század elejétől fogva Albán-királyságnak is nevezték.

Skriithifinnek, vagy Skridfiunek, Skritefinnek neve alatt az éjszaki Svéd- és Norvédország közt harangoló finneket értették. Procopius, Justinianus császár történetírója rendkívül durváknak írja le őket, kik gyermekeiket állathörbe pólyázzák s velővel táplálják.

Sliazvig, most Schleswig, (a Schlei öble), a középkori dánoknál Haetheby, vagy Hedeby (Pogányváros) néven kereskedő város már a IX. században. Első keresztény templomát 850. táján Erich engedelmével építette Ansgar; püspöksége 948-ból való.

Smaland, Smalande, vagy Smalönd, szó szerint kis országokat jelent; s úgy látszik, ilyenekből is állott, történetének mondakorszakában, Svédország.

Smyrna, törökül Iszmir, Kis-Ázsia nyugati részén a keleti kereskedésnek a középkorban is legfőbb állomása. Az aeoliak Kr. e. ezer évvel alapították; Kr. u. 183-ban a földrengés elpusztította ugyan, de újra fölvirágozott. A IV. század végétől a görög birodalom egyik legfontosabb kikötője volt 1092-ig, mely évtől fogva sok politikai változás érte.

Soissonnois, Suessiones, Suessionae stb., a mai Soissons, Párisztól 105 kilométerrel éjszakrakeletre. A rómaiak idejében Gallia Belgicában a suessionok fővárosa volt. Itáliában s mindenütt megbukott már a római hatalom, midőn 486-ban Chlodvig ezt s a hozzá tartozó tartományt is elvette Syagrius római helytartótól. Chlodvig egyik fia s több utóda ezt választotta székhelyül; 744-ben nevezetes zsinatot is tartottak itten. A IX. században Kopasz Károlynak,

a X. században pedig Vermandois grófnak jutott osztályrészül Soissonnois.

Solway-öböl a római Itunas Aestuarium s a népvándorláskorabeli Wapnawad, Skótország délnyugati s Angolország éjszaknyugati része közé az Ir-tengerből nyomul be.

Somerset, angol grófság a Bristol-i-öböl déli részén. Rengeteg erdőseibeiben talált menedéket 873. táján a dánoktól 8 nagy csata után végre legyőzött Alfréd angol-szász király (871—901.). Egész mondakör fűződik itten való tartózkodásához. Volta-kép nem lappangva élt ő ez erdős mocsarak közt, hanem jól elsáncolt táborban, hová mind több angolszász gyűlvén körébe, 880-ban teljes diadalt aratott a dánokon.

Södermanland Svédországnak a Mälaren-tótól délre eső s az egyesítés előtt független része, hol ma is a legtisztábban beszélik a svéd nyelvet.

Spalato vagy Spalatro, nevét az Aspalatum Diocletianumról, Diocletianus óriási palotájáról vette, hová városuknak az avarok által való feldúlása után (640.) a saloniaiak menekültek. 811-ben, a Nagy Károlylyal kötött szerződés értelmében, Görögországé maradt. A magyarok 896-ban megostromolták, sőt állítólag be is vették.

Spárta, Lykurgos városa, a Peloponnesos déli részén, Kr. e. 146-ig független város és egy dicsőséges állam székhelye volt. Kr. e. 146-tól Kr. u. 1460-ig, kevés megszakítással a római, majd ennek örököséhez, a görög birodalomhoz tartozott; a római császárság bukása után azonban egyre hanyatlott.

Spira, a mai Speier, a Rajna mellett. A rómaiaknál Noriomagus Nemetum. 348-ban már püspökség székhelye. A császároknak palotájuk volt Spirában.

Spoletum, az ókorban Spoletium, Rómától éjszakrakeletnek 90 km-re. Kr. e. 241-ben már latin jogú colonia volt. Mily hősieen védte magát (217.) Hannibálnak a Trasimenusi-tó mellett nyert győzelme után, ma is hirdeti a Porta

Hannibalis. A gótok feldúlták. Narses azonban fölépíttette. A longobardok idejében 574-ben herczegség lett s a IX. század végén már hozzátartozott Közép-Italia keleti oldalának nagy része. Spoletoi Guido 891-ben és fia, Lambert 898-ban császárrá koronáztatta magát. A spoletoi herczegségből alakult utóbb az anconai örgrófság.

Stetin, a mai Stettin az Odera torkolatánál, eredetileg a vendek egyik telepe volt. Neve először a szász császárok korában fordul elő.

Strazburg, a mai Strassburg, a Rajna mellett, Alsatiában. A rómaiak alapították s Argentoratumnak nevezték. A nevezetes kereskedő várost Chlodvig 496-ban foglalta el és Strateburgumnak nevezte. A Merovingok alatt — mint már egyúttal püspöki székhely — még jobban felvirágzott. Nagy Károly igen sok szabadalommal látta el.

Strigonia, utóbb Strigonium, Istragom, vagy Ostrihom, az ó-germán Oesteringumból képezett névvel, a mai Esztergom. 797 óta említik. Marcus Aurelius 174-ben a quadokat és markomannokat a keresztény fulminans legio segítségével Esztergom közelében verte meg. Árpád halála után a magyar vezérek egyik székhelye.

Strymon, a mai Sztruma vagy Karaszu, a Vitosban ered s Orfaninál ömlik az Aegei-tengerbe. — Partvidékén volt a Görög-császárság legkisebb themája.

Suecia (Ruotsi), magában foglalta a mai Svédország nagy részét. A népvándorlás idejében germánok szállták meg, kik egymástól független apró országokat alkottak. Déli részében gót, az éjszakiban svéd volt a népesség; legfőbb és közös szentélyök az upsalai templom. A leghatalmasabb királyi család, az Yngling-ház, magától Odintól származtatta magát; utolsó tagja, Ingiald Illrada, hiában kísérelte meg a svédek egyesítését. Utána Ivar Vidfamme kezdett új dynastiát, melynek egyik tagja, Sigurd Ring, a VIII. században Bravallafelden irtózatos csatában verte meg a dánokat.

831—832-ben Björn svéd király alatt kezdte meg sz. Ansgar a svédek megtérítését. Edmund fia, Erik, a IX. század végén saját uralma alatt egyesítette az egész Svédországot.

Suntal vagy Sundtal, ma Süntel-hegy, a Weser jobb partján. A Suntal és a Deister közt levő völgyben Wittekind szász herczeg 782-ben fényes diadalt aratott egy frank seregen; miért Nagy Károly utóbb kegyetlen bosszút állott a szászokon.

Sutheaxe, azaz Sussex, (Déli-Szászország) Kentől nyugatra, az angolszászok 449-ben alapított heptarchiájának egyik királysága, melyet Nagy Alfréd végképen beolvasztott Angliába.

Sváb-herczegség vagy Suevia a VIII. századtól kezdve külön grókok és kamarabiztosok (Nuntii camerae) igazgatása alatt állott s 843-tól, illetőleg 877-től Németországhoz tartozott. E kamarabiztosok a IX. századtól fogva mind függetlenebbek lettek s Erchanger, majd Berthold a hercegi czímet is fölvette. Konrád ugyan 917-ben lefejeztette Erchangert, a herczegség azonban három századon át azontúl is megőrizte függetlenségét. A magyarok 909-ben már e földet is dúlták.

Sven vagy Sineus törzse, l. Bjelo Jezero.

Syracusae a mostani Siracusa, az ó-korban Sicilia legjelentősebb városa. Korinthusi kivándorlók Kr. e. 734-ben alapították s utóbb annyira felvirágzott, hogy 34 km-nyi területén egy millió ember lakott. 212. után, midőn a rómaiak bevették, hanyatlani kezdett, ha Augustus sokat tett is emelésére. — 878-ban a görögöktől az afrikai Ibrahim-Ibn-Ahmed vezetése alatt az arabok, 1088-ban a normannok foglalták el.

Syria tartományt 634-ben Sergius görög tábornok még megvédte Abu Bekr ellen; a vezért, Khalidot, I. Omar visszahíttá pedig Khalid a Tiberiasztó közelében egy 80.000 főnyi görög sereget 36.000-rel megvert (635.) s Damascust felprédálta. Omar Abu Ubeidának adta át a parancs-

mokságot. Az egyiptomi Tulunidák 868. után elfoglalták, de a khalifák 893/4-ben ismét visszavették. 969-ben a Fatimidáké lett.

Szaida, vagy Szeida, a phoenicziaiak Sidona, Phoenícia legrégebb és Tyrus (Szur) után legfontosabb városa, mely műiparáról híres volt már Homeros korában is. A középkor első felében még jelentékeny kikötő s az arab foglalásig (VI. sz.) püspöki székhely volt. 868-ban a Tulunidák foglalták el.

Szamarra városát a Tigris mellett Al-Motasszin-Billahi khalifa (833—842.) építtette s Bagdadból ide tette át székhelyét. Al-Mutamid-Billahi azonban 873-ban ismét Bagdadot tette a khalifaság fővárosává.

Szamojédek az uraltáji néptörzs egyik főágát képezik s az újabb öt részre oszlanak. A Fejér-tengertől s a Jeges-Óceántól délre laknak, hová úgy látszik a Szajáni-hegységből s az Ob és Jeniszei forrásvidékéről vándoroltak be.

Szebta, most Ceuta, a Gibraltári-szoros délkeleti oldalán, az afrikai parton. Septa vagy Septum kastélyt Justinianus 534-ben foglalta el a vandáloktól; 618-ban a nyugati gótok szállották meg s a város helytartójával Julian gróffal kötötte meg Musa arab vezér azt a szerződést, melynek következtében Spanyolország 711-ben az arabok kezébe került. Az arabok idejében Szebta ipara világra szolt; itt állították föl a Nyugat első papirgyárát s Nyugaton itt természetették először a gyapotot. Mint a tudományok és művészetek egyik középpontja is elhíresedett.

Szeghalom, (Zeguholmu) a Sebes-Körös partján fekszik. Mén-Marót 895-ben e helyen meggátolta a magyarok átkelését.

Szemender, a mai Tarkhu a Kaspi-tó nyugati partján, Derbendtől éjszakra, a kazarak birodalmában. Mükadaszsi és El Belkhi arab írók szerint nagy város város volt a kazaraknak eza legdélekeletibb kikötője.

Szent-Gallen, Európának egyik legmagasabban (660 m.) fekvő városa, a Bodentótól délre. Híres benedekrendi

apátságát szent Gáll ír szerzetes a VII. században alapította; a VIII—X. században itt volt Európának egyik legjobb iskolája. 925-ben a magyarok elfoglalták, de föl nem gyujtották. Az eszelős Heribaldnak erről szóló elbeszélése a nyugati íróknál első megbízhatóbb és részletesebb tudósítás a hadakozó magyarokról.

Szer, a mai Pusztaszer, a Körtvélytó mellett feküdt. (L. ezt). A magyarországi első nemzetgyűlés helyét a kereszténység korában díszes egyházzal és monostorral jelölték meg. Amannak helyreállítását a millennium alkalmából tervezik.

Szerbország. Heraklius görög császár idejében alakult. A szerbeket Galicziából az avarok ellen 636-ban hitta be a császár s eleinte a Thessalonikai-themában telepítette le őket. A szerbek azonban csakhamar hazakivándoroltak, mire a császár a Verbásztól a Kolubár és Duna vizéig terjedő részt, a mai Szerbország nagy részét engedte át nekik hűbérül. Az ország, törzsek szerint, 7 zsupánságra oszlott; a fő zsupán a Drina mellett, Deszniczában székelt. A kereszténységet csak az I. Vazul (867—886.) küldött szerzetesek terjesztették el köztük. A szerbek örökös háborúban éltek a bolgárokkal s 898. óta a magyarokkal.

Szerencs (Zerenche, Zeremsu), a Tokaj-Hegyalja tövében, Zemplénnvármegyében. 895-ben az Ungvárról a Duna-Tisza közének meghódítására induló Árpád alapította, ott huzamosabb ideig tartózkodott s onnan hódította be a környéket. Itt vette hírül azt is, hogy Zalán átengedte neki a Zagyva baloldalán levő összes földeket. Így írja ezt a Névtelen Jegyző.

Szevériek vagy Szeveriánok, Kievtől keletre, a Deneper balpartján lakó szlávok, kik a kazaraknak hódoltak 884-ig, midőn Oleg, a kievi helytartó, Oroszországhoz csatolta őket.

Székelyek eredetének s első telepének tévedése a történettudományban máig sincs eldöntve. A magyar nemzeti hagyomány a székelyeket a húnok utódaiknak tartja, az újabb kutatók egy része

magyarnak s XI. századbeli bevándorlónak. Bizonyos, hogy a Hargitta keleti s nyugati lejtősegein a magyarok honfoglalásakor valóban élt egy uralaltáji, főkép hun-avar néptörzsek, melyet utóbb rendeltetéséről — a határ őrzéséről — neveztek szakulnak, vagy székelynek.

Szinhalom (Zenuholum vagy Scenhalom), a mai Szíhalom, az Eger folyó mellett. A honfoglaló magyarok 895. táján alapították s egy halmon leveles szint készítettek Árpád vezérnek. E halom a honfoglalás korának legbecsesebb lelőhelye; maga a falu pedig még 1067-ben is az Árpádoké volt, hol királyi udvarházat, majorságot, ménest tartottak. A nép a dombot most is Árpádvárának nevezi.

Szlávok, éppen a középkor első felében terjeszkedtek minden irányban, úgy, hogy Peloponnesosba, sőt Kis-Ázsia nyugati partjaira is eljutottak, letelepedtek. S a hová mentek, mindenütt átalakították a népek erkölcsseit, szokásait, társadalmát, s hatottak kormányzatára is. 678-ban alávetették őket a bolgárok, de hódítókat azután elszlávosították; Szerbia, Horvátország szláv fejedelemség volt, Dalmátiában, Erdélyben, Dél-Magyarországbán az elszlávosodott lakosok vlachok neve alatt apró-cseprő fejedelemségeket alkottak; Szlavonia szlávjai egyszerűen behódoltak a magyaroknak, kik megdöntötték Nagy-Morvaországot is, hol ez időben a szlávok önmaguktól az egyetlen államalakítással próbáltak szerencsét. A halicsiak, lodomeriak, lengyelek, csehek s az Odera vidékén lakó szlávok még nem éltek államban, csak bizonyos érdekcsoportban; e törzsek a X. századtól kezdve alkottak országokat. Maguk a novgorodi és kievi szlávok is (862-ben) csupán a normannok segítségével tudtak szervezkedni. A politikai térképen alig szerepelnek; de annál inkább kiveszik a részüket az ethnographiai térképen.

Szmolenszk, a Deneper felső folyásánál, a krivicsek fővárosa, 882-ben hódolt be Olegnek, Igor gyámjának.

Szorbok, tágasabb értelemben az Odera és Elbe közt lakó polabok neve; szorosabb értelemben a lausitziakat nevezték szorboknak s ők magukat most is szerb-joknak vagy szerbeknek hívják. Határgrófjuk, Burghard, 908-ban szerencsétlenül küzdött a magyarok ellen.

Szredecz régente Serdica, vagy Ulpia Sardica, Sardica, a mai Szófia, az Iszkerbaloldalán, Aurelianus császár (270—275.) óta a Duna jobb oldalán alapított. új Dacia fővárosa. 441-ben a hunok pusztították el, 809-ben pedig a bolgárok hódították meg. A bolgárok Szredecznek, a bizancziak Triadiczának, a magyarok Szeredócznak nevezték. Várát már 895-ben körülfojták a magyarok, de beérték a vidék lakosságának hódolatával.

Szuomiak, l. finnek.

Szur, az egykori Tyrus, Phoenicia leg-híresebb kikötője, mely sziklán, a tenger felől minden oldalról megközelíthető módon épült. A rómaiak, kik Severus idejében latinjogú coloniává tették, még mindig nagy gondot fordítottak hiborfestő és üvegyártó iparukra. 638—1089-ben az araboké volt. Most csak nyomorult falu van a helyén.

Szürjének vagy ezrek, a mai Oroszország éjszakkéleti részén a szamojedok és permiek közt lakó finn-ugor nomádok.

T

Tabarisztán, a tabariszták — az ókori «tapyrok» — lakóhelye magában foglalta a Kaspi-tenger déli partjának nagyobb részét, a mai Mazendarant és Ghilant. A tőle nyugatra eső Dailem s az éjszakkéletra fekvő Dsordsan lakói tűzímádó perzsák voltak, kik épp oly hősiezen védtek magukat óriási szikláik mögül, mint a gótok ivadéka Asturiában; s nem eresztették oda az arabokat a Kaspi-tenger déli részéhez. Országgá azonban nem tudtak szervezkedni, csak 913—926-ig alkottak egyet a tő délnyugati részén a dailemiták. Dailem, Tabarisztán

és Dsordsan csak 927—935 közt került az arabok kezei közé.

Tadja, a Tajo folyó arab neve.

Tadmor, a Salamon királytól alapított Palmyra, Damascustól éjszakkeletre, Syria egyik oázán. Kr. u. 260—273-ig független királyság volt, s királynéja, Bat-szebina (Zenobia) a Semiramisok korát látszott megújítani. De legyőzték a rómaiak, kik azontúl is épp úgy törekedtek fölvirágoztatásán, mint később Justinianus. Az arabok, kik 744-ben foglalták el, lerombolták s jóformán semmit sem törődtek vele többé.

Taemesse-öböl, a Taemesse, Thames vagy Themse által képezett öböl, partjain Eastseaxe és Kent, Angliába olvadt királyságokkal. Nagy Alfréd ez öbölben építtette az első angol hajóhadat, hogy a normann hajók támadásait visszaverhesse.

Tanais, most Don, Európának nagyságra nézve harmadik folyama, jelentékeny szerepet játszott a népvándorlások korában.

Tandsa, a mai Tanger, Afrika éjszakai partjain, a Gibraltári-szoros délnyugati bejárásánál. A rómaiak Tingisnek nevezték. Róma bukása után a vandálok és bizancziak, majd 711-ben az arabok foglalták el s meg is tartották 1471-ig.

Taormina várost, Sicilia keleti részén, 901-ben foglalta el az Aghlabiták közül való Abu Izsák s kivégeztette püspökét a keresztények nagy részével együtt.

Tarabulus, vagy Tarabolusz-Es-Sam, máskép Tripolis, Syriában, a Földközi-tenger mellett. Három phoeniciai város szövetsége alapította, azért nevezték Tripolissnak. 639—1109-ig az arabok kezében volt a jeles kikötőváros.

Tarsus, a mai Tersus, Cilicia fővárosa, a Cydnus folyó mellett. A régi perzsa birodalom idejében külön hűbéres királyai voltak. A Seleucidák idejében a tudományok egyik székhelye; szent Pál apostol itt született és itt növekedett. A római császárok sok kedvezésben részesítették. Rendkívül sokat szenvedett az isauri (Th. Lycandi) rablóktól. A görög-

göktől az Abasszidák elvették ugyan, de ők is gondot fordítottak kereskedelmének s tekintélyének fentartására.

Taurinum, Taurina, vagy Augusta Taurinorum, a mai Torino vagy Turin, a Po mellett. Kr. e. 218-tól, midőn Hannibal elfoglalta, igen gyakran szerepelt a hadi történetben. A longobardok s Nagy Károly idejétől kezdve hercezség székhelye volt. A magyarok 899. óta többször pusztítottak ideig.

Tarifa, Európa legdélibb városa, a hasonlónevű fok mellett, hol 711-ben először szálltak partra a honfoglaló arabok, kiktől 1285-ben vették vissza a castiliaiak. A nők e vidéken most is mór-viseletet hordanak.

Taurus-hegység, Kis-Ázsia fennföldének déli párkányhegye. Az országok politikai alakulása s a hadjáratok történetében mindig nagy fontossága volt.

Tarentum, a mai Taranto, a róla nevezett öböl mellett. Lacedaemoniak alapították Kr. e. 705-ben. A Pyrrhus epirusi király által is védett várost tíz évi harc után, 272-ben foglalták el a rómaiak. A keleti gótok bukása után a görögök, 856-ben az arabok foglalták el; rajtok azonban 871-ben Tarentumnál győzedelmet nyertek a velenceiek s az Ádriai-tengeren való hegemoniát maguknak szerezték meg. A várost 929-ben foglalták vissza a görögök.

Tebrisz, a középkorban Tibriz vagy Taurisia néven is, Teherán és Erzerum közt a karavánok fő állomása. Harunal-Rasid khalifa felesége, Zobeida építtette 790-ben.

Tergeste, a mai Trieszt, a hasonlónevű öböl mellett. Már Julius Caesar és Augustus falakkal véttette körül, Vespasianus pedig coloniává tette. Osztozott Istria sorsában. (L. ezt.)

Terracina, a hasonlónevű öböl mellett, Gaëta közelében. Róma már Kr. e. 400-ban elfoglalta s 329-ben gyarmattá tette Nagy-Theodorik várat emelt a védelmére. A VI—X. századig a görög császárság Siciliai-themájához volt beosztva.

Thasos-sziget az Aegei-tenger legéjszakibb részében.

Tarsatica vagy Tharsaticum, a mai Tersato, Fiume és Susák helyén, egykor Liburnia egyik legnevezetesebb helye. 799-ben feldúlták Nagy Károly hadai. Nevét azonban fentartotta a Frangepánok vára; s említi Kálmán magyar király is a neki meghódolt horvát-dalmát városok közt.

Thessalonica, ma Szaloniki. Szelanik, vagy Szolún, a Vardar torkolatától keletre fekszik. A várost Kr. e. 315-ben Nagy-Sándor nővéréről nevezték el. Gazdag és virágzó város volt 904-ig, mikor az arabok elfoglalták, és csak 150 font aranyért adták vissza a görögöknek. A IX. század közepén Cyrill és Method innen indultak apostoli újtjokra a magyarországi s más szlávokhoz. 968-ban 300 magyar innen, teljesen ellenséges földeken át, 500 görögöt vitt haza foglyul.

Thessalonice - thema a Chalcidyae-félszigetet s az attól éjszakra levő területet foglalta magában. Fővárosa Thessalonica. (L. ezt.)

Thraceion-thema Kis-Ázsia nyugati részén, a régi Caria helyén. Ekkor még ide tartozott a tengerpart is, melyből Const. Porph. utóbb a Samosi-themát alakította.

Thracia-themája a Balkán-félsziget legdélekeleti részén. Kiváló nevezetességűvé az tette, hogy területén állott a Görög-császárság fővárosa, Bizáncz, melynek sorsában osztozott. Nincs tartomány, melyet ennél jobban dúlt volna az ellenség. A magyarok 934-ben és 943-ban dúltak ott először.

Thrand, a mai Thron djem, Harald Harfagr idejéig Norvégország egyik független királysága volt. Harald ennek területén alapította Norvégország fővárosát. Most is külön kormánykerület, 506 □ myr. területtel.

Thrandheim, a mai Thron dhjem, vagy Drontheim, másképen Nidaros (így nevezve, mivel a Nid torkolatánál feküdt), alapítója I. Harald Harfagr idejében (863—936.), Norvégország fővárosa. 936-ban itt történt halála után a székhelyek

váltak; I. Olaf 996-ban ismét ezt tette fővárossá.

Thüringia vagy Toringuba, a Werra, Saale, a Harz és a Thüringiai-erdő vidékén feküdt. A thüringek már az V. században szövetkeztek Attilával. Utolsó királyukat, Hermanfriedet, 530-ban Chlodvig fia, austrasiai Theodorich győzte le. A Merovingok 630-ban hercezségre emeltek s hercegeit a szorbok támadásainak visszaverésével bízták meg. 805-ben Nagy Károly maga is innen támadta meg a szorbokat. 839-ben örgrófság lett; első ismert örgrófja Thakulf (849—873-ig). Utóda, Ratolf, 874-ben határozottan megverte a szorbokat. A Babenbergi Poppot 892-ben Arnulf megfosztotta a hercegi címétől s azt Konrádnak, a későbbi I. Konrád császár atyjának adta. Utóda Burkhárd 908-ban a magyarok ellen esett el.

Tiberis, Közép-Italia legnagyobb folyója, melynek 390 kilométernyi egész völgye gazdag a történelmi emlékekben.

Tiflisz, a georgiaiaknál Tpbilisz, hajdan Georgia, királyság fővárosa, melyet Vachtang-Gurgaszlansz (446—499-ig) alapított.

Tigris, az Euphrates ikerfolyója, melyet a Szentírás Hidekkel néven a paradicsom négy folyója közé sorol; az assyrok Idiglatnak vagy Diglatnak, a perzsák Tigranak, a görögök Tigrisnek, az arabok Didsletnek nevezték. Az Abasszidák idejében a partjain levő Bagdad és Szamarra volt az arab műveltség középpontja.

Tisza, az ó-korban Parisus, Pathissus, Parthissus, Tibiscus, Tissus és Tisia, Magyarországnak a Duna után legnagyobb folyója; hossza a kanyarulatokkal 1350 km. A honfoglalás idejében Zalán, Marót és Glád mesés országainak határát képezvén, partjain vezetes csaták mentek végbe. Az alpári ütközet s a pusztaszeri törvényhozás után a magyar nép zöme e folyó mellékén telepedett le.

Tobol, az Irtis 1732 km. hosszú mellékfolyója, mely halakban rendkívül gazdag.

Szabó Károly (Kézainál, 11. l.) a Togorát érti alatta. V. ö. *Togara*.

Togara vagy *Togora*, a *Jajik*, *Jajk* vagy *Ural* egyik párhuzamos neve. Kézai leírása szerint «Scythiában ered s pusztá erdőkön, mocsarakon és havas hegyeken át folydogálván, hol — a köd miatt — a nap sohasem süt, végre Yrcaniába szakad az Éjszaki-tengerbe.» Hyrcania neve azonban az ó-korban Kharezmre vonatkozott, az Éjszaki-tenger pedig a Kaspi-tó északi partjára. A Togarát egyes tudósaink az Irtissel és a Tobollal is azonosították.

Tolaitela, 65 km.-rel délnyugatra Madridtól, a mai Toledo. A rómaiak már Kr. e. 192-ben elfoglalták Toletumot, Kr. u. 567—711-ig a nyugati gótok országának fővárosa, 712—1085-ig az arabok egyik legvirágzóbb helye volt, hol egy emir lakott, 1036-ban pedig a Dhulunidák királyságának középpontja lett. Toleitela 830—838-ig makacsul ellenállt II. Abderahman kordovai khalifának, 859-ben Mohammed emirnek és 918-ban III. Abderahmannak, de mindannyiszor sikertelenül. Tolaitela az arab tudományosságának egyik középpontja volt.

Tolosa, a mai Toulouse, a Garonne jobbpartján, 419—507. a nyugati gótok fővárosa, míg Chlodvig el nem foglalta. Utóbb külön grófság gyanánt szerepelt 1271-ig, midőn teljesen beolvadt Franciaországba.

Tomí, a mai Küstendésének, a Dobrudsa fővárosának közelében, a Fekete-tenger mellett állott. Világhírré Ovidius száműzetése miatt jutott. 394—1201-ig a görög császároké volt.

Tortosa, az Ebro balpartján, Dertosa római municipium romjainak közelében. A középkorban Dertusának, vagy Tortuosának is nevezett helyet 713-ban foglalta el Tarik s 811-ben, két évi ostrom után, Jámbor Lajos. A mórok azonban csakhamar visszavették s 1148-ig urakodtak rajta.

Tragurium, a mai Trau, Dalmatiában. A IV. században már fontos erősség. A

szlávok dicsőített Trogirja igen sok viszontagságon ment keresztül. A 811. évi szerződés értelmében a görög császársághoz tartozott.

Trajectum, a mai Utrecht, a batávok legrégebb városa. A középkorban a frizeknek 689-ben történt legyőzése után a frank királyok által alapított érsekség székhelye.

Trapezus, most Trapezunt, vagy Trebisond, Kis-Ázsiában, a Fekete-tenger déli partján. Synope görög város még Kr. e. 756-ban alapította ezt a gyarmatot. Hadrianus idejében az imperium legnevezetesebb kikötője volt a P. Euxinus mellett. A VII—IX. században az Armeniacon s a X—XII. században a Chaldia themához számították. Trapezus a középkor derekán már egy metropolita székhelye volt.

Treveri, a mai Trier, a Mosel jobb partján. Alkalmasint Claudius császár alapította; s nincs Németországnak egyetlen városa sem, melynek annyi emléke volna a római korból. Fénykora 286—400-ra esik, midőn Nyugat fővárosa volt. 464-ben a frankok foglalták el, s Austrasiához csatolták; 843-ban Lotharingia, 870-ben Németország s 895-ben ismét Lotharingia, szerezte meg. Székesegyházának egyik részét már Nicetius püspök (532—566.) megújította. Püspöksége állítólag az I. század végétől való.

Triburia vagy Triburis, a mai Trebur vagy Tribur, a Majna torkolatától délre. Nagy Károly császári palotája díszítette e várost, hol 822. és 895-ben egyházi zsinatot, 897., 900. és 905-ben pedig országgyűlést tartottak a németek.

Tarabulusz, vagy Tarabulusz-El-Gharb. a mai Tripolisz vagy Tripoli, az ókorban Oea, Tripolis északi részén. Karthágó legyőzése (201.) után a rómaiak a numidoknak engedték át, de Kr. e. 46-ban már a Provincia Tripolitana főhelyévé tették. Az arabok, kik a part lakosait levatáknak nevezték, 644-ben foglalták el. Az Abbaszidák birodalmának bukása

után 801—909-ben az Aghlabidák uralkodtak rajta.

Tripolis, a rómaiak korában Provincia Tripolitana, Barka és Tunisz közt Afrika éjszaki részén fekvő tartomány. Az arabok már 639-ben megtámadták, de csak 644-ben foglalták el végképen. Az Aghlabiták Tuniszszal egyesítették s Ifrikíja néven 801—909-ig uralkodtak rajta. (L. Tarabulusz és Aghlabiták).

Tude, a római és a középkorban Tuy neve a Mineus torkolatánál, Asturiában.

Tulunidák birodalma magában foglalta egész Egyiptomot, a Szinai-félszigetet, Syriát és Ciliciát. Tulun ugyanis, az Abbaszidák egyiptomi helytartója 768-ban lerázta a khalifák felsőségét s nemcsak Egyiptomot, hanem az ázsiai partokat is elfoglalta s uralkodott rajta 808-ban történt haláláig, utódai pedig a dynastiának 904-ben történt magvaszakadtáig, mire a bagdadi khalifák visszavették e területet.

Tunisz, a régi Tunes, Karthágoval körülbelül egyidőben alapított város, a hasonlónevű öböl mellett. 675-ben Muavijah hadvezére, Okba elfoglalta s lakosait az odább délre alapított Kairaván telepítésére használta föl.

Turkok, a görög írónknál általában véve a török népek. (V. ö. Vámbéry: A török faj.)

Turones, a mai Tours, a Loire (Ligeris) balpartján. A rómaiak, kik Caesaronumnak neveztek a turonok eme főhelyét, nagyszerű amphitheatrumot emeltek itt, melynek romjai most is láthatók. 732-ben már egészen idáig dúltak az arabok, kiket azonban Tours és Poitiers közt vívott csatájával visszazsírított Martell Károly. A frank uralom idejében a XI. századig külön grófjai voltak. Püspökei közül a pannoniai származású szent Márton híresedett el legjobban.

Tuscia, az Arnotól délre az Albegna folyócskáig, 568—774. a longobardoké, azután a frankoké volt mindaddig, míg Berengar ezt is be nem vonta az itáliai

nemzeti királyságba. A XII. századig külön hercegek és órgrókok kormányozták.

Tusciai-tenger neve alatt a Földközi-tengernek Tusciától (a régi Etruriától, a későbbi Toscanától) nyugatra eső részét értjük.

U

Ulster, Írország leéjszakibb királysága a normann-hódítás idejében. Neve fölválta Ulidia, Ullin, Guilly és Ulagh.

Ungvár, a hasonlónevű folyó mellett. A honfoglaló magyarok elől kapitánya, Laborcz megszökvén, ellenállás nélkül behódolt. Az Anonymus szerint a győzők négy napig tartó áldomás után a magyarok itt választották volna vezérékül Árpádot, a lemondott Álmos fiát s e helyről nevezték magukat hungváriaknak.

Unna, a Száva mellékvize, nagyjából Horvát- és Magyarország határvonala.

Upsala, a mai Gamla, vagyis Ó-Upsala helyén, Svédországban, egykor az asza-cultus középpontja s a pogány főpap-király székhelye, egy most már eltűnt templommal és szent berekkel. Három nagy királyhalom és számtalan kisebb domb utal Svédországnak legrégibb történeteire. Svédország megalakulása előtt ez az upsalai templom volt a svédek és gótok közös szentélye.

Ural-hegység, az ókorban, sőt a középkorban (még Kézainál is) emlegetett Rif-gerincz. Az Ural nevét, mely övet jelent, a tövében tanyázó török törzsek adták. Az Ural és Altáj közt lakó népeket a régibb tudomány tatároknak, vagy turániaknak, az újabb pedig ural-altájiaknak nevezi.

Úzok, a IX—X. században a Volga és Ural közt, a mai kazak-kirgizek belső hordájának területén élő törökök, kik szövetségben éltek a kazarokkal. Görög írók úzoknak, az arabok ghúzoknak nevezik őket; turkomanok voltak s így nevek tulajdonkép a törökség gyűjtőnevei közé tartozik. Már 835. előtt vil-

longtak a besenyőkkel, kikkel való rokonságuk fokának megállapítása a legnehezebb kérdések közé tartozik. 888. táján teljesen kiszorították a besenyőket, kik viszont Lebediából a magyarokat szorították ki.

Vad-El-Kebir a Guadalquivir arab neve.

Valencia, az araboknál olykor Belisa, vagy Bagentia, a rómaiaktól Kr. e. 138-ban alapított város, mely még 711-ben került a mórok kezébe s Murbathr főhelye lett.

Vaszilkapu, azaz Császárcapu, az ókorban Succí vagy Porta Trajani, most Trojanova-Vrata vagy Kapudsik, az Iszkernek (Iscus) a Balkánt 10 km. hosszan áttörő szorosa. Minden időben igen nevezetes hadi út volt; 895-ben Zalán legyőzete után Lehel, Bulcs és Botond állítólag ideig üldözték a holgárokat.

Vaszit, Bagdadtól délkeletre, a Tigris és Euphrates közt, a VIII. században egyideig az arab khalifaság fővárosa volt.

Varégtenger, a mai Balti-tenger, így nevezve a partjain lakó normann varégookról, vagyis zsoldosoktól, kik a VI. századtól fogva már a kelet-római császárok testőrségében is szolgálatot vállaltak. A normannok Eystrasaltnak, vagyis Keleti-tengernek is nevezték.

Vegle, a mai Veglia-sziget, a Quarnero egyik szigete.

Velehrad, a Morva mellett fekvő Magyar-Hradis, középkori görög írónál Morabos, Szvatopluk Nagy-Morvaországának egyházi középpontja, hol szent Method apostolkodott; sírja is itt van.

Velence, vagy Venetia, most az olaszoknál Venezia, a magyaroknál Velenche. Lidói pusztán állottak egészen 810-ig, midőn Malamocoból a venetiaiak által 607 óta rendszeren választott doge ide, a Rialtora helyezte át székhelyét s e szí-

geten megvetette Velence alapját. Velenche s a tőle nyugatra levő partvonal a 812. évi béke értelmében névleg a görög császársághoz tartozott ugyan, tényleg azonban független kereskedő város és állam volt 871 óta, midőn az arabokon Tarentumnál nyert győzelem az Ádriai-tengerurává tette. 899-ben egy részét elfoglalták ugyan a magyarok, június 29-én azonban Péter doge a belváros (Rialto) alól visszaszorította őket.

Venusium, a mai Venosa, Salernotól délkeletre; Róma Kr. e. 291-ben 20,000 gyarmatost telepített ide. A longobardok és frankok idejében Beneventumhoz tartozott.

Vercellae, a mai Vercelli, a Sesia jobb partján, Italia éjszaknyugati részében. Kr. e. 218-ban itt nyerte első diadalát Hannibal és 101-ben itt verte meg Marius a cimbereket. 900-ban a magyarok elfoglalták és meggyilkolták kincsekkel mekkül püspökét, Liutvárdot.

Verona, az Adige két oldalán. A rbátok és eugániak alapították; 89-ben (Kr. e.) római gyarmat lett és sok nagy embernek (Catullus, Corn. Nepos, Vitruvius, id. Plinius) adott életet. Theodorik keleti gót királynak ez volt székvárosa; azért nevezik bérni (veronai) Detrének. Berengár olasz király ezt választotta székhelyül s a könnyű magyar lovasság a 899. évi hadjáratban nem is vállalkozhatott az erős vár megvételére.

Veska, a régi Osca, a mai Huesca, Sarakosztától északkeletre 73 kilométerrel. Sertorius már a Kr. e. 76. évben görög és latin iskolákat állíttatott e városban. Az arabok 713-ban foglalták el, Veskának, vagy Vasakának nevezték s egyik királyságuk székhelyévé tették. I. Pedro csak 1096-ban vehette tőlük vissza.

Veszprém, eredetileg Weissbrunn, a mai Veszprém, 899. táján az ostrom második hetében került Öcsőb és Öse magyar vezérek kezére. A «rómaiak» (a Névtelen szerint) Németországban kerestek menedéket.

Vesunho, a mai Besançon, a Doubs mindkét partján. Julius Caesar idejétől kezdve a hadi történetben gyakran szerepelt s az utolsó római császárok idejében Maxima Sequanorum tartomány fővárosa volt. Az V. századtól 1032-ig Burgundiához tartozott.

Vizsla, a Viztula lengyel neve. A IX. század végén Alfréd angol király (871—901.) meghagyásából, tudományos megbízatással Wulfstan a Keleti-tengeren át egészen a Vizsla torkolatáig hajózott. Ez eléggé mutatja, Nyugat mily kevéssé ismerte még Keletet.

Vezuvius Campaniában, a Nápolyi-öböl mellett, Európa szárazföldének egyetlen működő vulkánja. A középkorban 472., 512., 685., 982., 1036. és 1139-ben tört ki leghevesebben. Ezután legmélyebb tölcésére is bozótos lett, úgy, hogy vad-disznók tanyáztak benne. Csak a XVII. században kezdett ismét működni és pusztítani.

Vicentia, az ó-korban Vicetia, most Vicenza, Velenczétől éjszaknyugatra. Az ó-korban jelentéktelen város a középkorban erősen felvirágozott.

Vienna, a mai Vienne, a Rhône balpartján. A rómaiak korában a gall allobrogok s Diocletianus idejétől a róla nevezett tartomány, a középkorban pedig 534-ig az első s 879—1032-ig a második burgundiai királyság fővárosa volt. Románizálású Szent-Péter-temploma a IX. században épült s egész muzeum van benne a környéken talált római régiségekből.

Vikingek vagy harcosok neve alatt kivált a Skagerrak éjszaki oldalán letelepedett normannokat értjük, kik, mint tengeri rablók, a VIII—XI. században az ősmert világ minden részét bekalandozták, sőt új felfedezéseket is tettek.

Vilczek, veleték, veletábok vagy luti-czek, a leghatalmasabb poláb-szlávok, kik az V. században az Odera és Elbe közt a mai Brandenburgban s Pomerania nyugati részén telepedtek le. Rügen, Usedom és Wollin szigetein szintén ők laktak. Apróbb népségekre szakadtak. Rügen

szigetén állott legfőbb szentélyök. Nagy Károly 789-ben legyőzte ugyan királyukat, Dragoviotot, adófizetésre azonban csak I. Henrik szoríthatta őket (928).

Viridunum vagy Viridunum, a mai Verdun, nevezetes különösen a 843. év augusztusában I. Lothár és testvérei közt kötött szerződésről, melylyel az egységes frank birodalmat felosztották s a modern Francia-, Olasz- és Németországnak alapját megvetették. V. akkor Lotharingiának, 870-ben Franciaországnak, 879-ben előzetesen s 925-ben végképen Németországnak jutott.

Viscaya, vagy Biscaya, az Atlanti-océán öble Francia- és Spanyolország közt. Nevét a déli partjain lakó haszkokról nyerte.

Visegrád, a mai Prágának délkeleti külvárosa. A hagyomány szerint Libussa királyné 723-ban tette le alapjait s lassankint épült ki tőle éjszakra és éjszakketle Prága.

Visuracha, Wisera, vagy Visurgis, a Weser középkori neve.

Vlachok, a középkori szlávok szemeiben általában a Balkán-félsziget latin, román, olasz népei. Az ó-germánok a keltákat nevezték walchnak, vagy wealhnak, azaz idegennek (Wales, Welsch) s a szlávok is átvették e szót, mely nálunk még a XVII. században is nomádot, jobbágyot, pásztort jelentett. Dalmatiában, Macedoniában, Bulgáriában s Erdély déli részén laktak ez időben a latin elemekkel keveredett délszláv vlachok s a honfoglalás idejében már velők is számolniok kellett a magyaroknak.

Veszek, finn-ugor ágbeliek, a Bjelo-jezero-tól délkeletre, már 862-ben meghódoltak a varég Svennek.

Viterbium vagy Bitervum, a mai Viterbo, 66,5 km.-rel éjszaknyugatra Rómától. Nagy Károly 788-ban a pápáknak ajándékozta.

Vogulok, a finn-ugorok ágából, az Uralhegység keleti részétől az Irtisig laktak. Nyelvöknek hagyományait, melyek a középkori finn-ugor műveltség egész

kincstárát képezik, Reguly Antal gyűjtötte össze.

Volga vagy Etil, Ital, I. ezt.

Votjakok, a Kama és Viatka közt élő finn-ugorok, kik máig meglehetősen megőrizték nyelvök tisztaságát.

W

Westfalia alatt a VIII. század második felétől kezdve a Nagy Károly idejében a frank birodalomba kebelezett szász hercegség nyugati részét értették.

Westseaxe, a mai Wessex, Angolország déli részén. Hajdan külön angolszász királyság volt, melyet Keřdic 519-ben alapított. Bölcs törvényhozója Ina király (688—726). A VII. század végén már csupán Mercióval kellett küzdenie, a hét királyságban melyiket illesse a vezérszerep. Végre királya, Egbert, ki 802-ben lépett trónra, valamennyi angolszászt egy királyságba egyesített, de azért tovább is csak westseaxi királynak nevezte magát. Eitelred halála évében, 871-ben három nagy csatát vívott a dánok ellen, s utóda, Alfréd (871—901.) még nyolcz csatában mérkőzött meg velök, de végre is a somerseti erdőkbe kellett menekülnie. A 880-ban Eddingtonnál nyert győzelem után azonban a dánokat hódolatra kényszerítette s egész Angliát egyesítette.

Wiht-sziget, a rómaiaknál Vectis, most Wight, Angolországszigete a Manche-csatornában. 453 óta a jütök tartották megszállva.

Wormatia, a mai Worms, a Rajna balpartján. Borbetomagus néven város volt már a kelták idejében is. Az V. században az első burgundiai királyság s a német hősmondák középpontja volt. A frankok alatt gyorsan felvirágozott s egy püspökség székhelye lett. Nagy Károly

sok országgyűlést tartott s maga is gyakran időzött itten.

Würzburg, a Majna mellett, 741-ben alapított püspökséggel.

X

Xeres de la Frontera, Spanyolország délnyugati részén, a keltiberek ősrégi városa, melyet Aestának, a római korban Hasta Regiának neveztek. A gótok idejében már püspökség székhelye volt. 711-ben hét napig tartó csatában itt győzték le a nyugati gótokat, mire a félsziget legnagyobb részét elfoglalták. A borterméséről híres várost X. Alfonz castiliali király 1265-ben vette vissza.

Z

Zágráb, a rómaiak korában már lakott hely, a Névtelen Jegyző szerint a honfoglalás idejében vár volt és ostrommal vették be a magyarok. Püspökségét sz. László alapította, sz. kir. városi rangját pedig IV. Bélának (1242.) köszönheti.

Zavolocsok, különösebben csudoknak is nevezgetve, a Dvina alsó folyásánál éledgéltek.

Zemora vagy Semura, a mai Zamora, a Douro mellett. Közeliében 812-ben és 904-ben igen nagy vereséget szenvedtek az arabok. Pár év mulva (910.) itt halt meg a győztes III. Alfonz király.

Zobor-hegy, Nyitra válatellenben. Nevét a hagyomány Nyitra védőjétől, Nagy-Morvaország egyik vezéréől, Zobortól származtatja, kit a magyar vezérek elfogván, itt akasztottak fel. A hagyomány szerint Nagy-Morvaország megalapítóját, Szvatoplukot is e hegy alá temették.